

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
LATVIEŠU UN VISPĀRĪGĀS VALODNIECĪBAS KATEDRA

**NEREDZĪGO RUNAS UN RAKSTU VALODAS
ĪPATNĪBAS**

MAĢISTRA DARBS

Autore: **Sarmīte Gromska**

Studenta apliecības Nr.: sg 07020

Darba vadītājs: asoc. profesore Ilze Lokmane

RĪGA 2012

ANOTĀCIJA

Maģistra darbs „**Neredzīgo runas un rakstu valodas īpatnības**” ir turpinājums bakalaura darbā iesāktajam pētījumam par Braila rakstu – galveno neredzīgo rakstības veids mūsdienās. Autore savā darbā paplašinājusi šo tematu, pētot arī neredzīgo cilvēku runas īpatnības. Cik autorei zināms, valodniecībā nav veikti pētījumi par neredzīgo runas īpatnībām, tāpēc šajā darbā ir apkopotas tās atziņas, kas atrodamas speciālajā literatūrā par neredzīgajiem – tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā. Darba mērķis ir plaši aplūkot neredzīgo runas īpatnības, ka arī sniegt svarīgāko informāciju par Braila rakstu un tā lietojumu mūsdienās. Autore pati ir neredzīga, tādēļ vēlas dalīties arī ar savu pieredzi.

Darbs sastāv no 6 nodaļām ar apakšnodaļām un 11 pielikumiem, kuros ir iekļauti neredzīgo autoru dzejoļi, kā arī attēli, kas saistīti ar Braila rakstu un dažādām modernām tehnoloģijām. Darba teorētiskā daļa balstās uz krievu tiflopsihologu un tiflopedagogu pētījumiem par neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnībām, bet darba praktiskā daļa – uz autorei neredzīgo respondentu viedokļiem, kā arī uz pašas autorei pieredzi. Pirmajās trijās nodaļās aplūkota runas un domāšanas kompensējošā nozīme neredzīgajiem pasaules izziņā, neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnības, kā arī prosodisko valodas līdzekļu nozīme saskarsmē. Tālāk seko nodaļa par neredzīgo cilvēku priekšstatu veidošanos, kurā ir analizētas neredzīgo un redzīgo cilvēku priekšstatu atšķirības, aplūkoti neredzīgo priekšstati par krāsām, dabu, kā arī pētīts ar vizuālām darbībām saistītu vārdu lietojums neredzīgo runā, akcentēta grāmatu loma viņu dzīvē. Priekšpēdējā nodaļa veltīta neredzīgo dzejas īpatnībām, bet pēdējā nodaļā ir apkopoti materiāli par Braila raksta attīstības vēsturi, tā lietojumu mūsdienās un mijiedarbību ar modernajām tehnoloģijām, kā arī par Braila raksta grāmatu rediģēšanas īpatnībām. Nodaļā iekļautas arī atziņas par Braila raksta nozīmi autorei un viņas respondentu dzīvē.

Atslēgvārdi: neredzīgie, tiflopedagoģija, tiflopsiholoģija, runa, intonācija, priekšstati, respondenti, Braila raksts.

ANNOTATION

The master's thesis "**Peculiarities of Written and Spoken Language of the Blind**" is the continuation of the work about Braille as a basic writing system for the blind nowadays; the theme had been begun in the bachelor's paper. The author extends this theme, researching the speech peculiarities of blind people. As far as the author knows, in linguistics there are no researches of the speech peculiarities of the blind, so in this work the conclusions which can be found in special literature for the blind, i.e. typhlopsychology and typhlopedagogy, are summarized. The purpose of the work is to conduct a wide investigation of the speech peculiarities of the blind, and provide the important information about the Braille writing system and its usage at the present time. The author is blind herself, so she wants to share her experience with other people.

The work consists of 6 chapters with subdivisions and 11 appendices containing the blind authors' verses, as well as the pictures related to the Braille system and various modern technologies. The theoretical part is based on the Russian typhlopsychologists' and typhlopedagogs' researches on the peculiarities of blind children's speech development, and the practical part is based on blind respondents' views and the author's own experience. The first three chapters cover the compensatory role of the speech and thinking of the blind in world cognition, the peculiarities of blind children's speech development, and the role of the language's prosodic methods in communication. The next chapter devoted to how the blind form notions; blind and partially sighted people's differences in notions are analyzed, perception of colors and nature in blind people are surveyed, usage of the words related with visual activities in speech of the blind is researched, and the role of books in their life is emphasized. The penultimate chapter deals with the peculiarities of poetry of the blind, but the final chapter presents materials of history and development of the Braille system, and how it is used in modern technologies nowadays; the peculiarities of the editing and proofreading Braille books are described also. Besides, this chapter includes conclusions about the essential role of the Braille in the author's life and her respondents' ones.

Key-words: the blind, typhlopedagogy, typhlopsychology, speech, intonation, notions, respondents, Braille.

SATURA RĀDĪTĀJS

Anotācija latviešu valodā.....	2
Anotācija angļu valodā.....	3
Satura rādītājs	4
Saīsinājumu un apzīmējumu saraksts	6
Ievads.....	7
1. Runas un domāšanas nozīme neredzīgo pasaules izziņā.....	10
1.1. Runas kompensējošā nozīme neredzīgo personības attīstībā	13
1.2. Neredzīgo domāšanas īpatnības.....	18
2. Neredzīgo runas attīstības īpatnības.....	23
2.1. Fonemātiskās dzirdes attīstība.....	24
2.2. Vārdu krājuma apguves problemātika.....	27
2.3. Runas loma mācību darbā neredzīgo skolās.....	32
3. Prosodisko līdzekļu nozīme neredzīgo saskarsmē.....	38
4. Neredzīgo cilvēku priekšstatu veidošanās.....	48
4.1. Neredzīgo cilvēku priekšstatu atšķirības no redzīgo priekšstatiem.....	48
4.2. Neredzīgo priekšstati par krāsām.....	55
4.3. Ar vizuālām darbībām saistītu vārdu lietojums neredzīgo runā.....	57
4.4. Neredzīgo priekšstati par dabu.....	62
4.5. Grāmatu loma neredzīgo cilvēku priekšstatu veidošanā.....	66
5. Tēlainība neredzīgo dzejā.....	70
6. Braila raksta attīstība un lietojums mūsdienās.....	78
6.1. Braila raksta attīstība pasaulē un Latvijā.....	78
6.1.1. Neredzīgo rakstības attīstība pasaulē.....	78
6.1.2. Braila raksta grāmatu izdošanas vēsture Latvijā.....	83
6.2. Braila raksts mūsdienās un tā mijiedarbība ar modernajām tehnoloģijām.....	85
6.2.1. Braila rakstam veltītās konferences un kongresi pasaulē.....	86
6.2.2. Neredzīgo bibliotēku darbība pasaulē un Latvijā.....	90
6.2.3. Braila raksta apguve vispārīgglītojošajās skolās.....	93
6.3. Braila raksta grāmatu reprodukcijas īpatnības.....	94
6.4. Braila raksta lietojums autores un citu neredzīgo dzīvē.....	98
Secinājumi.....	109
Izmantotās literatūras un avotu saraksts.....	113

Pielikumi.....	117
1. pielikums. Neredzīgo autoru dzeja.....	118
2. pielikums. Braila raksta zīmju sistēma.....	128
3. pielikums. Latviešu Braila raksta alfabēts.....	129
4. pielikums. Braila raksta rakstāmpiederumi.....	130
5. pielikums. Braila rakstā izdotās grāmatas.....	131
6. pielikums. Braila raksta tehnoloģijas agrāk un mūsdienās.....	132
7. pielikums. Zīmējumi Braila raksta grāmatās.....	133
8. pielikums. Lasīšana un rakstīšana Braila rakstā.....	134
9.pielikums. BRN darbinieku tikšanās ar Āgenskalna sākumskolas skolēniem.....	135
10. Pielikums. Braila raksts uz medikamentu iepakojumā.....	136
Dokumentārā lapa.....	137

SAĪSINĀJUMU UN APZĪMĒJUMU SARAKSTS

lpp. – lappuse

Nr. – numurs

piem. – piemēram

gs. – gadsimts

u. c. – un citi

utt. – un tā tālāk

[Solnceva, 12] – atsauce uz autoru [autora uzvārds, lappuses numurs]

[RESP-1] – atsauce uz autores respondentu. Cipars apzīmē respondenta kārtas numuru respondentu sarakstā (sk. 115-116. lpp.)

[sk. 1. pielik., 3. att.] – atsauce uz pielikumu, kurā atrodas attēls

LNerB – V/A Latvijas Neredzīgo bibliotēka

BRN – Braila raksta nodaļa

IEVADS

Maģistra darbs „Neredzīgo runas un rakstu valodas īpatnības” ir turpinājums bakalaura darbā iesāktajam pētījumam par neredzīgo cilvēku rakstību. Autores bakalaura darbs „Latviešu rakstu valodas reprodukcijas īpatnības Braila rakstā” tika veltīts Braila rakstam, kas ir galvenais un ērtākais neredzīgo rakstības veids mūsdienās. Latvijā līdz tam nebija veikti zinātniski pētījumi par neredzīgo rakstības attīstību un Braila raksta specifiku, kas ietver arī Braila raksta grāmatu rediģēšanas īpatnības. Savā maģistra darbā autore ir vēlējusies paplašināt šo tematu, pievēršoties arī neredzīgo cilvēku runas īpatnībām. Parasti vairāk tiek pētītas nedzirdīgo cilvēku runas īpatnības to specifikas dēļ. Neredzīgo valoda kopumā neatšķiras no redzīgo valodas, tomēr arī tai ir zināmas īpatnības, kas saistītas ar to, ka neredzīgajiem pasaules izziņa un saskarsme ar valodas palīdzību norit citādi. Neredzīgo cilvēku pasaules uztveres savdabība ietekmē arī runu, piem., neredzīgie vārdus „redzēt” un „skatīties” lieto citā kontekstā nekā redzīgie. Cik autorei zināms, valodniecībā nav veikti pētījumi par neredzīgo runas īpatnībām, tādēļ ir interesanti izpētīt, kādas atziņas par neredzīgo runu ir atrodamas speciālajā literatūrā, kas saistīta ar neredzīgajiem – tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā. Šis temats autorei šķiet ļoti aktuāls, jo par neredzīgiem cilvēkiem joprojām sabiedrībā ir ļoti daudz stereotipu un nepareizu priekšstatu, tāpēc nepieciešams pārvērtēt dažādus novecojušus uzskatus, kas īpaši dziļi iesakņojušies neredzīgo pedagoģijā. Tomēr jāatzīst, ka mūsdienās jau ir vērojama diezgan liela interese par neredzīgajiem, palielinās izpratne par viņu spējām, problēmām un iekšējo pasauli kopumā. Neredzīgie aktīvi piedalās dažādās aktivitātēs kopā ar redzīgajiem, piem., mūsdienās ir diezgan daudz neredzīgu studentu. Pieaug interese arī par Braila rakstu – redzīgie cilvēki bieži dodas ekskursijās uz Latvijas Neredzīgo bibliotēku, lai uzzinātu ko jaunu par Braila raksta grāmatām un par to tapšanas procesu. Pašai autorei sagādā lielu prieku iepazīstināt apkārtējos gan ar Braila rakstu, gan ar neredzīgo cilvēku pasaules uztveres īpatnībām. Autorei ir ārkārtīgi svarīgi dalīties ar savu pieredzi, kas noteikti redzīgajiem var sniegt ļoti vērtīgas atziņas par pasauli, tādēļ savā maģistra darbā turpina pētīt tieši šo tematu. Autore uzskata, ka dažādās zinātnes nozarēs ir nepieciešami vispusīgi pētījumi par neredzīgiem cilvēkiem. Mūsdienās ir vērojama tendence, kad šādus zinātniskus darbus jau raksta gan paši neredzīgie studenti, gan arī redzīgie studenti, piem., mūzikas pedagoģijā, antropoloģijā, sociālajā rehabilitācijā. Autore savā darbā izmanto dalījumu *redzīgie* un *neredzīgie*, lai akcentētu neredzīgo pasaules uztveres īpatnības, taču autores mērķis ir parādīt, ka patiesībā neredzīgo pasaule nemaz tik krasi neatšķiras no redzīgo pasaules, kā tika uzskatīts agrāk, kad

neredzīgie savā ziņā tika izolēti no apkārtējās sabiedrības. Tā ir viena pasaule, tikai neredzīgie to uztver citādi.

- **Darba mērķis**

darba mērķis ir aplūkot neredzīgo runas īpatnības, kā arī sniegt svarīgāko informāciju par Braila rakstu un tā lietojumu mūsdienās. Autore vēlas sniegt priekšstatu par neredzīgo pasaules īpatnībām, kas izpaužas gan pasaules izziņā un saskarsmē, gan arī Braila raksta lietojumā.

- **Darba uzdevumi**

1. Iepazīties ar teorētisko literatūru par neredzīgo runas īpatnībām, tos salīdzināt un izvērtēt;
2. Aptaujāt 15 neredzīgus cilvēkus (RESP) par valodas lomu viņu pasaules izziņā un saskarsmē, kā arī uzzināt viņu domas par Braila raksta aktualitāti un lietojumu ikdienā;
3. Iekļaut šajā darbā svarīgāko informāciju par Braila rakstu no bakalaura darba, papildinot to ar jauniem materiāliem, kuros ietilpst gan respondentu viedokļi, gan arī raksti no žurnāliem;
4. Apkopot un izvērtēt savu līdzšinējā dzīvē gūto personisko pieredzi par neredzīgo pasauli;
5. Iepazīties ar neredzīgo cilvēku rakstītiem dzejoļiem, izvērtēt tos un iekļaut savas atziņas šajā darbā.

Darba teorētiskā daļa balstās uz krievu tiflopsihologu un tiflopedagogu pētījumiem par neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnībām, runas kompensējošo nozīmi, priekšstatu veidošanos un saskarsmes īpatnībām. Darba praktiskā daļa balstās uz autores neredzīgo respondentu viedokļiem, kā arī uz pašas autores pieredzi. Ir svarīgi minēt, ka darbā veikts arī neliels pētījums par tēlainību neredzīgo cilvēku rakstītajā dzejā, kas balstās uz piecu neredzīgu autoru dzejoļiem (autore ir viena no tiem).

- **Darbā izmantotās metodes**

1. *Aprakstošā metode*;
2. *Introspektīvā metode*. Autore šajā darbā izklāstījusi savas domas, atziņas un novērojumus par savu priekšstatu veidošanos, balsis intonācijas nozīmi saskarsmē ar apkārtējiem, par dzejoļu un stāstu rakstīšanu, kā arī par Braila raksta lietojumu savā dzīvē.
3. *Interviju metode*. Autore ir intervējusi 15 neredzīgus respondentus, kuru vidū ir gan jaunieši, gan vidējās un vecākās paaudzes pārstāvji. Autore ir uzklāstījusi arī Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo internātvidusskolas psiholoģes Ilonas Ginteres viedokli par neredzīgo bērnu un jauniešu runas īpatnībām. Respondenti tika intervēti gan individuāli, gan kolektīvi. Tekstā nav doti respondentu vārdi un uzvārdi, bet katram ir piešķirts apzīmējums

RESP ar atbilstošu kārtas numuru no 1 līdz 15 tādā kārtībā, kādā viņi tika intervēti (respondentu sarakstu sk. izmantotās literatūras u avotu sarakstā). Ir svarīgi minēt, ka astoņi respondenti ir pilnīgi neredzīgi, bet septiņiem ir minimāls redzes atlikums (minimāli atšķir kontūras, krāsas, taču nevar redzēt sejas izteiksmi). Pilnīgi neredzīgo respondentu vidū ir tādi, kuri ir neredzīgi jau kopš dzimšanas, un tādi, kuri zaudējuši redzi agrā bērnībā. Šāds dalījums darbā ir būtisks, jo tiem neredzīgajiem, kuri kādreiz ir redzējuši, atmiņā spilgti saglabājušies dažādi redzes tēli, kas skaidri parādās viņu priekšstatos par krāsām, kā arī dzejā. Pati autore ir zaudējusi redzi pavisam neilgi pēc dzimšanas. Jāpiebilst, ka darbā ne vienmēr ir doti visu respondentu viedokļi par konkrētu tēmu.

- **Darba struktūra**

Darbs sastāv no saīsinājumu un apzīmējumu saraksta, anotācijas latviešu un angļu valodā, ievada, 6 nodaļām ar apakšnodaļām, secinājumiem, izmantotās literatūras un avotu saraksta un 10 pielikumiem, kuros ir iekļauti neredzīgo autoru dzejoļi, kā arī attēli, kas saistīti ar Braila rakstu un dažādām modernām tehnoloģijām. Pirmajās trijās nodaļās aplūkota runas un domāšanas kompensējošā nozīme neredzīgajiem pasaules izziņā, neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnības, kā arī prosodisko valodas līdzekļu nozīme saskarsmē. Tālāk seko nodaļa par neredzīgo cilvēku priekšstatu veidošanos, kurā ir analizētas neredzīgo un redzīgo cilvēku priekšstatu atšķirības, aplūkoti neredzīgo priekšstati par krāsām, dabu, kā arī pētīts ar vizuālām darbībām saistītu vārdu lietojums neredzīgo runā, akcentēta grāmatu loma viņu dzīvē. Priekšpēdējā nodaļa veltīta neredzīgo dzejas īpatnībām, bet pēdējā nodaļā ir apkopoti materiāli par Braila raksta attīstības vēsturi, tā lietojumu mūsdienās un mijiedarbību ar modernajām tehnoloģijām, kā arī par Braila raksta grāmatu rediģēšanas īpatnībām. Nodaļā iekļautas arī atziņas par Braila raksta nozīmi autores un viņas respondentu dzīvē.

1. RUNAS UN DOMĀŠANAS NOZĪME NEREDZĪGO PASAULES IZZIŅĀ

Valoda ir cilvēka kā sabiedriskās būtnes būtiska pazīme, kas atšķir viņu no pārējās dzīvās pasaules. Apziņas, runas un dzirdes centri smadenēs, runas orgānu iespējas ir ilgas cilvēka evolūcijas rezultāts. Normāli attīstoties, bērns to pārmanto, taču runas spējas gan viņš var īstenot tikai sabiedrībā. Valodai ir vairākas ļoti svarīgas funkcijas: esamības atspoguļošana un izziņa, domāšana, domu, jūtu un gribas izteikšana, sazināšanās, ietekmēšana, kultūras veidošana, iemiesošana un apgūšana u. c. Šīs funkcijas savstarpēji ir ļoti cieši saistītas. Viena no svarīgākajām valodas funkcijām ir esamības izziņas funkcija. Cilvēks tiecas apgūt ap sevi reāli pastāvošo pasauli un arī pats sevi. Objektīvu īstenību viņš atspoguļo savā apziņā vai nu tieši (sajūtās, uztverē, priekšstatos), vai netieši (jēdzienos, spriedumos, slēdzienos). Šie izziņas rezultāti – apziņas tēli – parasti tiek materializēti, objektivizēti, saglabāti un attīstīti valodā vārdos un teikumos. [Kļaviņa, 9-10]

Kādā amerikāņu pētījumā par neredzīgu cilvēku smadzeņu darbību atklāts, ka cilvēks, kurš ir neredzīgs jau kopš dzimšanas, spēj izmantot redzei atvēlētās smadzeņu daļas to funkciju veikšanai, kas saistītas ar valodu. Tas rosina domāt, ka smadzeņu daļas, kas sākotnēji attīstījušās ar citādu funkciju, tomēr var piedalīties valodas uztverē, un tas liecina par lielu smadzeņu elastību. No dzimšanas neredzīgiem cilvēkiem par redzi atbildīgās smadzeņu daļas, kas atrodas smadzeņu garozas pakauša daļā, ir spējīgas uzņemt tādas ar valodas uztveri saistītās funkcijas, ka teikuma uztvere. Noteiktām smadzeņu daļām ir īpaša struktūra, kas paredzēta valodas uztverei un apstrādei. Dažādās valodās runājošiem cilvēkiem (ieskaitot zīmju valodu) šīs daļas ir līdzīgas, un, pēc daudzu zinātnieku domām, to struktūra ir īpaši pielāgota valodas uztveres spējām. Tādēļ tiek pieņemts, ka citām smadzeņu daļām ir nesalīdzināmi grūtāk veikt ar valodu saistītās funkcijas. Taču arī senākos pētījumos pierādīts, ka cilvēkiem, kas nekad nav redzējuši, tomēr parādās aktivitāte tajās smadzeņu daļās, kas nodarbojas ar vizuālo stimulu apstrādi. Tās reaģē uz dažādām skaņām, īpaši uz vārdiem. Tika novērota neredzīgo cilvēku smadzeņu aktivitāte, viņiem klausoties atsevišķas skaņas, pilnus teikumus, tāds teikumus, kas veidoti no neeksistējošiem vārdiem, atsevišķus vārdus, arī no beigām atskaņotus teikumus. Tika atklāts, ka par redzi atbildīgās smadzeņu daļas vairāk reaģē uz īstiem angļu valodas teikumiem. Masačūsetsas Tehnoloģiju institūta galvenā pētniece Marina Bednī norāda, ka smadzenes tiek organizētas pieredzētā rezultātā, tāpēc pieredzei ir liela ietekme uz to, kādas funkcijas uzņemas atsevišķas smadzeņu daļas.

Smadzeņu daļu funkcijas var maunīties tādos veidos, par kādiem mēs pat nenojaušam. Iespējams, ka šāda padziļināta valodas apstrāde kopš dzimšanas neredzīgiem cilvēkiem dod papildus spējas valodu uztverē, lai gan efekts ikdienā varētu būt neliels. Pagaidām nav noskaidrots, vai par redzi atbildīgās smadzeņu daļas var neatkarīgi darboties gadījumā, kad bojātas tās smadzeņu daļas, kas parasti atbild par valodas uztveri. [Welsh]

„**Runa** – valodas kā potenciāli cilvēka apziņā esošas abstraktas zīmju sistēmas konkrēta izpausme tekstā, mutvārdos ar maņu orgāniem uztveramā veidā. Runā valodas līdzekļus izmanto cilvēku saziņai sabiedrībā. Ar runu saprot gan pašu runāšanu, t. i. runātā teksta radīšanas procesu, gan šī procesa rezultātu. Plašākā nozīmē – valodas konkrētā izpausme gan mutvārdos, gan rakstos.” [VPSV, 328-329] Pastāv zināmās neredzīgo runas īpatnības, kuru pamatā ir biopsihosociālie apstākļi, piem., izziņa, sociālā vide, emocionālā sfēra u. c. Neredzīgo runa plašāk tiek pētīta tieši **tiflopsiholoģijā**¹ un **tiflopedagoģijā**². Neredzīgo runas pētījumos liela uzmanība pievērsta runas attīstībai agrā bērnībā un pirmsskolas vecumā. Skolas vecuma bērnu runas pētījumos aplūkoti runas attīstības traucējumi, neverbālās komunikācijas īpatnības, kā arī neredzīgu un vājrēdzīgu bērnu vārdu nozīmju izpratnes specifika, kas saistīta ar individuālo pieredzi. Galveno vietu šajos pētījumos ieņem jautājums par redzes traucējumu ietekmi uz runas attīstību, kā arī par runas lomu redzes traucējumu kompensācijā. Neredzīgo runas, valodisko spēju un komunikācijas izpētei ir daudzpusīga nozīme. Labi attīstītās valodiskās spējas dod iespēju vieglāk realizēt savu, apgūt vispārpieņemtās uzvedības normas, nodrošina integrāciju sabiedrībā u. c. Valoda ir nozīmīga visu dzīves sfēru sastāvdaļa, bet īpaši svarīga tā ir skolas periodā, kad ar tās palīdzību tiek apgūtas zināšanas. Cilvēka spējas apgūt zināšanas caur valodu lielā mērā atkarīgas no valodiskajām spējām un domāšanas procesu attīstības pakāpes. [Вучинич, Эшкирович, 36]

19. - 20. gs. mijā tiflopsiholoģijā runa tika aplūkota no asociatīvās un sensorās pozīcijas kā individuālas pieredzes rezultāts. Šāda uzskata dēļ attieksme pret psihiskiem fenomeniem bija vienpusīga un neizbēgami noveda pie nepilnvērtīgas neredzīgo runas izpratnes. Pēc L. Krogiusa u. c. tiflopsihologu domām, redzes trūkums rada nekompensējamu pārrāvumu starp vārdiem, kuri galvenokārt atspoguļo redzīgo uzskatus un iespaidus, jo neredzīgo iespaidu pamatā ir taustes sajūtas, kas principiāli atšķiras no redzes sajūtām. Tika uzskatīts, ka neredzīgs bērns dzird vārdus, kas raksturo priekšmetus, par kuriem viņš nespēj izveidot nekādu priekšstatu vai kurus uztver ļoti neskaidri. Šis trūkums

¹ **Tiflopsiholoģija** (gr. *typhlos* – akls, neredzīgs, *psihe* – dvēsele, *logos* – zinātne) – neredzīgo psiholoģija. Tā ir patstāvīga psiholoģijas zinātnes nozare, kas izveidojusies 19. – 20. gs. mijā un kas pēta gan neredzīgu, gan vājrēdzīgu cilvēku psihi īpatnības. [Литвак, 11]

² **Tiflopedagoģija** (gr. *typhlos* – akls, neredzīgs) ir zinātne, kas risina problēmas, kuras saistītas ar neredzīgu un vājrēdzīgu bērnu mācīšanu un audzināšanu. Tā ir speciālās pedagoģijas nozare. [Tūbele, 14; Ziemele, 4]

saglabājas arī turpmākajā dzīvē, un pilnībā to nav iespējams novērst. Tāpēc neredzīgo valodai bieži piemīt defekti. [Литвак, 139]

Šāds vienpusīgs viedoklis par runas attīstības atkarību no spējas to uztvert radīja vēlmi izgudrot īpašu valodu neredzīgajiem pamatojoties uz to, ka neredzīgie nesaprot redzīgo valodu un nespēj to pareizi izmantot. Tika uzskatīts, ka neredzīgie lieto „svešvalodu”, kura jāaizstāj ar jaunu. Jau 18. gs. par nepieciešamību izveidot speciālu valodu neredzīgajiem ieminējās franču apgaismotājs D. Didro savā slavenajā vēstulē par neredzīgajiem. Vēlāk šo ideju attīstīja P. Djufo, apgalvojot, ka neredzīgajiem domātajai valodai ir jābūt maz kopīgai ar redzīgo valodu. Tai vajadzētu balstīties tikai uz dzirdes un taustes iespaidiem. Kaut arī šāda valoda būtu nabadzīga, tomēr tā būtu saprotama un pamatota. Stingri loģiskās struktūras dēļ tā nebūtu piemērota publiskai runai un poētiskam patosam, toties zinātne tajā varētu atrast piemērotus līdzekļus stingrai analīzei un sistemātiskam izklāstam. [Литвак, 140]

Savukārt citi tiflopsihologi noliedza nepieciešamību veidot šādu speciālu valodu plaši izplatītās materialistiskā runas rakstura izpratnes ietekmē, jo valodas sociāli vēsturiskā izcelsme, kā arī redzes un taustes priekšstatu pilnīgas atšķirības nepamatotība 19.-20. gs. mijā bija jau vēsturiski pierādīta. Zinātnieki pamatoti uzskatīja, ka šādu valodu var izveidot tikai ar nosacījumu, ka neredzīgie tiek nošķirti no redzīgajiem vairāku paaudžu garumā, turklāt maz ticams, ka starp neredzīgo un redzīgo valodu ir būtiskas atšķirības. [Литвак, 140-141] Tiflopsihologi uzsvēra, ka runa pamatā tiek izmantota kā saskarsmes līdzeklis, tāpēc atbalstīja „redzīgo valodas” apguvi neredzīgo vidū. Viņš norādīja uz redzīgo un neredzīgo priekšstatu kopīgumu, kas valodā atspoguļo objektu raksturīgās īpašības. [Солнцева, 102] Tomēr materiālistiskā pieeja neredzīgo valodas apguvei nenoliedz to, ka neredzīgajiem daudzos gadījumos rodas plaša starp vārdu un tēlu, piemēram, starp krāsu nosaukumu un priekšstatu par to. Tika norādīts uz lielāko atšķirību redzīgo un neredzīgo runā: neredzīgo cilvēku vārdu krājumā ir liels skaits tā saucāmo „surogāto” priekšstatu, kas neatbilst konkrētiem tēliem. [Литвак, 141; Солнцева, 102]

Tiflopsihologs A. Ļitvaks norāda, ka tomēr tādu vārdu nozīme, kas saprotamas tikai tad, ja objektus uztver vizuāli, ar vispārinājuma palīdzību ir saprotamas arī neredzīgajiem, jo izpratne par dažādu vārdu nozīmēm adekvāti veidojas gan ar redzes, gan ar citu maņu (dzirdes, taustes u. c.) palīdzību. Tāpēc neredzīgo un redzīgo runā attiecības starp vārdu un tēlu atšķiras kvantitātes, bet ne kvalitātes ziņā. Pieņemot, ka arī neredzīgo valoda atspoguļo realitāti, var pamatoti apgalvot, ka galvenās runas funkcijas visiem sabiedrības locekļiem ir kopīgas. [Литвак, 141]

1.1. Runas kompensējošā nozīme neredzīgo personības attīstībā

Blakus valodas pamatfunkcijām (izziņas, saziņas u. c.) tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā tiek aplūkota arī runas kompensējošā funkcija. Tas nenozīmē, ka runas struktūrā un raksturā parādās kādas atšķirīgas iezīmes, bet tikai norāda uz jaunu runas darbības aspektu, kas, pēc A. Ļitvaka domām, saistīts ar maņu uztveres sašaurināšanos un vērsts uz tās seku likvidāciju personības attīstībā. Tātad **runas kompensējošā funkcija**, ko ietekmēja redzes trūkums, izpaužas galvenokārt maņu uztveres sfērā. [Литвак, 141] Arī tiflopsiholoģe L. Solnceva uzskata, ka redzes trūkuma seku kompensācija ar runas palīdzību visvairāk izpaužas, izzinot pasauli ar maņām, jo runa precizē, koriģē un virza maņu izziņas procesa norisi, ļauj pilnīgāk atspoguļot ārējo pasauli uztveres un priekšstatu tēlos, pārvarot gan tēlu fragmentārismu, gan izkropļojumu. [Солнцева, 103]

Redzes defekti noved pie pilnīga vai daļēja redzes tēlu trūkuma maņu pieredzē, tāpēc daudzos gadījumos ārējās pasaules priekšmeti un parādības maņu orgāniem nav pieejamas. Runas un domāšanas uzdevums ir aizvietot šos trūkumus, kā arī koriģēt neprecīzus vai pat pilnīgi izkropļotus tēlu tai skaitā redzes tēlus vajredzības gadījumā. Ir svarīgi minēt, ka runas kompensējošās funkcijas nozīme ir saistīta ar nopietnām maņu uztveres novirzēm no normas, tāpēc sajūtu pieredzes trūkuma aizvietošana ar runu sastopama arī redzīgo vidū, kaut gan ne tik lielā mērā kā starp neredzīgajiem. Ar valodas palīdzību cilvēks spēj arī netieši iekļūt objektu un parādību pasaulē, papildinot maņu pieredzi. Tāpēc ir skaidrs, ka zināšanu apguves iespējas un izpratne par lietu būtību redzes priekšstatu trūkuma gadījumā saglabājas, kaut arī rodas zināmas grūtības. Personas ar redzes defektiem gūst priekšstatu par viņu uztverei nepieejamiem priekšmetiem un parādībām, balstoties uz vārdiskiem skaidrojumiem, kurus pastiprina priekšstati, kas iegūti caur saglabātajām maņām. [Литвак, 142]

Zinātniski fakti liecina par runas pārveidojošo iedarbību uz neredzīgo izziņas procesa attīstību. Pareizi noformēta runa organizē maņu pieredzi. Izziņas pirmavots ir uztvere, bet ierosinātāja lomu pilda vārdisks kairinātājs. Priekšmetu iezīmes, kas ir pareizi apzīmētas ar vārdu, izdalās un pārvēršās izzināmos objektos. Runa atvieglo priekšmetu iezīmju salīdzināšanu un bagātināšanu, atdzīvina bijušos priekšstatus un dod iespēju radīt jaunus, veicina zināšanu apguvi un redzesloka paplašināšanu. Runa ir spēcīgs neredzības kompensācijas līdzeklis tieši pirmsskolas un skolas vecumā. [Ермаков, Якунин, 25]

Kā jau minēts, runas loma dažādu darbību apgūvē sevišķi liela ir zināšanu un iemaņu veidošanās periodā. Ar runas palīdzību var notikt pāreja no konkrētā uz abstrakto. Vārdi, izsakot konkrētas nozīmes, veido abstraktus jēdzienus. Runa attīstās pastāvīgā mijiedarbībā ar sajūtām, uztveri, priekšstatiem un citiem izziņas procesiem. [Ермаков, Якунин, 23]

Neredzīgo priekšstati, tāpat kā redzīgajiem, veidojas realitātes tiešās uztveres ietekmē. Līdz ar to realitātes uztverei ar maņām pievienojas runa un domāšana. Runa un **konkretizācija**³ ir nedalāmas. Runai vienmēr seko priekšstati, bet konkretizācijai – runa. Tai ir sevišķi liela loma konkrētā materiāla uztverei, tā izpratnē, apkopošanā un atveidošanā. Svarīga ir arī iekšējā runa, kas saglabājas gadījumos, kad netiek lietota mutvārdu vai rakstu runa. [Коваленко, Куличева, 6]

Runa un domāšana atvieglo pilnu priekšstatu veidošanu par priekšmetiem un parādībām, palīdz izdalīt būtiskas iezīmes, piem., noteikt līdziību un atšķirību. Tiflopedagoģijā ir izplatīts uzskats, ka priekšstatu veidošanās ir iespējama ne tikai uz esošo sajūtu tēlu pamata. Loģiskā domāšana daudzos gadījumos var aizpildīt tos robos izziņas procesā, ko izraisa neredzība. Neredzīgo domāšanas spēja un runas attīstība ir saistīti ar to pastāvīgu trenēšanu. Tā kā jebkura cilvēciskās darbības funkcija pilnveidojas tās izmantošanas procesā, tas attiecas arī uz runu, domāšanu u. c. psihiskiem procesiem. [Коваленко, Куличева, 7]

Tiflopedagogs B. Kovaļenko uzskata, ka neredzīgie saskaras ar lielāku nepieciešamību izmantot paplašinātu runu apkārtējās pasaules uztverē nekā redzīgie. Plaša runas un domāšanas līdzdalība, paaugstinātas prasības pret atmiņu, uzmanību un iztēli, neredzīgajiem izzinot apkārtējo pasauli, trenē un aktivizē šos psihiskos procesus. [Коваленко, Куличева, 8] Arī A. Ļitvaks norāda, ka runas kompensējošā funkcija skaidri parādās visos garīgās darbības veidos: tēlu precizēšanā, uztveres procesā, tēlu radīšanā ar iztēles palīdzību, dažādu jēdzienu apguves gaitā. Īstenības veiksmīgas izzināšanas nosacījums ir neredzīgo sajūtu pieredzes saikne ar vārdu, kas veicina būtisku pazīmju izdalīšanu, sakaru izveidošanu starp objektiem un to daļām, palīdz pārvarēt formālu jēdzienu uztveri. [Литвак, 143]

Raksturojot neredzīgo cilvēku sajūtu pieredzi, A. Ļitvaks to dēvē par nabadzīgu un, kā jau minēts iepriekš, uzsver runas kompensējošo nozīmi saistībā tieši ar to, ka tiek sašaurināta maņu uztvere. Šādi uzskata arī B. Kovaļenko, apgalvojot, ka neredzīgajiem ir aprobežota sensorā uztvere, kas noved pie nepilnīgiem priekšstatiem, kuri prasa speciālu korekciju, lai kompensētu šo trūkumu. [Коваленко, Куличева, 7] Bet šī darba autore uzskata citādi. Tādi apzīmējumi kā „nabadzīgs sašaurinājums” ir nekorekti un netieši norāda uz īpašām redzīgo cilvēku priekšrocībām vai viņu pārākumu, kā arī uz pārmērīgu neredzīgo trūkumu akcentēšanu. Nedrīkst aizmirst, ka cilvēki ir ļoti dažādi, tādēļ arī pasauli uztver atšķirīgi, un katra cilvēka pasaules uztvere ir unikāla un atspoguļo visdažādākas nianšes pasaules daudzveidībā. Var teikt, ka neredzīgi pasauli uztver citādi, tādēļ viņu pasaules uztveri noteikti nevar saukt par nabadzīgāku tikai redzes trūkuma dēļ. Tas, cik lielā mērā neredzīgs

³ **Konkretizācija** ir konkrēta materiāla izmantošana organizētā pedagoģiskā procesā

cilvēks spēj izmantot maņas pasaules uztverē, plaša un bagātīga ir viņa pieredze, nav atkarīgs no redzes trūkuma, vismaz ne tik lielā mērā, kā ir pieņemts uzskatīt. Drīzāk uztveres nabadzība vai bagātība atkarīga no cilvēka iekšējās būtības, apkārtējās vides ietekmes, viņa paša atvērtības pret pasauli un vēlmes izmantot tās daudzveidīgas iespējas, ko piedāvā citas maņas, no pozitīvas vai negatīvas saskarsmes ar apkārtējiem u. c. faktoriem. Tas tikpat lielā mērā attiecināms arī uz redzīgiem cilvēkiem. Pēc autores domām, patiesi „redzēt” nozīmē daudz vairāk, nekā uztvert to tikai ar ārējiem maņu orgāniem. Protams, nevar noliegt, ka ir gadījumi, kad redzes trūkums rada sarežģījumus pasaules izziņā, saskarsmē un jo īpaši dažādās praktiskās darbībās, piemēram, ir lielas grūtības pārvietoties bez citu palīdzības. Tomēr izziņas un saskarsmes grūtības dažādu citu iemeslu dēļ lielākā vai mazākā mērā parādās arī redzīgiem cilvēkiem. Tāpēc nevajadzētu likt uzsvāru uz to, ka īpaši būtu jākompensē redzes trūkums un ka nepieciešama īpaša korekcija, jo tas rada iespaidu, ka redzīgie apzināti vai neapzināti vēlas iekļaut neredzīgo savā pasaules uztveres sistēmā, koriģējot viņu „nepilnīgos” priekšstatus vairāk vai mazāk atbilstoši savai uztverei, tam, kā lietas tiek uztvertas ar redzi. Atkal ir jāatzīst, ka ir gadījumi, ka redzes trūkuma dēļ nevar rasties pilns priekšstats par objektiem, piemēram, ar tausti nevar aplūkot koku visā pilnībā, bet tāpēc vien tas nav nepilnīgāks, tas ir tikai citāds. Kaut gan priekšstatos atspoguļojas objektīvās pasaules īpašības, tie lielā mērā subjektīvi (sk.4. nod.). Domājams, ka uzskats par maņu uztveres sašaurināšanos balstās uz to, ka redzīgie bieži vien raugās uz neredzīgajiem tikai no sava skatpunkta, un to var saprast, tomēr ir svarīgi pārvarēt subjektīvismu attieksmē pret neredzīgajiem.

Ir jāpiekrīt pedagoģu S. Tūbeles un A. Šteinbergas uzskatam, ka ir jāmāca nevis „neredzīgais”, bet gan „bērns”, ir jārada interese par pasauli. Kompensācija tīflopsiholoģijā nozīmē zaudētās funkcijas aizvietošanu, bet korekcija ir izlabojošs process, kā rezultātā normalizējas tās psihiskās funkcijas, kas tikušas „aizkavētas” vai „izmainītas” nepareizās attīstības rezultātā. Taču nepamatots ir uzskats, ka neredzīgo mācīšanā galvenais uzdevums ir attīstīt saglabātos maņu orgānus. Uzmanību vajadzētu pievērst tieši redzes defekta sociālajai kompensācijai, jo neredzība atņem tikai vienu pašu fizisko stimulu, pilnībā neaizver logu uz pasauli, neatņem pilnu realitātes izjūtu. Neredzību lielā mērā var kompensēt ar citiem stimuliem. „Svarīgi iemācīties lasīt, ne tikai redzēt burtus. Svarīgi ir pazīt cilvēkus un saprast viņu stāvokli, nevis skatīties acīs.” [Tūbele, 16]

Jāsaka, ka arī runas nozīmi redzes trūkuma kompensācijā nevajadzētu pārspīlēt, tāpat arī traucētas redzes vai tās pilnīga trūkuma ietekmi uz runas attīstību. Tas ir jāvērtē objektīvi. Kā atzīst arī RESP2, valodai ir kompensējoša nozīme pasaules izziņā, tikai ir jaskatās, cik lielā mērā. Tā ir kā papildu funkcija, kas var palīdzēt, bet ne pamatfunkcija. RESP-4 uzskata,

ka valoda ir svarīga jebkurai cilvēkam, un svarīgi, vai cilvēks ir redzīgs vai neredzīgs. Cilvēka vārdu krājuma bagātība ir atkarīga no interešu, jo labāka ir viņa valodas attīstība.

Kopumā nevar noliegt, ka valodai ir ļoti liela loma neredzīgo pasaules izziņā un komunikācijā ar apkārtējiem. To vairāk vai mazāk atzīst visi autores respondenti. Strazdumuižas neredzīgo un vājredzīgo internātvidusskolas psiholoģe Ilona Gintere ir novērojusi, ka jaunākajās klasēs ir tādi neredzīgi bērni, kuri runā ļoti daudz, un viņiem ir bagāts vārdu krājums. Bērni ar runas palīdzību savā ziņā kompensē to, kā viņiem trūkst. Viņiem ir svarīgi komunicēt ar apkārtējiem. Ar bērnu vispār ir daudz jārunā, lai veiksmīgi attīstītos valoda. Ir jāskaidro tas, kas notiek apkārt, jāstāsta par dažādām lietām, bet tikpat svarīgi ir iepazīt pasauli caur maņām (sadzirdēt, aptaustīt, pasmaržot). Tātad ir obligāti jāapvieno vārdskaids skaidrojums ar maņu pieredzi. Ja ar bērnu pietiekami nenodarbojas, viņam trūkst priekšstata par dažādām lietām, piemēram, viņš nezina, cik kājas ir sunim vai kaķim. Ja ar bērnu pietiekami daudz runā un attīsta arī maņas, tad viņam ir ļoti attīstīta valoda, ir plašs vārdu krājums. Neredzīgo iepazīstināšanā ar pasauli uz to ir jāliek īpašs uzsvars, taču iepriekš sacītais ir attiecināms arī uz redzīgiem bērniem. Psiholoģe min kādu piemēru par redzīgu skolēnu, kuram nav pietiekami attīstīta runa, jo viņa māte ir nedzirdīga un arī neredzīga. [Gintere] norāda, ka neredzīgie jaunieši vairāk runā par savām jūtām, savu iekšējo pasauli, bet neredzīgo bērnu runa vairāk ir saistīta ar pasaules izziņāšanu, piemēram, bieži tiek uzdots jautājums „Kas tas tāds?” Ne visi bērni ir aktīvi, jo ir arī tādi, kas ir klusi un sevī noslēgušies. Aktivitāte lielā mērā atkarīga no audzināšanas. Ir labi, ja bērni ir zinātkāri, jo tādā veidā viņi ievāc informāciju.

Arī RESP-1 atzīst, ka valodai ir liela nozīme un to nevar atdalīt no maņu pieredzes – maņas nevar attīstīties bez valodas, un nevar būt tikai stāstījums bez konkrētās maņu pieredzes. Neapšaubāmi ir ļoti svarīgi, kā kaut kas tiek izstāstīts. RESP norāda, ka daudz informācijas ieguvusi no citu stāstītā, taču to, ka ar stāstīšanu vien nepietiek, ilustrē ar piemēru par ekskursiju uz „Lāču” maiznīcu: daudz tika stāstīts par dažādu piederumu izskatu, bet tikpat svarīgi bija arī tos aptaustīt (apskatīt). Nevar atcerēties lietas tikai pēc stāstītā, jo tad tas ir kā tukša skaņa. Protams, ir lietas, ko nevar izstāstīt, piemēram, kas ir krāsa. Ir stāstīts arī par to, kā izskatās dzīvnieks, piemēram, zirgs, zilonis, bet to nevar iztēloties, jo tas nav redzēts (aptaustīts). Taču šī neredzīgo vajadzība bieži netiek ņemta vērā, piemēram, no sociālā rehabilitētāja puses. Tātad vārdiskajiem skaidrojumiem obligāti jābūt saistītiem ar taustes pieredzi. Redzi nevar kompensēt tikai kaut kas viens – viss ir cieši saistīts, piemēram, emociju izpausmes nevar redzēt, toties tās var sadzirdēt pēc balss (protams, ne vienmēr). Redzi kompensē gan valoda, gan dažādas maņas. RESP uzskata, ka tie neredzīgie, kas ļoti daudz runā, aktīvi izmanto arī taustes maņu, jo caur to runa tiek

pilnveidota. Autore piekrīt šim uzskatam. Var būt arī tā, ka runas apjoms ir ierobežots neredzības dēļ, jo neredzīgais nevar runāt par to, ko nespēj iztēloties. Tāpat kā I. Gintere, RESP uzskata, ka runas atkarīga no tā, cik daudz ar neredzīgu bērnu ir strādāts, cik daudz uzmanības viņam veltīts tieši no vecāku puses. Agrās bērnības posms svarīgs kā neredzīgajiem, tā redzīgajiem.

RESP-2 uzsver, ka ar valodas palīdzību neredzīgs cilvēks var izjust savu realitāti un to veidot. Viņa labi izjūt savu dzimto valodu, jo ir attīstījusi valodas izjūtu: viņu aizrauj dažādas vārdu spēles, anekdotes, patīk rakstīt arī pašai. RESP novērojusi, ka neredzīgie nerunā īpaši daudz, taču uzskata, ka tas ir katram ļoti individuāli, jo starp redzīgajiem arī ir cilvēki, kuri runā maz. Tiek minēts kāds pētījums, kurā atklāts, ka neredzīgam cilvēkam ir raksturīga abstraktā domāšana, nevis tālainā. Tāpēc valoda ir semantiski citāda (abstraktāka). Vārdi izraisa citādas asociācijas nekā redzīgajiem. taču RESP-2 uzskata, ka tā ir individuāla pieredze – katram ir savas asociācijas. Priekšstatus par dažādām lietām viņa ieguvusi vairāk caur maņām – tausti, smaržu, kontūras izjūtām (viņai saglabājušies minimālie redzes priekšstati no agrās bērnības, piemēram, viņa mazliet redzējusi krāsas). Viņa ir mazāk jautājusi redzīgajiem, kā kas izskatās, bet centusies pasauli izzināt pati.

RESP-3 uzskata, ka valoda zināmā mērā aizstāj redzes trūkumu, taču iztēloties lietas caur stāstīto var atkarībā no tā, ko redzīgie stāsta (ir grūtības uztvert stāstījumu par krāsām); viņš nav pārāk daudz jautājis redzīgajiem par dažādām lietām, jo uzskata, ka nav attīstījis interesi par tām – redzīgie parasti stāsta vairāk, nekā viņš spēj uztvert. Viņi stāsta par to, kas viņus aizrauj, kaut gan neredzīgam cilvēkam tas izsaka diezgan maz. Savukārt RESP6 pārliecināta, ka valoda neredzīgam cilvēkam ir „pats galvenais”, jo tikai caur valodu neredzīgie iegūst informāciju, klausoties citu stāstītajā, kā arī izmantojot radio un TV. Taču RESP piekrīt, ka vieglāk iztēloties to, kas ir piedzīvots, aptaustīts. Viņa atceras kādu savu skolotāju, kurš skolas laikā pārgājienos centies skolēniem pēc iespējas vairāk visu parādīt, mudinājis viņus „skatīties” ar rokām to, ko iespējams aptaustīt. Respondente atzīst, ka viņa ir viena no tiem neredzīgajiem, kas mīl daudz runāt. RESP-9, RESP-10 un RESP-11 norāda, ka ir ļoti svarīgi, kad tiek stāstīts par dažādām lietām, bet tik pat svarīgi arī kaut ko aptaustīt, piem., ir patīkami aptaustīt īpaši tādas lietas, kuras ir nezināmas, tāpat arī svarīgi ir ieklausīties skaņās; ekskursijās ir svarīgi aptaustīt dažādus eksponātus.

RESP-12 novērojis, ka neredzīgie jaunieši ir daudz komunikablāki nekā vecie cilvēki. Arī viņš atzīst, ka valodai ir liela nozīme neredzīgiem cilvēkiem. Caur valodu var uzzināt, kur kas atrodas, ko kāds dara. Rotaļās vai nodarbībās redzīgie redz, kas ir jādara, bet neredzīgajiem tas jāizstāsta. Tāpat ir jāinformē par to, ja ceļā ir kāds šķērslis. Valoda ir laba informācijas trūkuma kompensētāja. Lai neredzīgs cilvēks varētu būt pilnvērtīgs sabiedrības

loceklis, informācijai, kas iegūta caur valodu, ir ļoti liela loma. Par daudzām lietām ir nepieciešams stāstījums, lai kompensētu redzes trūkumu, piemēram, redzīgais internetā var aplūkot kādas preces bildi, bet neredzīgajam vajadzīgs tās apraksts. Neredzīgiem cilvēkiem nākas vairāk uzticēties tam, ko stāsta citi cilvēki. Parasti ikdienā pietiek ar vārdisku aprakstu, jo nav lielas vēlēšanās to papildināt ar tausti. Arī RESP-12 atzīst, ka vizuālo ir grūtāk iztēloties un kā atlikušās maņas, protams, ir ļoti svarīgas. RESP-13 piekrīt, ka valodai ir kompensējoša nozīme neredzīga cilvēka dzīvē. Redzīgs cilvēks galvenokārt pievērš uzmanību otra cilvēka izskatam, bet neredzīgam cilvēkam ir svarīgi tas, kā viņš runā. Viņai ļoti patīk, ka tiek stāstīts par visu, kas notiek apkārt, kā kas izskatās (RESP-13 ir pavisam minimāls redzes atlikums – vāji atšķir krāsas). Ir svarīgi izmantot arī visas saglabātās maņas, bet bieži vien ir neērti publiski taustīt dažādas lietas, piem., puķes. Ieraugot puķi pavisam tuvu, uzreiz rodas vēlēšanās to arī aptaustīt (tas ne vienmēr tā ir cilvēkiem ar normālu redzi).

Kompensējošā runas funkcija neaprobežojas tikai ar izziņas darbību. Tai ir liela nozīme personības veidošanās procesā. Tikai pateicoties runai, neredzīgie var kontaktēties ar apkārtējiem, aktīvi darboties sabiedrībā. [Литвак, 143; Ермаков, Якунин, 128] Runas nostiprināšanas nozīmīgumu uzsvēruši daudzi tiflopsihologi un tiflopedagogi, jo tā, viņuprāt, dod iespēju apgūt to, kas citādi neredzīgajiem būtu neiespējami, un ko redzīgie apgūst ar tiešās uztveres palīdzību. Tomēr ir svarīgi, ka „nepievēršot pietiekamu uzmanību konkrētam materiālam, veidojas aplamas abstrakcijas un formālas zināšanas. Mutvārdu runas pastiprināta attīstība var novest pie verbālu tēlu radīšanas, kas nav pietiekoši saistīti ar maņu pieredzi.” [Вучинич, В., Эшкирович, 38]

1.2. Neredzīgo domāšanas īpatnības

„Domāšana, būdama augstākā psihiskās darbības forma, netieša un vispārināta objektīvās īstenības atspoguļošana cilvēka apziņā, ir individuāla, subjektīva garīga darbība. Tā ir iekšēja, zināmā mērā pārejoša, bet ar skaņas palīdzību runas procesā tā kļūst ārēja, materiāla un jutekļiem uztverama. (..) Cilvēks saprot pats sevi, ja savu vārdu saprotamību ir pārbaudījis saskarsmē ar citiem cilvēkiem, ja paša darināto vārdu dzird atkal skanam no cita mutes. (..) Runa nav gatavas domas izpausme. Doma, pārvērzdams runā, pārkārtojas un pārveidojas. Doma vārdā netiek izteikta, doma vārdā notiek. Domai jāsaistās ar skaņu, citādi tā nevar iegūt skaidrību, priekšstats nevar kļūt par jēdzienu. Vārds ir jēdziena veidošanas līdzeklis un reize arī rezultāts.” [Kļaviņa, 10]

Domāšana attīstās uz maņu bāzes, taču tās sakars ar sajūtām, uztveri un priekšstatiem neaprobežojas ar tās vienpusīgo atkarību tikai no maņu dotumu kvantitātes un kvalitātes. Tā

veic koriģējošo iedarbību uz maņu izziņas procesiem, aptverot tēlus un tos vispārinot. Atklā tiek uzsvērts, ka pilnīgs vai daļējs redzes trūkums pazemina iekšējās pasaules atspoguļojuma pilnīgumu, precizitāti un diferencēšanu, tomēr redzes trūkums nevar pilnībā pārvērst domāšanas attīstības vispārējo gaitu, tādēļ galvenās fiziskās, telpiskās un laika īpašības, un kustīgās matērijas sakarības (blīvums, svārs, forma, lielums, attālums, vienlaicīgums, secīgums utt.) pietiekami pilnīgi atspoguļojas ar saglabātajām maņām. Tāad redzes trūkuma gadījumā domāšanas funkcijas principā ir tādas pašas, kādas ir redzīgiem cilvēkiem, tomēr neredzīgajiem nākas darīt papilddarbu, pārvarot taustes tēlu relatīvo sukcesivitāti (secīgumu), fragmentārismu un shematismu. Tādējādi ir acīmredzams, ka ar domāšanas palīdzību lielā mērā ir iespējams kompensēt maņu pieredzes nepilnības. Tomēr jāņem vērā, ka var rasties fiktīva kompensācija, kura slēpj sevī zināšanu verbālismu un viltus jēdzienu veidošanos – formālu pazīmju izdalīšanu, kuras bieži neatspoguļo būtiskas sakarības un attiecības. Fiktīvās kompensācijas attīstība ir saistīta ar to, ka neredzīgie tieši iepazīstas ar salīdzinoši nelielu objektu daudzumu un tādēļ ne vienmēr apgūtie vārdi viņiem nozīmē konkrētu saturu. Kaut arī neredzīgo verbālās apmācības metodes atzītas par nepamatotām, neizzūd fiktīvās kompensācijas bīstamība, tādēļ neredzīgo apmācības laikā ir jāpalīdz apgūt konkrētas zināšanas caur maņu pieredzi un veidot nepieciešamus jēdzienus – tas ir priekšnoteikums, lai pārvarētu maņu un jēdzienu pārrāvumu. Kompensējošā domāšanas īpašība ir pastarpinātība, kas ļauj pazīt un atklāt priekšmetu un parādību uztverei nesasniedzamo būtību ar vārdu un secinājumu palīdzību. Daudzas atziņas neredzīgie iegūst pastarpināti, netiešā veidā ar domāšanas palīdzību. Spēja atspoguļot objektu īpašības un būtību ir domāšanas kompensējošās funkcijas izpratnes pamatā. Tomēr pasaules atspoguļojums visā daudzveidībā ir iespējams tikai uz tiešās maņu pieredzes pamata. Ņemot par pamatu maņu pieredzi, veidojas vispārinājumi un abstrakcijas, attīstās teorētiskā domāšana, kas koriģējoši ietekmē neredzīgo psihisko attīstību. Sašaurinātās maņu pieredzes gadījumā maņu un loģisko zināšanu nesaraucamā saikne nosaka domāšanas kompensējošo lomu. [Литвак, 285-288]

19. – 20. gs. tiflopsiholoģijā bija izplatīti divi dažādi uzskati par neredzīgo domāšanu, kuri atspoguļoja diametrāli pretējus viedokļus.

1) Saskaņā ar tiflopsiholoģijas sākumperiodā radušos koncepciju redzes trūkums veicina daudz agrāku un ātrāku loģiskās domāšanas attīstību, tā kļūst par dominējošu. Tēlainais tika pretstatīts jēdzieniskajam. Tika apgalvots, ka maņu dotumi kavē domāšanas attīstību. Tiflopsihologi uzskatīja, ka neredzīgā cilvēka iekšējā psihiskā dzīve, tāpat arī iedziļināšanās un visaptveroša psihiskā darbība, kura netiek ietekmēta no ārpuses, nepakļaujas ārējā stāvokļa ietekmei, neaizmirst aiz sīkumiem lietas būtību un, atmetot visu

lieko, virzās uz lietas būtību – tas padara domāšanu precīzu un nobriedušu; tādēļ neredzīgie šķiet vairāk dziļdomīgi, ātri rīkojošos un mazāk intensīvi prātojošo redzīgo acīs. No tā izriet, ka, jo mazāk maņas „iejaucās apziņas fiksācijas punktā” (A. Kroguss), jo intensīvāk darbojas domas un jo dziļāka ir neredzīgo koncentrēšanās savā iekšējā pasaulē, kas paver lielas iespējas zinātniskai un mākslinieciskai jaunradei, sevišķi matemātikas, mūzikas un literatūras jomā. Šī doma par abstraktās domāšanas attīstības iespējamību un tās lielo ietekmi uz lietu un parādību būtības izpratni maņu pieredzes ierobežojumu apstākļos plaši izplatījās tiflopsiholoģijā. A. Ļitvaks uzskata, ka šādi apgalvojumi ir abstrakti, jo nav apstiprināti ne praksē, ne eksperimentos; neliels skaits gadījumu, kad neredzīgie sasnieguši augstu intelektuālās attīstības līmeni, liecina tikai par to, ka tas vispār ir iespējams. Par naivu un nepamatotu A. Ļitvaks uzskata mēģinājumu pamatot domāšanas neatkarību no maņu pieredzes, kas var negatīvi ietekmēt domāšanu (neskatoties uz ziņām par antīkās pasaules filozofiem, kuri laupīja sev redzi, lai tādā veidā norobežotos no ārējās pasaules ietekmes un iedziļinātos savā iekšējā pasaulē). A. Ļitvaks norāda, ka mūsdienās uz milzīga faktiskā materiāla pamata atklāta domāšanas atkarība no maņu uztveres, kurai sašaurinoties, palēninās domāšanas attīstības temps un cieš personības garīgā attīstība. Ideja par domāšanas loģiskumu un abstraktumu sastopama arī jaunākajos tiflopsihologu pētījumos, kuros norādīts, ka pirmsskolas vecumā un sevišķi skolā neredzīgajam labāk nekā vājredzīgajiem un redzīgajiem vienaudžiem attīstas valoda un domāšana. Pēc A. Ļitvaka domām šāds uzskats veicina verbālo mācību metožu izplatību un dezorientē pedagogus attiecībā uz neredzīgo garīgās attīstības iespējām. Tas pārstāv ideālistisku skatījumu uz neredzīgo domāšanas attīstību. [Литвак, 288-291] Autore lielā mērā piekrīt šim uzskatam un nebūt neuzskata to par naivu un nepamatotu.

2) Citi tiflopsihologi uzskatīja, ka redzes zudums ierobežo domāšanas attīstību. Šī koncepcija pārstāv asociatīvu teoriju, kas plaši izplatījās psiholoģijas zinātnē 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā. Tiflopsihologi saistīja domāšanas procesu tikai ar asociatīvajiem procesiem, bet domāšanas saturu – tikai ar maņām un uztveri. Tika uzskatīts, ka tā kā neredzīgam bērnam trūkst priekšstatu, tad arī viņa domāšana aprobežojas ar minimumu. Neredzīgo domāšana tika raksturota tikai kā priekšstatu reproducēšana. Šāds uzskats apstiprina, ka sensorās sfēras sašaurinājumam neizbēgami un neatgriezeniski negatīvi jāietekmē domāšanu, un tas ietekmē arī saprātu, kurš izmainās un degradējas. Tika noliegta defekta kompensācijas iespējamība, apgalvojot, ka redzes zuduma gadījumā cilvēka garīgās attīstības ierobežojumi ir fatāli neizbēgami. Šāds uzskats pārstāv materiālistisku skatījumu uz neredzīgo domāšanu un pārspilē garīgās attīstības grūtības. [Литвак, 291-292]

Abos uzskatos A. Ļitvaks saskata nespēju ieraudzīt patieso maņas un loģiskuma korelāciju un savstarpējo sakaru. Viņaprāt patiesi zinātniska pieeja šiem nenoliedzami svarīgajiem, bet pagaidām vēl nepietiekami izpētītajiem neredzīgo domāšanas procesiem iespējama tikai no tādas pozīcijas, kas atzīst domāšanas darbības nesaraujamo saikni ar maņu pieredzes sfēru. A. Ļitvaks secina, ka redzes trūkums negatīvi ietekmē neredzīgo cilvēku domāšanas attīstību, tomēr paplašinot priekšstatu loku, formējot pilnvērtīgus jēdzienus, tiek veicināta neredzīgo domāšanas darbības veiksmīga attīstība. Kā pētījumi liecina, ka pat ļoti abstraktas zināšanas par objektu vai parādību, piem., krāsu vai gaismu, neredzīgie ir spējīgi apgūt. Jēdzienu formā objektīvā īstenība visadekvātāk atspoguļojas un nostiprinās zināšanu veidā. [Литвак, 292]

Psiholoģijā tiek izdalīta **uzskatāmi iedarbīgā** (domājams, praktiskā), **uzskatāmi tēlainā** un teorētiskā jeb **abstraktā domāšana**. Redzes zudums nevar radīt krasas izmaiņas šajā domāšanas klasifikācijā, tomēr tīflopsihologi mēģinājā raksturot neredzīgo cilvēku domāšanu tikai kā teorētisku, uzskatot, ka viņi nespēj atspoguļot realitāti ar tēlainās domāšanas palīdzību. Neredzīgo cilvēku domāšana tika raksturota arī kā uzskatāmi tēlainā domāšana. A. Ļitvaks norāda, ka teorētiskās domāšanas attīstība nav iespējama bez balstīšanās uz uzskatāmi-iedarbīgo un uzskatāmi-tēlaino domāšanu. Nevajadzētu pieņemt, ka tēlainā domāšana ir zemāka, bet teorētiskā – augstāka. Teorētiskā domāšana, kas attīstījusies uz tēlainās domāšanas pamata, stimulē tās attīstību, „*tādējādi tēlainās un teorētiskās domāšanas savstarpējā saikne ir ļoti cieša.*” Var teikt, ka domāšanas veidu attīstība redzes trūkuma gadījumā iziet tos pašus posmus, kā redzīgajiem, ka loģiskā domāšana var attīstīties tikai uz augsti attīstītas uzskatāmi-iedarbīgās un uzskatāmi-tēlainās domāšanas bāzes. Tādēļ var secināt, ka neredzīgo domāšanas darbība pakļaujas tām pašām likumsakarībām, kurām pakļaujas redzīgo domāšana. [Литвак, 292-300]

Var secināt, ka divi iepriekš minētie uzskati par neredzīgo domāšanu nav pavisam objektīvi, jo ne vienu, ne otru nevar attiecināt uz visiem neredzīgajiem (gan materiālisti, gan ideālisti, iespējams, var nonākt pat līdz galējībai). Protams, ir ļoti iespējams, ka neredzīgie bieži vien daudz vairāk koncentrējas uz savu iekšējo pasauli, ir dziļdomīgāki, viņu domāšana ir abstraktāka, jo ir daudz lietu, kuras viņi nespēj uztvert ar redzi (krāsas, sejas izteiksmi), tāpēc par tām var domāt tikai abstrakti. Taču autorei šķiet, ka abstraktās domāšanas dominēšana nav tik lielā mērā saistīta ar redzes trūkumu, kā ar cilvēka individuālo būtību. Ir tādi neredzīgie cilvēki, kuriem ir izteikta filozofiskā domāšana un kuri vairāk pievērsušies garīgajai, nevis materiālajai pasaulei. Tātad viņiem dominē abstraktā domāšana, kas ļauj pievērsties zinātnei un filozofijai, kā arī metafizikai. Autore pazīst šādus cilvēkus un arī pati sevi pieskaita pie tiem. Šādi cilvēki var darboties arī literatūras jomā. Tāpat ir arī tādi

neredzīgie, kuriem vairāk dominē praktiskā domāšana. Nevar noliegt, ka norobežošanās no ārējo maņu ietekmes labāk palīdz koncentrēties uz kādu domu, ideju, svarīgu darbu, palīdz labāk iedziļināties savā iekšējā pasaulē; ir redzīgi cilvēki, kuri aizver acis, ja grib uz kaut ko īpaši koncentrēties. To minēja arī viena no autores respondentiem, kurai ir pavisam neliels redzes atlikums un kura aizver acis, lasot grāmatu Braila rakstā, jo ārējie iespaidi novērš uzmanību. Tāpat arī autorei koncentrēties traucē liels troksnis, pārmērīgi skaļas sarunas vai vienkārši nemitīga apkārtējo rosība. Noteikti nevar teikt, ka starp neredzīgajiem ir vairāk izplatīta abstraktā domāšana tikai tādēļ, ka viņiem trūkst redzes, lai gan ļoti iespējams, ka tādu neredzīgu cilvēku ir daudz un ka daļēji to tomēr ietekmē redzes trūkums, jo trūkst daudzveidīgi redzes tēli, ko uztver redzīgi cilvēki. Tāpat nevar sacīt, ka redzes trūkums vienmēr kavē domāšanas attīstību. Vēlreiz jāuzsver, ka katram cilvēkam tas ir ļoti individuāli. Turklāt jāpiekrīt psihologu uzskatam, ka nevar pilnīgi nodalīt visus domāšanas veidus citu no cita – tie savā starpā mijiedarbojas. Abstraktā domāšana nedarbojas efektīvi, ja tā nebalstās uz konkrētās domāšanas pamata. Autore uzskata, ka radošajā darbībā tēlainā un abstraktā domāšana ir cieši saistītas arī tad, ja kāda no tām dominē. Ne velti ir uzskats, ka rakstot zinātnisko darbu, ir svarīgi izmantot gan kreiso, gan labo smadzeņu puslodi. Tas droši vien attiecas arī uz literāro darbu rakstīšanu. Autore pati ir rakstījusi gan zinātniskus darbus, gan skolas laikā arī ļoti personiska rakstura stāstus un dzejoļus.

2. NEREDZĪGO RUNAS ATTĪSTĪBAS ĪPATNĪBAS

„Redzes traucējumi pasaules uztveri veido atšķirīgāku un sarežģītāk uztveramu. Bērna atmiņas sistēmai var būt lielāka slodze uzdevumos, kas prasa jaunas informācijas pievienošanu esošajai informācijai. Atšķirības pieredzes veidošanā, kas saistās ar valodu, var būt runātā uztverē, valodas sistēmas vispārinājumos, veidā, kādā sistēma darbijas. Uzskati par valodas attīstību neredzīgiem bērniem ir pretrunīgi. Daži autori uzskata, ka neredzīgi bērni apgūst valodu līdzīgā veidā kā redzīgie bērni, savukārt citi uzskata, ka attīstība notiek atšķirīgi. (...) Neredzīgs bērns var būt daļēji jūtīgs uz valodu, savukārt redzīgam bērnam runas uztvere ir tikai viens no informācijas avotiem, ko viņš var iegūt.”
[Tūbele, Šteinberga, 20]

Runas attīstība realizējas valodas apguves procesā, izmantojot **verbālos** un **neverbālos saziņas līdzekļus** (fonētiskā struktūra, intonācija, vārdu krājums, gramatikas apguve, mīmika, pantomīmika). Šis process var notikt tikai saskarsmes darbībā. Tā kā runas darbība redzes traucējumu vai tās trūkuma dēļ netiek traucēta, runas apguve notiek tāpat kā redzīgajiem, tomēr šajā procesā ir zināmas specifiskas īpatnības, kas izpaužas attīstības dinamikā, valodas resursu un izteiksmīgu kustību uzkrāšanā, vārdu un tēlu savstarpējo attiecību savdabībā, zināmā runas prasmju veidošanā un valodas izjūtas atpalcībā. [Литвак, 143-144] Kā iemesli neredzīgo bērnu runas attīstības savdabībai minēti šādi faktori: atdarināšanas darbības iespēju ierobežojums, izziņas procesa sašaurināšana, kustību attīstības iespēju samazinājums, audzināšanas apstākļi un saskarsmes grūtības. [Ермаков, Якунин, 124; Литвак, 144]

A. Samatova norāda, ka kopumā runas attīstības aizture nav manīta. Neredzīgo bērnu runa attīstās tādā pašā tempā kā redzīgo vienaudžu runa. Tomēr dažu fonēmu izruna var būt neskaidra un izkropļota. Vissarežģītākas ir tādas skaņas kā [r], [l], [s], [v]. Patskaņi un šņāceņi gandrīz nesagādā grūtības. (par fonēmu izrunu sk. 2.1.) Ģimenēs, kur abiem vecākiem ir pareiza un skaidra runa, arī bērni ātrāk sāk runāt bez kļūdām. Ja kādam no vecākiem ir skaņu izrunas defekti, bērni neizbēgami sāk tos pārņemt. [Саматова, 38] A. Samatova min dažas specifiskas neredzīgo bērnu attīstības īpatnības. Viena no tām ir **ehololija**, t. i., automātiska viņam domātu frāžu atkārtošana. Ja attīstība norit normāli, šai parādībai 3-4 gadu vecumā jau būtu jāpazūd. Nereti novērota arī **retranslācija**, kas ir agrāk dzirdētā atkārtošana. Bērns var negaidīti sākt izrunāt frāzes, kuras viņš dzirdējis kādu laiku atpakaļ. Tās tiek izrunātas neatbilstoši saskarsmes situācijai un var būt papildinātas ar dažādām emocionālām reakcijām. Vēl viena raksturīga neredzīgo bērnu runas attīstības

īpatnība ir tāda, ka viņi runā par sevi 3. personā, nosaucot sevi vārdā: *Saša grib ēst, Oļas mamma ir darbā*. Sevišķi bieži tas novērots bērniem, kuri slikti izjūt savu ķermeni un nevar apvienot to ar savu vārdu. [Саматова, 39]

Daži tiflopsihologi uzskata, ka viens no tādas sevis depersonizācijas iemesliem var būt tas, ka neredzīgs bērns nevar skatīties spogulī. Redzīgs bērns jau pirmajā dzīves gadā sāk aktīvi rādīt grimasas spoguļa priekšā, cenšas mainīt pozas, bet neredzīgam bērnam tādas iespējas nav, tādēļ pašidentifikācijas process pagarinās. [Саматова, 40] Jaunākie pētījumi rāda, ka neredzīgiem bērniem vērojams ilgāks lalināšanas periods. Pirmos vārdus viņi izrunā 8 mēnešus vēlāk nekā bērni ar normālu redzi. Tāda pati tendence vērojama arī attiecībā uz izteikumiem, kas satāv no diviem vārdiem. Ir novērots, ka 85% neredzīgu bērnu, kuriem kavējas runas attīstība, ir neiznēsātie bērni. [Вучинич, Эшкирович, 36] Pētot neredzīgu bērnu runu vecumā no 3 līdz 6, nav novērotas atšķirības saliktu teikumu gramatiskajā uzbūvē un frāzes garumā, salīdzinot ar redzīgiem bērniem. Lielākā daļa neredzīgo bērnu pirmskolas vecumā lieto īsus teikumus. Neredzīgo bērnu vārdu krājuma attīstības sākumposmā vērojama zināma aizture. Tas tiek skaidrots ar nepietiekamu bērna sadarbību ar apkārtējiem praktisku darbību procesā, kā arī ar grūtībām pareizās izrunas un skaņu artikulācijas apgūvē. Tas saistīts ar to, ka nav iespējas novērot pieaugušā lūpu kustības un mīmiku. Apmēram 1,5 gada vecumā runas attīstības temps paātrinās, un sākumskolas vecumā runas attīstība ir praktiski tāda pati kā redzīgiem bērniem. [Вучинич, Эшкирович, 37] Neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnības visspilgtāk izpaužas pavisam agrīnā vecumā, kā arī pirmskolas un sākumskolas vecumā. [Солнцева, 103]

2.1. Fonemātiskās dzirdes attīstība

Bērna runa attīstas pirmā dzīves gada beigās, balstoties uz fonemātiskās dzirdes un balss aparāta attīstību. Tajā laikā ātri aug vārdu krājums un notiek dzimtās valodas gramatikas apguve, paplašinās uztvere un priekšstati par apkārtējo pasauli. Jo lielāka neredzīga bērna sajūtu pieredze, jo bagātāka ir viņa runa, daudzveidīgāka vārda atbilstība priekšmetiskās pasaules konkrētajam saturam. Bērns apgūst valodu saskarsmē ar pieaugušajiem un mācās to izmantot savā runā. Pareiza vārda fonētiskā sastāva uztvere nerodas uzreiz, tas ir pakāpeniskas attīstības rezultāts. Pašā agrākajā runas attīstības posmā bērns uztver vārdu kā vienotu, nesadalītu skaņu kompleksu, kam piemīt noteikta ritmiski melodiska struktūra. Notiek intensīva pareizās vārda izrunas apguve. Bērnam formējas smalkie un diferencētie akustiskie un artikulācijas tēli. [Ермаков, Якунин, 127]

Arī L. Solnceva norāda, ka neredzīga bērna runas attīstība tāpat kā redzīgam, balstas uz fonemātiskās dzirdes attīstību. Neredzīgs bērns izmanto runas skaņas, lai pievērstu sev uzmanību, lai sasniegtu noteiktu priekšmetu. Pieaugušo emocionālā attieksme pret to stimulē gan skaņu un vārdu izrunāšanu, gan dzirdes attīstību vispār. Bērns atpazīst savus tuvos cilvēkus pēc balsis. Kā minēts iepriekš, lalināšanas process neredzīgam bērnam neatšķiras no redzīgā bērna, bet dažos gadījumos vērojams ilgāks lalināšanas periods. Salīdzinot ar redzīgajiem bērniem, neredzīgiem ātrāk attīstas skaņu modulācija, bet atpaliel lūpu kustības. Kopumā nav atšķirību runas skaņu producēšanā. 8 mēnešos bērns uztver frāzes ritmikas un intonācijas īpatnības, bet vēl neatšķir atsevišķus vārdus, 10-11 mēnešos jau sāk izdalīt vārdus, bet tajos vēl neizšķir fonēmas, fiksējot tikai vārda kopējo struktūru. Tātad runas attīstība pakāpeniski iet no vairāk kompleksām uz vairāk diferencētām runas skaņām, no frāzes uz vārdu. Kā jau minēts iepriekš, apmēram 1,5 gadu vecumā notiek straujš paātrinājums runas attīstībā. Tieši šajā laikā bērns sāk pieprasīt priekšmetus, nosaucot tos, t. i. izmanto runu saskarsmē. 2 gados bērnam jau rodas aprakstošā runa. [Солнцева, 103-105]

Attīstīta fonemātiskā dzirde ir lasīt un rakstīt prasmes veiksmīgas apguves svarīgs priekšnoteikums. Rakstības apmācība precīzē priekšstatu par valodas skaņu sastāvu, veicina vārdu fonētiskās analīzes apguvi. Dažreiz fonemātiskās dzirdes attīstība kavejas. Tas rada specifiskus izrunas defektus, tādējādi rodas grūtības iemācīties lasīt un rakstīt. [Ермаков, Якунин, 127-128]

Ja fonemātiskās dzirdes attīstība un runas priekšstatu veidošanās, kas balstīta uz dzirdes uztveri, norit identiski gan neredzīgajiem, gan redzīgajiem, tad skaņas artikulācijas veidošanās ir grūtāka, jo tā balstās ne tikai uz dzirdes, bet arī kinētiskajiem un redzes priekšstatiem. Pēc A. Ļitvaka domām runas traucējumi rodas tādēļ, ka neredzīgam bērnam nav iespējas vizuāli atdarināt saskarsmē iesaistīto apkārtējo cilvēku artikulācijas darbības. [Литвак, 144] Par grūtībām neredzīgajiem apgūt darbības artikulāciju tika rakstīts jau 19. gs. Tika norādīts, ka atsevišķas skaņas rodas, pateicoties dažādām runas orgānu pozīcijām, turklāt dažas no šīm skaņām, vai precīzāk, to artikulācija ir skaidri saprotama tikai ar redzes palīdzību; redzīgs bērns bieži tieši no lūpām nolasa skaņas un vārdus, ko izrunā citi, tādējādi tās asimilējot un automātiski vai mehāniski atkārtojot. Neredzīgajiem skaņu artikulāciju iemācīt var tikai teorētiski, paskaidrojot vai salīdzinot. A. Ļitvaks norāda, ka šāds pieņēmums balstīts uz plaša materiāla faktiem, tādēļ tas tika tālāk attīstīts daudzu defektologu darbos. Pētījumos ir apstiprināti mijiedarbības traucējumi analizātoru sistēmu funkcionēšanā, resp., dzirdes, kinētiskajā un redzes sistēmās, kas iesaistītas runas fonētiskā skanējuma veidošanā, tādēļ neredzīgo runas attīstībā vērojamas atkāpes no normas. [Литвак, 145] Pēc padomju zinātnieku pētījumiem, 20% speciālo skolu audzēkņu ar redzes

traucējumiem ir arī runas defekti. Galvenais runas defekts ir neskaidra izruna, kas plaši izplatīta neredzīgo bērnu vidū pirmskolas un sākumskolas vecumā. Vispilgtāk izpaužas tādi runas neskaidrības veidi kā **sigmatisms** (nepareizi izrunāti svilpeņi un šņāceņi), **lambdacisms** (nepareizi izrunāta skaņa [l], aizvietojojot to ar [v] vai [u]), **rotacisms** (neprecīzi izrunāta skaņa [r]). A. Ļitvaks uzskata ka šāda neskaidra izruna ir atkarīga no nepareizas skaņas uztveres žestu trūkuma dēļ, piem., skaņu [l] izrunā ar lūpām, izrunājot skaņas [d], [t] [c], [z], mēli novieto starp zobiem, skaņas [r] izrunā mēle tiek novietota pie mīkstajām aukslējām un tml. Neskaidra izruna, kas balstīta uz runas orgānu anomālijām motorikā un uzbūvē, kā arī stostīšanās, kas bieži sastopama neredzīgajiem, un kuras pamatā ir centrālās nervu sistēmas traucējumi, nav saistīta ar redzes defektiem. [Литвак, 146]

Šāds uzskats par neredzīgu bērnu runas traucējumu saistību ar vizuālās atdarināšanas trūkumu, šķiet, ir plaši izplatīts tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā. Norādīts, ka aprobežoto valodisko un nevalodisko saskarsmes līdzekļu vizuālās kontroles trūkuma dēļ neredzīgo skolēnu vidū runas traucējumi sastopami divreiz biežāk nekā redzīgo skolēnu vidū. [Ермаков, Якунин, 124] Arī L. Solnceva norāda ka neredzīgo sākumskolas skolēnu vidū ir novērota atpalcība runas attīstībā salīdzinājumā ar redzīgajiem bērniem vispārīzglītojošajā skolā. Starp neredzīgajiem bērnu ar runas traucējumiem ir 4-5 reizes vairāk. Daudziem bērniem ir **artikulācijas problēmas** (skaņu nomaiņa, jaukšana) un **balss traucējumi** (skaņu modulācija, skaļums). Bieži sastopama arī stostīšanās. Arī L. Solnceva uzsver, ka artikulācijas traucējumi saistīti ar atdarināšanas neiespējamību (neredzīgs bērns vizuāli nevar uztvert lūpu kustības). [Солнцева, 101] Tāpat arī A. Samatova uzskata ka neredzīgo bērnu runas attīstības īpatnības galvenokārt saistītas ar to, ka viņi nevar redzēt lūpu, mēles kustības, izrunājot dažādas skaņas. [Саматова, 38] Tādēļ bērnam ir jāparāda lūpu un mēles kustību mehānisms, tas, kā caur saspiesti zobiem iziet gaiss. A. Samatova iesaka ļaut bērnam aptaustīt pieaugušā lūpas un mēli, kad viņš izrunā sarežģītās skaņas. Pakāpeniski bērns sāks saprast un mēģinās nokopēt pieaugušā artikulāciju. [Саматова, 40] Ir novērots kā labāki rezultāti attiecībā uz lasīšanas un rakstīšanas ātrumu un pareizību ir skolēniem ar labāku redzi. Tas izskaidrojams ar redzes uztveres palēninājumu un kustības sistēmas traucējumiem ievērojamu redzes traucējumu dēļ. Tātad **jēdzieniskā runas nozīme** veidojās uz fonemātiskās dzirdes un runas kustību analizatora, kā arī balss aparāta pamata un ir atkarīga gan no redzes, gan no dzirdes. [Ермаков, Якунин, 128] Tiflopedagoģe M. Zemcova norāda, ka ne visiem bērniem skaniskās analīzes nepilnības saistītas ar redzes traucējumiem. Ir bērni, kuriem tās saistītas ar nepietiekamu fonemātiskās dzirdes attīstību, nespēju koncentrēt uzmanību uz fonēmām. Saistībā ar dzirdes analīzes un sintēzes trūkumiem bērni pieļauj daudz kļūdu diktātos. [Земцова, 104]

Autore īsti nepiekrīt uzskatam, ka pilnīgi neredzīgu bērnu artikulācijas traucējumi saistīti ar nespēju vizuāli uztvert lūpu un mēles kustības. Ja tā būtu, tad šādi traucējumi būtu sastopami visiem neredzīgajiem bērniem. Jāņem vērā ka runas traucējumi vērojami arī redzīgajiem bērniem.

Fonemātisko dzirdi var attīstīt ne tikai dzimtās valodas apmācības procesā, bet arī citās nodarbībās, piem., dziedāšanā, ritmikā, mūzikas klausīšanās procesā. Šādas nodarbības veicina dzirdes uztveres un priekšstatu attīstību un ietekmē skaniskās analīzes un sintēzes uzlabošanu. [Земцова, 106]

2.2. Vārdu krājuma apguves problemātika

„**Vārdu krājums** – kādas valodas vārdu kopums, ko šīs valodas lietotājs saprot un izmanto runā vai rakstos.” [VPSV, 437] Vārdu krājuma uzkrāšana galvenokārt saistīta ar sociālo vidi (audzināšana, kultūra, vide u. c.), taču ne mazāk svarīga šajā procesā ir pilnvērtīga apkārtējās pasaules uztvere, iespaidi, kuri tiek saņemti no ārpasaules. [Литвак, 147] Vārdu krājuma apguve ir asociāciju veidošanās rezultāts. Liela starpība ir starp priekšmeta krāsas un izmēra aprakstu un paša izpratni par to. Redzes funkciju traucējumi vai trūkums ierobežo uztveramo objektu skaitu, apgrūtina daudzu emocionālu iedarbību izraisošu priekšmetu īpašību uztveri, piem., krāsas uztveri. Tas noved pie pazeminātas izpratnes par realitāti un iespaido runas attīstības tempu. Vārdu krājuma attīstību var aplūkot divos aspektos: kvantitatīvais – izmantojamo un saprotamo vārdu pieaugums, kvalitatīvais – vārdu krājuma jēdzieniskā attīstība, vārdu nozīmju vispārināšana. A. Ļitvaks norāda, ka neredzīgajiem bērniem ir neierobežotas komunikācijas iespējas, piem., tiešā saskarsme ar pieaugušajiem, grāmatu lasīšana, radio klausīšanās. Tādējādi jau vidējā skolas vecumā vārdu krājums var sasniegt ne tikai normu, bet arī to pārsniegt. Ļitvaks uzsver, ka bagātīgs vārdu krājums ir ierobežotās sajūtu pieredzes kompensācijas priekšnoteikums. [Литвак, 148]

Vārdu nozīmes apguves process sākas ar vārda skanējuma un priekšmeta jutekliski uztveramo īpašību mijiedarbību, bet to vispārīgās nozīmes apguve tomēr balstās uz konkrētu pieredzi. Tikai uz šī pamata ir iespējams uztvert vārda vispārīgo nozīmi, neatkarīgi no konkrētas situācijas. Jo bagātāka ir sajūtu pieredze un jo daudzveidīgāk uztverē un priekšstatos atspoguļojas apkārtējā pasaule, jo plašākas iespējas apgūt vārdu vispārīgo nozīmi un augstāks tās līmenis. Nespēja atpazīt vai izzināt lielu daudzumu lietu, priekšmetu un parādību, kā arī to sakarības, liedz iespēju neredzīgajam salīdzināt apgūtos vārdus ar noteiktiem objektiem, tādējādi tiek pazemināta vārda nozīme. Neskatoties uz to, ka neredzīgie parasti vārdus tajā vai citā kontekstā lieto pareizi, to nozīme, rūpīgi pārbaudot,

bieži izrādās verbāla, tā nav balstīta uz konkrētiem priekšstatiem. Vārda nozīme vai nu nepamatoti sašaurinās (vārds it kā paliek saistīts ar vienu iezīmi, parādību, objektu vai konkrētu situāciju), vai ļoti atšķiras no sava konkrēta satura, tādējādi zaudējot savu nozīmi. Verbālisms, tukšs vārdu krājums nekur nav tik dziļi iesakņojies, kā tiflopedagoģijā. Neredzīgie cilvēki visu saņem pārstrādātā veidā, viņiem par visu pastāsta. Šie vārdi nav pietiekami precīzi neredzīgo cilvēku uztverei, jo viņu pieredze attīstās citādi. Saņemot gatavā veidā visas zināšanas, neredzīgie paši pārstāj mācīties. [Литвак, 149]

Šeit ir jāpiemin fakts, ka 20. gs. sākumā tiflopsiholoģijā bija plaši izplatīts uzskats, ka neredzīgajiem piemīt dzirdes atmiņas tips, tāpēc par vislabāko iegaumēšanai tika uzskatīts abstrakts materiāls (abstraktie jēdzieni, cipari) un vārdi, kas apzīmē dzirdes tēlus. Tomēr tas liecina nevis par to, ka neredzība nosaka dzirdes tipa vārdiski-loģiskās atmiņas attīstību, bet par vārdisku metožu dominēšanu neredzīgo apmācībā. [Литвак, 283] Uzsvars tika likts uz dzirdes uztveri. Bet tā kā dzirde atspoguļo materiālo pasauli vienpusīgi, vairāk vai mazāk pilnīgs objektu telpisku un fizisku īpašību atspoguļojums notiek caur ādas un kustību analizātoriem, tāpēc veidojas taustes uztvere, ko veicina neredzīgo mācību un darba raksturs, jo lasīšanas un rakstīšanas iemaņu apguve, kā arī visu darba kustību iemaņu apguve notiek, balstoties uz taustes uztveri. A. Ļitvaks uzsver, ka neredzīgo apmācībā uzskatāmībai pilnīgi jāaizvieto tradicionāli pieņemtās novecojušās vārdiskās apmācības metodes, kas balstītas uz nepareizu skatījumu uz neredzīgajiem, par dominējošu pieņemot dzirdes uztveri. [Литвак, 208-209]

V. Jermakovs un G. Jakušins parāda, ka skolotāju nerēķināšanās ar neredzīgā bērna attīstības īpatnībām (uztverē, runā, domāšanā), mācību vielas abstraktums, materiāla izklāsts bez sakara ar praksi, nepietiekoši didaktisko principu, piemēram, uzskatāmības izmantošana, noved pie formālisma. Īpaša nozīme ir tādiem **didaktiskiem paņēmieniem**, kā tiešā iepazīstināšana ar priekšmetiem, to iezīmju salīdzināšana. Ir nepieciešami novērojumi, praktisko darbu veikšana klasē, darbnīcā, dabā (dārzā, dažādās ekskursijās). Tas bagātina praktisko pieredzi un piepilda iegūtās zināšanas ar konkrētu saturu. Savukārt mehāniskā iegaumēšana laupa bērniem iespēju izmantot iegūtās zināšanas mācību, rotaļu un darba aktivitātēs.[Ермаков, Якунин, 128] L. Solnceva norāda, ka lielākais neredzīgo runas trūkums ir maza vārda atbilstība konkrētiem priekšstatiem. „*Parādību, ka neredzīgie izmanto vārdus, kuru pamatā nav patstāvīgi iegūtās sensorās bāzes, konkrēto priekšstatu, sauc par verbālismu.*” Jāpiebilst, ka arī redzīgo runā sastopami tādi vārdi, kuru pamatā nav konkrētu priekšstatu un kurus viņi sekmīgi izmanto, nekaitējot saskarsmei. Atšķirība vārdu un tēlu atbilstībā starp redzīgajiem un neredzīgajiem ir tikai kvantitatīva, nevis kvalitatīva. [Солнцева, 101] Redzīgajiem retāk vērojama vārda un tēla nesakritība, tomēr aktīvās

vārdnīcas apjoms ir mazāks, salīdzinot ar neredzīgajiem, kuriem konstatēts vārdu krājuma pārsvars pār priekšstatu krājumu. Vārdu krājuma apguve ļauj neredzīgajiem aizpildīt robu savās zināšanās, maskējot priekšstatu nepietiekamību. Verbālisms ļoti apgrūtina izziņas procesu. Runas formālisms un verbālisms ir sarežģīts komplekss veidojums, kas balstās uz neredzīgo biosociālo apstākļu pamata un cieši saistīts ne tikai ar izziņas, bet arī ar personisko un emocionālo sfēru. [Солнцева, 102-103] Redzīgie bērni parasti no sākuma iepazīstas ar priekšmetiem un parādībām un tikai pēc tam uzzina to nosaukumus. Savukārt neredzīgie bieži vien apgūst lielu vārdu daudzumu, kuru pamatā nav konkrēti priekšmeti. Pietiekoša runas attīstība nomaskē konkrētu priekšstatu neesamību. [Коваленко, Куличева, 8] Visvairāk verbālisms neredzīgo runā izpaužas priekšmetu telpisko īpašību un attiecību vārdiskos apzīmējumos. Vārdi, kas raksturo formu, izmēru, attālumu, priekšmetu kustību parādās agrāk, nekā iedziļināšanās šo jēdzienu konkrētajā saturā. Tāpēc neredzīgie biežāk izjūt grūtības daudzu vārdu piemērošanā konkrētām situācijām. Tas izpaužas priekšmetu telpisko iezīmju izziņas grūtībās (forma, lielums, izvietojums, pārvietošanās u. c.), dažāda veida aprakstu apgūšanā, kaut arī visos šajos gadījumos nepieciešamie vārdi viņu leksikā ir un tiek izmantoti citās runas situācijās. [Ермаков, Якунин, 23]

Ja neredzīgs bērns nosauc priekšmetu, tas vēl nenozīmē, ka viņam ir skaidri un pareizi priekšstati par šo priekšmetu. Neredzīgo runas attīstības trūkumi ir izskaidrojami ar grūtībām vārda un tēla priekšmetiskās atbilstības noteikšanā, konkrētās vārdu nozīmes saprašanā, to pareizā izmantošanā runas praksē. Mūsdienās tīflopēdagoģi nonākuši pie secinājuma, ka runas verbālisms un vārdisko apzīmējumu formālisms lielā mērā var tikt pārvarēts ar korekcijas darbu, vērstu uz runas bagātināšanu un konkretizāciju. To var sasniegt, pateicoties sajūtu praktiskās pieredzes paplašināšanai, noformēto priekšstatu un tiem atbilstošu vārdisko apzīmējumu ieviešanai plašākā komunikatīvo saišu sistēmā. Svarīga loma ir sistemātiskam darbam vārdu nozīmes saprašanas precizēšanā un padziļināšanā. Vārdu daudzveidīgo nozīmju apguve vieglāk notiek bērna praktiskajā darbībā, kur skaidri atklājas būtiskas priekšmetu iezīmes un telpiskas īpašības. [Ермаков, Якунин, 25]

Daudzi tīflopēdagoģi un tīflopsiholoģi novērojuši runas attīstības palēninājumu tās sākuma periodā, kas saistīts ar nepietiekami aktīvu apkārtējās pasaules izziņu un saskarsmes grūtībām. [Солнцева, 99] Nevajag runas apmācību uzskatīt par speciālu nodarbību priekšmetu. Runas attīstībai jānotiek dabiski pastāvīgā saskarsmē ar citiem. Pirmajos dialogos starp vecākiem un bērniem vārdi netiek izmantoti. Saruna notiek tad, ja bērns reaģē uz mātes smaidu (neredzīgie bērni reaģē uz pieskārienu) ar smaidu vai lalināšanu, un māte, atbildot, arī izmanto lalināšanu. Bērna attīstības procesā dialogi ietver sevī sarežģītākus skaņu un vārdu, darbību un reakciju atkārtošanu. [Хайт, 34] Runas attīstības sākumā šādām

sarunām bieži nav noteiktas tēmas, drīzāk tās parāda uzmanību pret sarunas biedru (smaidi, smieklī, skaņas, kustības), pakāpeniski tāda sadarbība pāraug pilnvērtīgās sarunās ar vārdu izmantošanu. Katram bērnam ir mīļākās tēmas, tai skaitā noteiktas rotaļlietas, skaņas, priekšmeti, laika apstākļi vai nodarbes. Bērna intereses var izmantot par runas iemaņu attīstības pamatu. Paplašināt bērna vārdu krājumu un uzlabot viņa spējas sastādīt sarežģītākus teikumus var pieaugušo stāsts par bērna mīļākajiem priekšmetiem. [Хайдт, 37] Runa, kas vērsta uz bērnu, ne tikai vienkārši pavada darbību, bet piesaista bērna uzmanību priekšmetam, izraisa viņa interesi un tādā veidā rada ciešas saites starp vārdu un aptaustāmo priekšmetu, paplašina situāciju loku. Līdz ar saprašanu attīstās runas jēdzieniskā puse, padziļinās tās aktīvā izmantošana. Vārda jēgas saprašana, kā redzīgajiem bērniem, iziet vairākus posmus. Agrīnajos etapos priekšmeta nosaukums, ko bērns saprot, balstās uz veselas situācijas emocionālo pārdzīvojumu. Tas noved pie vārdu attiecināšanas uz plašu dažādu priekšmetu un darbību loku. Tas liecina, ka bērns nespēj vispārināt vienvērtīgus priekšmetus. Vēlāk bērns sāk vārdu saistīt ar konkrētu priekšmetu. Daudz vēlāk jau parādās priekšstati: bērns jau spēj saprast vārdu bez priekšmeta klātbūtnes. [Солнцева, 104]

Kā jau minēts iepriekš, divu gadu vecumā bērnam rodas aprakstošā runa. Ātri aug aktīvā vārdnīca, pilnveidojas runas gramatiskā puse. Neredzīgs bērns, atdarinot pieaugušos, apgūst milzīgu vārdu un veselu teikumu krājumu, ko pēc satura vēl nesaprot un kuros vēl nav atspoguļoti viņa priekšstati par priekšmetiem. Šāda vārdu atkārtošana un izmantošana ar vēl nesaprotamo jēgu, saņemot pieaugušo atsaukšmi un prieku, ir stimulējošs tālākai formālās vārdnīcas papildināšanai, ko bērns varēs izmantot noteiktajās situācijās un kas kalpo viņam kā līdzeklis aktīvajai saskarsmei ar pieaugušajiem. Saite starp runas darbību un visiem saglabātajiem analizatoriem nodrošina ārējās pasaules tēlu sistēmas izveidošanu, liek pamatu neredzības kompensācijai agrīnajā vecumā. Neredzīgā bērna saskarsme ar pieaugušajiem nenovēršami noved bērnu pie nepieciešamības izmantot runu vēl pareizākai priekšmetu objektīvo īpašību atspoguļošanai, jo tas ļauj bērnam sasniegt lielāku efektu saskarsmē kopīgās priekšmetiskās darbības gaitā. Izmantojot kopīgo priekšmetisko darbību un saistot vārdu ar pašu priekšmetu, ka arī darbību ar to, pieaugušie stimulē apgūto vārdu atbilstību apkārtējās pasaules konkrētajiem priekšmetiem. [Солнцева, 105] Tas, ka runa rada un stiprina saites starp vārdu, priekšmetu un darbību, ļauj vēlāk izmantot runu kā neredzīgo traucētās motorikas korekcijas līdzekli.

Pirmsskolas vecumā neredzīgie bērni jau ir apgūvuši mutvārdu runu, viņiem ir pietiekami liels vārdu krājums, viņi gramatiski pareizi izsaka savu domu. Tomēr redzes traucējumu vai trūkuma ietekme izpaužas runas attīstības specifiskā atkarībā no tās noformēšanās iepriekšējā periodā un no dzīves sociālajiem apstākļiem. Tieši šajā laikā sāk

izpausties runas īpatnības, kas saistītas ar redzes traucējumiem, jo runa kļūst par bērnu komunikatīvās darbības aktīvo formu. [Солнцева, 106] Šajā laikā bērnam rodas tādas grūtības, kā priekšstatu un zināšanu aprobežotība, sarežģījumi kopīgu priekšmetisku darbību veikšanā, kā arī grūtības, saistītas ar pārvietošanos telpā. Neredzīgam bērnam vēl ir mazs konkrēto priekšstatu apjoms, uztveramo objektu īpašību atspoguļojuma fragmentārisms. Vispārināti izziņas veidi tikai sāk formēties konkrētajā praktiskajā darbībā, balstoties uz runu, kam ir ne tikai nominatīva, bet arī vispārinošā funkcija. [Солнцева, 56] Analizējot neredzīgo bērnu spontāno runu, ir atklāts, ka tās līmenis zemāks, nekā redzīgajiem bērniem, ir grūtības izmantot loģiski saistīto runu. Atklāts, ka bērni pirmsskolas vecumā atpaliel visos darbības veidos, kas ir nepieciešami dzimtās valodas apguvei. Valodas gramatiskā pareizība un vārdu krājums gandrīz neatšķiras no normas, bet atzīmēta atpalcība izrunā un runas semantiskajā izpratnē. Novērota vāja metaforu, sakāmvārdu un parunu saprašana, ko skaidro ar grūtībām operēt ar priekšstatu tēliem prātā. (Cik autorei zināms, šādas grūtības ir arī redzīgajiem bērniem, jo izpratne par metaforām veidojas pakāpeniski, tādēļ tik ļoti nevajadzētu to saistīt ar redzes trūkumu.) Vārdu piesaiste pie viena konkrēta priekšmeta vai parādības tēla traucē izmantot tos dažādās situācijās, kombinēt un veidot jaunus tēlus. Tāpēc bērnu izdomātajos stāstos ir maz pašu izdomātu sižetu. Pamatā tajos parādās ainas no pazīstamām paskām un stāstiem. Vāji izpaužas emocionalitāte, oriģinalitāte un vēstījuma pabeigtība. [Солнцева, 106-107, 109]

Verbālā komunikācija ir svarīgs informācijas saņemšanas un neredzīgo bērnu radošo rotaļu sižetu bagātināšanas līdzeklis. Tomēr, sevišķi pirmsskolas vecumā, neredzīgiem bērniem ir grūtības runas saprašana. Tomēr bērni turpina aktīvi papildināt savu aktīvo vārdnīcu, apgūst un pilnveido valodas gramatikas praktiskās zināšanas, tādā veidā iegūstot ievērojamu zināšanu krājumu par cilvēku sociālo dzīvi. Runa kļūst par neredzības kompensācijas svarīgo līdzekli. Tiešā kontaktā ar pieaugušajiem neredzīgi bērni apgūst pietiekoši plašas zināšanas. Viņiem ir jāiemāca to, ko redzīgie bērni var iemācīties paši. [Солнцева, 60] Paplašinot un padziļinot maņu pieredzi ar dažādiem didaktiskiem paņēmieniem (uzskates līdzekļi, ekskursijas, grāmatas), var panākt vajadzīgo atbilstību starp vārdiem un tēliem. [Литвак, 150]

Valodas gramatikas jeb **fleksīvās runas attīstība** notiek uz dzirdes uztveres un atdarināšanas pamata saskarsmes procesā ar apkārtējiem. Ja saskarsme norit normāli, neredzīgajiem ir visas iespējas sekmīgi apgūt dzimto valodu. Taču bieži neredzīgie nonāk apstākļos, kur ir ierobežotas saskarsmes iespējas, kas negatīvi ietekmē viņu valodas izjūtu un zināšanas, kas izpaužas palēninātā fleksīvās runas apgūvē. Vārdu krājuma un dzimtās valodas gramatikas apguve veicina saistītās runas attīstību. Neskatoties uz specifiskām

īpatnībām, saistītās runas saprašana un apgūšana neredzīgajiem īstenojas uz tādiem pašiem noteikumiem kā redzīgajiem. Uz konkrētiem priekšstatiem balstotītā saistītā runa ir iedarbīgs neredzīgo bērnu psihiskās attīstības traucējumu kompensācijas līdzeklis. [Литвак, 150]

Pirms dažiem gadiem Krievijā tika veikts pētījums ar mērķi izprast redzes traucējumu ietekmi uz runas attīstību, kurā tika pārbaudīta neredzīgo bērnu mutvārdu runas kompetence valodas fonētiskajā, morfoloģiskajā, sintaktiskajā, leksiskajā un semantiskajā līmenī. Tika veikta vārda nozīmes saprašanas spējas salīdzinošā analīze starp redzīgajiem, neredzīgajiem un vājredzīgajiem. Noskaidrots, ka spēja saprast vārda nozīmi lielā mērā atkarīga no vecuma. Savukārt spēja noteikt jēdzienus daudz vairāk attīstīta redzīgajiem bērniem. Desmitgadīgie neredzīgie bērni atpaliek jēdzieniskajā attīstībā, bet vecāko klašu skolēni jau sasniedz redzīgo vienaudžu līmeni. Neredzība ietekmē jēdzien noteikšanu un klasificēšanu – bērniem ir grūti pieskaitīt priekšmetu kādai noteiktai kategorijai. To vārdu nozīmes saprašanas spēja, kas uztverti tikai ar dzirdi, ir daudz mazāk attīstīta, salīdzinot ar redzīgajiem bērniem. Ja izmanto tikai dzirdes uztveri, bērniem ir grūtāk iedziļināties dzirdētā būtībā. Te gan jāpiebilst, ka pētījuma aprakstā nav dots neviens piemērs. [Вучинич, Эшкирович, 38-39]

2.3. Runas loma mācību darbā neredzīgo skolās

Neredzīgo skolas mācību darbā visi runas veidi – mutvārdu, rakstu un iekšējā – tiek izmantoti vienotā sistēmā. [Коваленко, Куличева, 10]

Mutvārdu runa, ko sauc arī par ekspresīvo runu, vienmēr tiek izmantota tiešajā saskarsmē. Tās saturā, tempā, ritmā un vijīgumā atklājas dažādas cilvēka personības šķautnes. Sarunas biedrus vieno kopīga situācija, tāpēc daudz kas kļūst skaidrs bez vārdiem vai ir saprotams no pusvārda. Svarīgu lomu bērnu runas attīstībā spēlē vārdu krājuma bagātināšana. [Ермаков, Якунин, 125] Mutvārdu runas nozīme apmācības procesā ir ļoti liela. Pirms mācību darba veikšanas skolēnus ar runas palīdzību iepazīstina ar gaidāmā darba nozīmi, mērķi un plānu, tiek noskaidrots, ko skolēni zina, kas viņiem nav zināms, tiek izraisīta vēlēšanās uzzināt nezināmo, norādīts, uz ko vērst uzmanību, ko apgūt, iztēlē izraisīts tā priekšmeta vai parādības tēls, ar ko jāiepazīstas, norādīts, ko un kādā secībā jāizdara, kā arī tiek brīdīnāts par grūtībām un par to, kā tās novērst un pārvarēt. [Коваленко, Куличева, 10]

Tiflopedagoģijā tiek uzsvērts, ka ir jāizvirza daudz prasību saistībā ar neredzīgo skolēnu runu. Visas skaņas jāizrunā pareizi, stingri jāievēro uzsvari, kas pieņemti dotajā valodā. Runa nedrīkst būt piesārņota ar svešām skaņām un parazītvārdiem. Dažiem

neredzīgajiem bērniem vērojama pusčukstus runa, citiem – pārlietu skaļa. Abi noviržu veidi ir jāparvar. Mutvārdu runai jābūt pareizai attiecībā uz tempu. Tādēļ nepieciešams likvidēt tās pārlietu gausumu vai steigu. Nepieciešama paužu ievērošana. Nepieciešams ievērot loģiskus uzsvarus un intonācijas izteiksmīgumu, jo loģiskie uzsvari precizē jēgu, bet intonācijas izteiksmīgums veicina jūtu izteikšanu. Nedrīkst runāt pārāk skaļi, vienmuļi, ar vienādu ātrumu, bez pauzēm, jo šajos gadījumos zūd iespēja ievērot loģiskus uzsvarus. [Коваленко, Куличева, 12]

Autorei šķiet, ka šīs tīflopedagogu prasības ir neobjektīvas un nepamatotas – šādi uzskati ir novecojuši, un tos nepieciešams pārvērtēt. Te parādās vēlme ievietot neredzīgos bērnus noteiktos rāmjos un vienādot viņu runu pēc formālā parauga. Tādā veidā netiek ņemtas vērā katra neredzīga bērna individuālās īpatnības, bet tos mēģina iekļaut noteiktā sistēmā un vērtē visus pēc vienādiem kritērijiem – ja runa atbilst normai, tad tā ir „pareiza”. Pavisam dīvainā šķiet ideja, ka jālikvidē arī „nepatīkams tembrs” Tas nemaz nebūtu interesanti, ja visi runātu pilnīgi vienādi un pēc konkrēta parauga. Pamatots ir S. Tūbeles uzskats: „*ļoti svarīgi ir pieņemt bērnu tādu, kāds viņš ir, tikai tā viņu var objektīvi novērtēt, neizvirzot paaugstinātas vai pazeminātas prasības. Tas sekmē adekvātas pašvērtības veidošanos.*” [Tūbele, 18].

Uzmanība jāpievērš arī balss emocionālajam izteiksmīgumam. Redzīgie bērni no pirmajiem dzīves gadiem nevilšus atdarina apkārtējo cilvēku žestus un mīmiku. Ir pieņemts, ka žestu un mīmikas bagātība lielā mērā nosaka balss emocionālo izteiksmīgumu. Neredzīgajiem bieži tas ir ļoti nabadzīgs, jo viņu iespējas atdarināt apkārtējo žestus un mīmiku ir aprobežotas. [Коваленко, Куличева 12] Arī šis ir viens no novecojušiem uzskatiem, jo autore pēc savas pieredzes var apgalvot, ka arī neredzīgajiem piemīt balss emocionālais izteiksmīgums, kam nav nekāda sakara ar žestu un mīmikas trūkumu. Gan starp redzīgajiem, gan starp neredzīgajiem ir cilvēki, kuru runa ir emocionāla, un cilvēki, kuriem emocijas runā nav tik izteiktas.

Skolēnu mutvārdu runas attīstībai neredzīgo skolā tiek izmantotas šādas metodes:

1. **Sarunas metode.** Sarunas laikā aktivizējas skolēnu domāšana, tiek apgūta prasme saturīgi runāt un ieklausīties savā sarunas biedrā. Saruna palīdz precizēt priekšstatus. Bērniem ir jāuzdod tādi jautājumi, kas balstās uz taustes un dzirdes tēliem. Sarunas laikā tiek demonstrēti kā naturālie objekti, tā arī to attēli modeļu vai reljefa veidā. [Коваленко, Куличева, 31-33]

2. **Mutiskā izklāsta metode:**

a) *Skolotāja stāstījums un paskaidrojums:* izklāstot mācību materiālu, skolotājs ne tikai sniedz skolēniem zināšanas, bet ilustrē tās ar dažādiem taustes un dzirdes tēliem, iesaistot arī

naturālos objektus un to attēlus. Tas veicina telpisko priekšstatu paplašināšanu un dzirdes atmiņu. [Коваленко, Куличева, 35]

b) *Lekcija*. Pirms lekcijas neredzīgie saņem mutisku plānu, kas palīdz veikt patstāvīgus īsus pierakstus lekcijas gaitā. Tas veicina iemaņu izdalīt būtiskāko dzirdētajā. Tā ir sagatavošana apmācībai konspektēt un sastādīt tēzes.

3. **Skolēnu mutiskie atstāstījumi**. Materiāla mutisks atstāsts dod iespēju sistematizēt, atkārtot, nostiprināt un pārbaudīt apgūto, ka arī attīsta iemaņas plaši izteikt savas domas. [Коваленко, Куличева, 38]

„**Rakstu valoda** – rakstos lietota valoda, kas atšķiras no runātās galvenokārt ar specifisku vārdu, vārdu formu un izteikumu struktūras izveidi un lietojumu.” [VPSV, 320-321] Rakstu valodai tiek izvirzītas citas prasības nekā mutvārdu runai – tās uzbūvei jābūt izvērstai, izklāstam loģiski saistītam un sistemātiskam. **Rakstība** ir īpaša saskarsmes forma, kad notiek cilvēka saziņa ar tiem, kuri ir prombūtnē. Šis nosacījums maina arī vārdu izvēles raksturu, atņem runai tās vispierastākos stiprināšanas līdzekļus (žestus, mīmiku). Rakstu valodas attīstība saistīta ar runas procesa attīstību. [Ермаков, Якунин, 126] Rakstu runa prasa no bērna **divkāršu abstrakciju** – bērnam ir nepieciešams abstrahēties no runas skaniskās puses un no sarunu biedra. Rakstu runa ir runa priekšstatos un ievada bērnu pašā augstākajā abstraktās runas līmenī. [Vigotskis 243] Rakstu runa nav arī mutvārdu runas atveidošana ar rakstu zīmēm, un rakstu runas pārvaldīšana nav tikai rakstīšanas tehnikas apguve. Rakstu runa ir īpaša runas funkcija, kas pēc uzbūves un funkcionēšanas veida no mutvārdu runas atšķiras ne mazāk kā iekšējā runa atšķiras no ārējās runas. [Ермаков, Якунин, 242]

Domāšanas attīstībā liela nozīme ir **sacerējumu** rakstīšanai. Neredzīgajiem bērniem novērotas grūtības, rakstot aprakstoša rakstura sacerējumus. RESP-4 atzīst, ka viņai nav patīcis rakstīt sacerējumus par brīvajām tēmām, taču sagādājis prieku rakstīt par izlasītajām grāmatām. Neredzīgo bērnu sacerējumiem, kas uzrakstīti bez iepriekšējas sagatavošanās, ir nabadzīgs konkrētais saturs. Lai bagātinātu priekšstatus un tēlaino domāšanu, paplašinātu zināšanas par sacerējuma objektu, skolotājam klasē jāveic sagatavošanās darbs: jāaplūko dotā sacerējuma objekts dabā, jālasa literārus tekstus par to, jāpievērš uzmanība metaforām, epitetiem, salīdzinājumiem, tēlainiem izteicieniem. Tas veicina skolēnu runas bagātināšanu ar konkrēto saturu, palīdz veidot bagātus priekšstatus par dabu, attīstīt runu un tēlaino domāšanu. [Земцова, 116] Skolēnam ir jāiemācās labi lasīt balsī un pie sevis. Lasīšana pie sevis dod iespēju katram izvēlēties viņam piemērotu tempu un pieradina pie patstāvīga darba ar grāmatu. Sākumā neredzība ļoti traucē orientēties grāmatā. Izteismīgas lasīšanas

apgūšanai palīdz lasīšana lomās. literatūras trūkums Braila rakstā. [Коваленко, Куличева, 41-45]

„Iekšējā runa neizpaužas dzirdamās, redzamās rakstu zīmēs, bet to veido vārda izraisītie dzirdes un redzes priekšstati iztēlē, kā arī – skanu izrunas mikro kustības.” Salīdzinājumā ar ārējo runu tā ir saīsināta un fragmentāra. Iekšējā runa ir īpašs runas darbības veids ar savām specifiskām iezīmēm un sarežģītām attieksmēm ar citiem runas darbības veidiem. Iekšējā runa cilvēkam ir attīstījies uz ārējās runas pamata. [Kļaviņa, 12] Iekšējā runa, pat ja to varētu sadzirdēt cits cilvēks, nebūtu saprotama nevienam, izņemot pašu runātāju, jo neviens cits nezina psiholoģisko lauku, kurā tā noris. Tāpēc iekšējā runa ir bagāta ar idiomām. [Vigotskis, 245] Iekšējā runa vārdu tiešajā nozīmē ir runa gandrīz bez vārdiem, tomēr to var saukt par runu, t. i., ar domu saistītu vārdu. Ārējā runā doma ir iemiesota vārdā, bet iekšējā runā vārds zūd, radot domu. Iekšējā runa zināmā mērā ir domāšana nozīmēs. [Vigotskis, 359, 367]

Domāšana, atmiņa, uztvere cieši saistīti ar iekšējo runu, kurai ir svarīga nozīme pašapziņas celšanā un uzvedības regulācijā. Iekšējās runas vārda un frāzes struktūra atšķiras no to struktūras ārējā runā. Pamatā to nosaka ārējās un iekšējās runas uzdevumu atšķirība. [Ермаков, Якунин, 126] Iekšējā runa rodas domāšanas procesā, klausoties citu runā, lasot un rakstot. Iekšējai runai ir liela nozīme mutvārdu un rakstu runas attīstībā un visās prāta operācijās. Domāšanas darbību apgrūtinājumu gadījumā iekšējā runa pieņem izvērstu formu, pat pāriet čukstos vai ārējā runā. [Коваленко, Куличева, 28] Iekšējās runas izmantošana darbā ar neredzīgajiem ir apgrūtināta ar to, ka tā ārēji izpaužas vāji, tomēr tās rezultāti var pietiekami skaidri atklāties mutvārdu un rakstu runas formā pie konkretizācijas vai kādas darbošanās. [Коваленко, Куличева, 29]

Autore atceras, ka skolas laikā runas attīstībai tika pievērsta ļoti liela uzmanība. Literatūras stundās notika dažādas diskusijas par izlasītajiem literāriem darbiem, piemēram, vajadzēja izteikt viedokli par Zentas Mauriņas 10 baušļiem. Arī ieskaites literatūrā bija tikai mutiskas – vajadzēja pastāstīt par konkrētu tēmu izlasītajā darbā (mutiskās ieskaites notika arī vēstures stundās – tās bija kolektīvas). Skolēniem stundās lika skaitīt dzejoļus. Jau 1. klasē skolotāja lika skaitīt tautas dziesmas, skolēnu balsis tika ieskaņotas un pēc tam atskaņotas skolēniem (tieši šādu metodi iesaka arī tiflopedagogs B. Kovaļenko). Dzejoļi bieži bija jāskaita dažādos skolas pasākumos gan pamatskolā, gan vidusskolā (īpaši dzejas dienās). Tika īpaši pievērsta uzmanība tam, lai skolēni dzejoļus skaita ar pienācīgu izteiksmi. Taču šādai pastiprinātai uzmanības pievēršanai pareizai izteiksmei ir arī mīnusi: skolotājs lielā mērā māca skaitīt dzeju tā, ka viņš pats to izjūt vai kā vajadzētu to skaitīt pēc pieņemtajiem daiļlasīšanas kritērijiem, bet skolēns var būt šo dzejoli izprot pavisam citādi.

Tādējādi bieži vien izteiksme sanāk samākslota. Skolā tika iestudētas arī dažādas ludziņas, piemēram, Ziemassvētku pasākumos. Autorei ļoti patika literatūras stundās izteikt savu viedokli par izlasītām grāmatām, kas ietver dažādas tēmas, īpaši patika filozofiskās tēmas, kas ir abstraktas, jo tās autorei ir vistuvākās. Autore pozitīvi vērtē to, ka literatūras stundās bija vairāk jārūnā, nevis jāraksta, jo tas ir tiešām palīdzējis arī studiju gados, kad semināros bija nepieciešams izteikt savu viedokli, tas palīdzēja justies pārliecinātākai. Tāpat tas palīdzēja arī liekot eksāmenus mutiski. Protams, bija jāraksta daudz domrakstu par visdažādākajām tēmām, parasti ne pēc izvēles. Autorei patika rakstīt domrakstus par dažādiem literāriem darbiem, piem., Regīnas Ezeras „*Dzilnas sila balāde*”, Viļa Lāča „*Zvejnieka dēls*”, Mārtiņa Zīverta „*Cilvēki grib dzīvot*” u. c. darbiem. Bija arī ļoti filozofiskas un vispārīgas tēmas, piemēram, „*Es sēžu smilgas galā*” (7. klasē), „*Vai viegli būt jaunam*”, „*Savu pozitīvo un negatīvo rakstura īpašību novērtējums*” u. c. Cik autore atceras, referātus nelika rakstīt, taču bija tādi referāti, kurus varētu nosaukt par mutiskajiem, piem., literatūrā bija jāgatavo stāstījums par Vizmas Belševicas dzeju, kuru autore ilustrēja ar dažu savu mīļāko dzejoļu fragmentiem. Vēstures stundās bieži skolēni tika izsaukti, lai atstāstītu mājās uzdoto tekstu (mutiskā atstāstījuma metode). Vairāk atmiņā saglabājušās latviešu valodas un literatūras stundas, kuras autorei bija vismīļākās. Bija svarīgi gan izmantot mutvārdu runu, gan rakstīt sacerējumus, jo gan mutvārdu, gan rakstu runai autores dzīvē ir liela nozīme. Arī iekšējā runa autorei notiek ļoti intensīvi, tāpēc tā droši vien labvēlīgi ietekmējusi arī mutvārdu un rakstu runas attīstību. Ar šās runas palīdzību autore apkopoja savus ārējās pasaules iespaidus, dažādus notikumus un situācijas, ar tās palīdzību ir raisījušās pārdomas par izlasītajām grāmatām. Iekšējā runa palīdz vārdos ietērt sajūtas un emocijas. Autore aktīvi analizē gan sevi un savu rīcību, gan citus un viņu rīcību. Rakstot kādu zinātnisku darbu, tā pamats aptuveni top vispirms domās ar iekšējās runas palīdzību, tiek sastādīts aptuvenš darba plāns. Autore uzskata, ka iekšējā runa ir ļoti svarīga personībā.

Sarunas un atstāstījumi ar plašu konkretizāciju, lasīšana un rakstu darbi vērsti ne tikai uz runas attīstību, bet arī uz telpisko priekšstatu un jēdzienu formēšanu. Runa kalpo par atkārtotības un nostiprināšanas līdzekli. Lasīšanas un rakstīšanas prasme dod reālas iespējas neredzības seku pārvarēšanai, ievieš neredzīgajiem pārliecību, ka viņi var strādāt vienlīdzīgi ar redzīgajiem. Spēja pareizi analizēt apkārtējo situāciju, savu un citu cilvēku rīcību lielā mērā atkarīga no iekšējās runas līmeņa. [Коваленко, Куличева, 30] S. Tūbele un A. Šteinberga uzskata, ka runas loma neredzīgo un vājredzīgo mācīšanās nav salīdzināma ne ar ko citu. Pareiza vārdiska skaidrojuma izmantošana skolotājam dod iespēju sniegt bērniem zināšanas par parādībām, kas nav uztveramas ar redzes palīdzību. Īpašas savdabīgas prasības

ir gadījumos, kad ir daļējs redzes trūkums, jo tādā gadījumā priekšstati par apkārtējo var būt ne tikai ierobežoti, bet arī izkropļoti. Šajā gadījumā runas loma var būt ļoti liela. [Tūbele, 17]

Tiflopedagoģijā īpaša uzmanība tiek veltīta abstraktā un konkrētā sakaram. Īpaša nozīme tiek piešķirta skolēnu spējai ne tikai uztvert, pārdomāt, bet arī izmantot zināšanas praksē. Jaunāko klašu skolēniem ir raksturīga konkrētā domāšana. Neredzīgo sajūtu pieredzes bagātināšana rada priekšnoteikumus loģiskās domāšanas attīstībai. [Коваленко, Куличева, 127] Ar runas palīdzību tiek precizētas sajūtas, uztvere, priekšstati un jēdzieni. Runas procesā ir iekšējā konkretizācija, bet konkretizācijas procesā – iekšējā runa. [Коваленко, Куличева, 158-159] Ja neredzīgajiem ir nepieciešamie tēlainie priekšstati, kas balstīti uz tiešo sajūtu uztveri, tad, izmantojot tos, ir iespējama jaunu tēlu un priekšstatu izveidošana, izmantojot iztēli. Uz iepriekšējo pieredzi balstītā tēlu un priekšstatu krājuma izmantošanu, kuras mērķis ir formēt jaunus tēlus un priekšstatus, balstoties uz iztēli, sauc par **netiešo konkretizāciju**. Ļ. Vigotskis, runājot par neredzīgajiem, norādīja uz to, ka pastāv ļoti liela vārdisko zināšanu atrautība no konkrētiem tēliem. Tomēr runājot par bērnu domāšanas attīstības posmiem, viņš pats norādījis, ka šajā procesā domāšana mainās no konkrētās uz abstrakto – pakāpeniski priekšrocību iegūst netiešais izziņas ceļš, kas balstās uz abstrakto domāšanu. Abstraktās domāšanas attīstības gaitā izveidotie tēli tiek shematizēti un tajos sāk dominēt tipiskās iezīmes. Netiešā konkretizācija balstās uz pašu priekšmetu un parādību netiešo uztveri. [Коваленко, Куличева, 164-165]

3. PROSODISKO LĪDZEKĻU NOZĪME NEREDZĪGO SASKARSMĒ

„Sazināšanās ir valodas pamatuzdevums, tā domā lielākā daļa valodas lietotāju un pētnieku. Cilvēka evolūcijas rezultāts ir apziņas un runas potenciālas iespējas smadzenēs. Taču tās īstenojas un atraisās tikai cilvēku kopībā un savstarpējos sakaros.” [Kļaviņa, 14]

Minimālie sazināšanās nosacījumi ir šādi: jābūt runātājam un klausītājam, jābūt informācijai jeb ziņojumam, un abiem sarunas partneriem ir nepieciešama kopīga valoda jeb ziņojuma „kods”. Informāciju jeb ziņojumu var kodēt dažādos veidos, piem., skaņās un burtos. Valoda ir galvenais sazināšanās līdzeklis sabiedrībā. [Kļaviņa, 15]

Saskarsme ir process, kurā veidojas kontakti starp cilvēkiem. Tajā var izdalīt trīs aspektus:

- 1) komunikatīvais (informācijas nodošana un apmaiņa);
- 2) interaktīvais (sadarbība);
- 3) perceptīvais (savstarpējā uztvere).

Valoda nodrošina komunikācijas un informācijas apmaiņas aktus kopīgā darbībā, tāpēc ir ļoti svarīgi, lai sarunas partneri „runātu vienā valodā”. Saskarsmi bieži izprot tikai kā verbālo, bet patiesībā saskarsmes struktūra ir plašāka un atklājas verbālās un neverbālās saskarsmes mijiedarbībā (vārdi, balss intonācija, žesti, skatieni). [Солнцева, 100] **Saskarsme** ir verbālās un neverbālās informācijas nodošanas un uztveres process - svarīgs cilvēka psihiskās attīstības faktors, kas nosaka izziņas spēju attīstību. Saskarsme lielā mērā iespaido personības veidošanos un ir saistīta ar audzināšanu un cilvēku savstarpējo mijiedarbību. Saskarsmi pieņemts dalīt tiešajā un netiešajā: tiešajā saskarsmē partneri mijiedarbojas tieši un nav šķirti telpā un laikā, notiek saruna „aci pret aci”, bet pie netiešās saskarsmes pieder sarunas pa telefonu, vēstules, elektroniskais pasts u. c. Ir divi saskarsmes veidi: lietišķā saskarsme kopīgās darbības apstākļos un neformālā saskarsme, kas balstās uz personisko interesi par partneri. Saskarsmi nosaka tādi faktori kā personības individuālās īpašības, iepriekšējā saskarsmes pieredze, attiecības ģimenē, stereotipi u. c. Saskarsmes līdzekļus iedala divās grupās – neverbālajos un verbālajos saskarsmes līdzekļos. **Neverbālo saskarsmi** sauc par pozu un žestu valodu, kurā iekļautas visas cilvēka pašizteiksmes formas, kas nav saistītas ar vārdiem. Psihologi uzskata, ka neverbālo saskarsmes līdzekļu izmantojums ir svarīgākais efektīvas saskarsmes nosacījums, jo apmēram 70% informācijas cilvēks iegūst ar redzes palīdzību. V. Feoktistova norāda, ka pie neverbāliem saskarsmes līdzekļiem var pieskaitīt ne tikai skatienu, sejas izteiksmi, bet arī balss vokālās īpašības, tās diapazonu, tonalitāti, tembru,

runas tempu, pauzes, smiekļus utt.⁴ Saskarsme ir kaut kas vairāk nekā tikai saruna ar partneri. Antuāns Sent-Ekziperī to ir nosaucis par vienīgo patieso greznību, kas ir pieejama cilvēkam. [Феокистова, 12-18]

Saskarsmē neredzīgie piešķir lielu nozīmi ne tikai vārdiem, bet arī citiem verbāliem saskarsmes līdzekļiem. Neredzīgo runas kompensējošā nozīme izpaužas arī **prosodisko valodas līdzekļu** lietojumā un to intensīvā uztverē. Tā kā neredzīgajiem nav tik plašas iespējas nodot informāciju ar žestiem un mīmiku, ļoti svarīgas saskarsmē ar apkārtējiem ir dažādas balss intonācijas nianse, runas temps, skaļums utt., ar ko var nodot citiem diezgan daudz informācijas. Īpaši liela nozīme tam ir gadījumos, kad savā starpā sarunājas neredzīgi cilvēki. Tā kā neredzīgie vizuāli nevar uztvert redzīgo cilvēku žestus, mīmiku un pantomīmiku, ir ļoti svarīgi saklausīt visdažādākās balss nianse, balss kopējo toni un izmaiņas tajā. Balss intonācija, tonis, augstums, runas temps, tembrs un skaļums neredzīgajiem sniedz ļoti svarīgu informāciju par apkārtējiem cilvēkiem, kas ir ļoti nepieciešama, veidojot attiecības. Neredzīgi cilvēki ikdienā gan apzināti, gan neapzināti pievērš ļoti lielu uzmanību dažādām balss niansēm. Iespējams, ka redzīgie parasti neaizdomājas par to, cik daudz ir iespējams pateikt arī pēc balss, jo ir pierasts, ka apkārtējie vairāk uztver vizuālo informāciju (žestus, mīmiku). L. Solnceva norāda, ka ir ļoti svarīgi izmantot neverbālos līdzekļus saskarsmē, jo tie precīzāk atspoguļo cilvēka stāvokli, taču atzīst, ka neredzīgajiem tos var kompensēt balss intonācija, izteikumu stils, balss sausums vai siltums u. c. [Солнцева, 113] Jāpiebilst, ka šos verbālās saskarsmes līdzekļus varētu saukt par „**vokālo mīmiku**”, jo balsij ir ļoti daudz dažādu nianšu, tāpat kā sejas izteiksmēm.

Runas intonācija ir viena no valodisko līdzekļu apakšsistēmām līdzās fonēmām, morfēmām, sintaktiskajiem līdzekļiem un leksikai. Divi populārākie intonācijas formulējumi ir šādi:

1) par intonāciju sauc dažādas runas skaņu izmaiņas pēc balss augstuma, spēka, tempa un tembra (20. gs. 30. g.);

2) intonācija ir sarežģīts prosodisko elementu komplekss, kas ietver melodiju, ritmu, intensitāti, tempu, tembru un loģisko uzvaru, kas teikuma līmenī kalpo dažādu sintaktisko nozīmju un kategoriju, ka arī ekspresīvo un emocionālo konutāciju izteikšanai. (20. gs. 60. g.) Izplatītāks ir uzskats, ka intonācijai piemīt sintaktiskā funkcija. Intonācija ir savdabīga balss nokrāsa, ar ko var izteikt dažādas emocijas. [Ceplitis, 23-28] Ar intonācijas palīdzību var

⁴ Tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā šādus līdzekļus sauc par neverbālajiem saskarsmes līdzekļiem, tomēr balss intonācija, runas temps, tembrs un citas vokālās īpatnības ir pieskaitāmas pie verbāliem saskarsmes līdzekļiem, ko pēta prosodija. „**Prosodija** – uzsvara, toņa un intonācijas sistēma. Plašākā nozīmē – arī fonētisko vienību robežu signāli, fonotaktikas, morfotaktikas un sintakses elementi, kas sniedzas pāri vienam segmentam, kā arī tās fonoloģiskās pazīmes, kas īstenojas fonētiski vairāk nekā vienā segmentā, piem., nazalizācija, lūpu noapaļojums u tml.” [VPSV, 315]

izteikt šādas attiecību nianšes: jautājumu, lūgumu, aicinājumu, padomu, pārliecināšanu, nepatiku, pierunāšanu, žēlu lūgumu, uzaicinājumu, piekrišanu, nožēlu, neatlaidīgu aicinājumu, pierādīšanu, negribīgu aicinājumu, brīdinājumu, apgalvojumu, izsmieklu, stingru pavēli, garlaicību, bēdas, nogurumu, vienaldzību, pārdomas, nepabeigtību u. c. [Ceplitis, 47]

Kā jau minēts, balss intonācijā ietilpst arī runas temps, tembrs un melodija. Savstarpējās saprašanās procesā **runas tempam** ir ļoti svarīga loma. Temps palēninās depresīvos psiholoģiskos stāvokļos, svinīgās vai pamācošās runās, komiskos vai ironiskos izteicienos. Balss palēnināšana izsaka īpašu izteikuma svarīgumu. Tā raksturo nospiestību, inertumu, pārdomas. Savukārt temps paātrinās prieka vai dusmu brīžos. Ātrs temps tiek novērots paskaidrojošās vai ievadfrāzēs, tas nozīmē arī mundrumu. Tas ir parādās arī uztraukuma un panikas brīžos. Vidējs temps raksturīgs parastai, mierīgai aprakstošai vai informatīvai runai, piem., referātam, lekcijai, dabas aprakstam u. c. Tempa maiņa izsaka dažādas emocijas. Temps kalpo par vienu no galvenajiem intonācijas rādītājiem, kas atdala runā galveno no pakārtotā, ar loģiskā uzsvara palīdzību izdalot izteikuma loģisko centru un izrādot jūtas, noskaņojumu un attieksmi pret konkrētu informāciju. Tempu nosaka intelektuālais un emocionālais faktors, taču intelektuālais dominē pār emocionālo stāvokli. [Ceplitis, 137-139]

Tembrī ir ļoti daudzveidīgi, tāpēc tiem valodniecībā doti dažādi nosaukumi, piem., samta, bagāts, ass, atklāts, gaišs, brīvs, sudraba, saspīests, čarkstošs, vājš, asarains, mierīgs, sauss, auksts, čukstošs u. c. Par semantisko (intonatīvo) tembru sauc tādas tembra izmaiņas, kas izsaka emocijas. Par **individuālo tembru** sauc to vārdu skanējuma savdabīgo nokrāsu, kas ļauj atpazīt pazīstamu cilvēku, uztverot viņa balss skanējumu neatkarīgi no viņa emocionālā stāvokļa. Individuālais tembrs ir atkarīgs tikai no konkrētā cilvēka runas aparāta uzbūves. Tembrs veido dažādu runas emocionālo nokrāsu, piem., maigumu, neuzticību, ienaidu u. c., bet tas ir netiešs runātāja psihes atklājums un tādēļ tikai netieši saistīts ar izteiciena saturu. Tembrālā nokrāsa bieži ļauj klausītājam uzminēt to, par ko cilvēks nerunā vai pat negrib runāt. Pēc balss tembra var saprast runātāja psihisko stāvokli. Klausītājs, neredzot runātāju, pēc runas tembra nokrāsas var iedomāties runātāja mīmiku, tādējādi mīmika kļūst dzirdama. [Ceplitis, 141-151] Ja cilvēkam ir tāds balss tembrs, kas izsaka aukstumu, vienaldzību vai nomāktību, šie psihiskie stāvokļi paralēli skaidri atspoguļojas arī mīmikā, tādēļ balss tembrs un sejas izteiksme lielā mērā atspoguļo vienu un to pašu. Tāpat, ja cilvēkam ir gaišs un saulains runas tembrs, tas nozīmē, ka viņš vai nu skatās uz otru cilvēku ar maigumu un siltumu, vai arī smaida. Par to autore pārliecinājusies, salīdzinot savus dzirdes iespaidus ar redzīgo cilvēku redzes iespaidiem par kāda cilvēka attieksmi konkrētā situācijā. Redzīgie cilvēki bieži apstiprinājuši, ka mīmikā tiek atspoguļots tas pats, kas ir sadzirdams balsī. Autore pēc individuālā balss tembra atpazīst ļoti daudz cilvēku un tas palīdz saskarsmē.

Arī gandrīz visiem autores respondentiem nesagādā nekādas grūtības atpazīt cilvēkus pēc balss. Autore ļoti brīnās par to, cik interesantas un dažādas ir cilvēku balsis. Tas, cik autorei šķiet patīkams vai nepatīkams kādas balss tembrs, lielā mērā atkarīgs no tā, kāda ir subjektīvā attieksme pret konkrēto cilvēku. Balss tembrālā nokrāsa ietver sevī ļoti daudzveidīgas nianšes. Tā ir ļoti atšķirīga dažādiem cilvēkiem dažādās situācijās. Autore gan apzināti, gan neapzināti ikdienā pievērš uzmanību katrai sīkākajai balss tembra niansei. Lielu uzmanību tver katru sīkāko balss niansi īpaši tad, ja sarunājas ar ļoti tuvu cilvēku, jo ir svarīgi zināt, kā šis cilvēks jūtas un kā attiecas pret autori. Balss tembrā ļoti skaidri parādās dažādi cilvēka emocionālie stāvokļi, piem., maigums, draudzīgums, mīlestība, prieks, sirsnīgums, simpātijas, izbrīns, vēlēšanās uzmundrināt, laipnība, nepacietība, noliegums, ironija, kategoriskums, vēlme ietekmēt, sentimentālisms u. c.

Tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā ļoti izplatīts uzskats: ja neredzīgs cilvēks savā runā neizmanto žestus un mīmiku, tad tā ir intonatīvi nabadzīga, monotona un maz izteismīga, tādēļ vairāk vai mazāk apgūtām izteismīgām kustībām vajadzētu bagātināt mutvārdu runu. Ir svarīgi arī attīstīt spēju atdarināt citu runu. [Литвак, 151-152; Солнцева, 112] Томēr А. Литвакс atzīst, ka neredzīgie pietiekami jūtīgi reaģē uz balss īpatnībām – tempu, tembru, toni. Šajā sakarā viņš piemin kādu neredzīgu sievieti, kura teikusi, ka neredzīgie labāk var izjust cilvēka iekšējo būtību, jo balss ir daudz tiešāka un atklātāka nekā sejas izteiksme. Cilvēki, kuri sarunu uztver tikai ar dzirdi, lielākā mērā attīsta spēju noteikt un apgūt pašas smalkākās balss izmaiņu nianšes. Ir jāpievērš uzmanība ne tik daudz balss skaņai, cik tās muzikālajam tembram, kurā atspoguļojas laipnība, cietsirdība, labvēlība, rūpes, gudrība, sapņainums u. c. А. Литвакс uzskata, ka pēc balss intonācijas neredzīgie visai precīzi izjūt sarunas biedra dvēseles pārdzīvojumus, tomēr balss nevar pilnīgi kompensēt trūkstošo vizuālo informāciju. Tādēļ saskarsmes procesā ir svarīgi uzturēt sarunu, izmantojot dažādus izteicienus, replikas, ka arī taktilo kontaktu. [Литвак, 153-154] Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo internātvidusskolas psiholoģe I. Gintere ir novērojusi, ka neredzīgie pēc balss ļoti labi jūt, vai cilvēkam ir labs garastāvoklis vai ne, vai viņš ir dusmīgs, vai bēdīgs. Redzīgie daudzas lietas uztver, izmantojot neverbālo komunikāciju (skatoties uz otra cilvēka sejā), bet neredzīgie daudzas nianšes uztver pēc balss. [Gintere] nepiekrīt tam, ka neredzīgajiem balss ir emocionāli nabadzīgāka. Pēc balss var ļoti labi just, vai neredzīgais ir satraukts, balsī parādās arī dusmas un sašutums u. c. To var just, ne tikai skatoties uz neredzīgo, bet arī vērtīgi ieklausoties balss intonācijā. Skolas psiholoģe ir novērojusi arī to, ka neredzīgie īpaši neizmanto žestus un ka arī mīmika nav pārāk izteismīga. Viņa uzskata, ka iemesls tam ir neredzīgo cenšanās dzirdēt katru vārdu – viņi īpaši sasprindzina dzirdi, pagriežot galvu uz runātāja pusi. А. Литвакс norāda uz to, ka tiflopsiholoģijā radies uzskats, ka redzes trūkums

ietekmē runas tempu un skaļumu: ir tādi autori, kas uzskata, ka runas temps bieži ir palēnināts, savukārt ir tādi, kas norāda uz paātrinātu runas tempu. Tāpat ir atšķirīgi uzskati arī par neredzīgo balss skaļumu: ir autori, kas apgalvo, ka neredzīgie vienmēr runā klusi, jo skaļi trokšņi traucē viņiem orientēties telpā ar dzirdes palīdzību, savukārt citi apgalvo, ka neredzīgie runā pārāk skaļi, jo redzes trūkums neļauj novērtēt telpas lielumu un sarunas biedra attālumu. Var pieņemt, ka minētās neredzīgo runas atšķirības ir individuālas, bet ne tipiskas iezīmes, tādēļ arī uzskati par neredzīgo balss tempu un skaļumu ir tik atšķirīgi. [Литвак, 152] Autore uzskata, ka redzes trūkums neietekmē runas tempu un skaļumu, jo šo īpatnību pamatā ir dažādas rakstura īpašības vai emocionālie stāvokļi, kas raksturīgi gan redzīgajiem, gan neredzīgajiem, piem., pašpārliecinātība, nedrošība, kautrīgums, prieks, skumjas u. c. [Gintere] norāda, ka ir sastapusi daudzus neredzīgos, kuri runā ļoti ātrā tempā un arī ļoti emocionāli (tas tiek attiecināts arī uz šī darba autori). Autore, analizējot savu runu dažādās situācijās, ir ievērojusi, ka balss temps paātrinās tad, kad autore ir pārāk priecīga, saviļņota, vai arī tad, kad autore jūtas par kaut ko nedroša vai satraukta. Arī balss skaļums neapzināti pieaug, kad autori ir pārņemušas dažādas emocijas, tāpēc reizēm apkārtējie aizrāda, ka nevajadzētu runāt tik skaļi.

Tifloloģiskajā literatūrā ir atšķirīgi uzskati par to, kādā veidā saskarsmē tiek kompensēti redzes traucējumi vai redzes trūkums. Ir autori, kuri uzskata, ka vienīgais veids, kā neredzīgie var uztvert saskarsmes partneri, ir dzirde. Sarunas biedra balss un tās īpatnības, kā arī runas struktūra un vārdu izvēle var veidot priekšstatu par saskarsmes partnera vecumu, dzimumu, augumu, emocionālo stāvokli, intelektu, dažādām rakstura iezīmēm u. c. Turpretī citi autori uzskata, ka neredzīgie savu saskarsmes partneri uztver ar vairākiem saglabātajiem analizatoriem (dzirde, tauste, oža), tādējādi notiek polisensorā uztvere. Atpazīstot cilvēkus, neredzīgie izmanto ne tikai dzirdi, ieklausoties balsī un cilvēku soļos, bet arī izmanto informāciju, ko sniedz oža (atpazīst cilvēkus pēc smaržas) un tauste (rokasspiedienu). Autore pievienojas šim viedoklim. Arī A. Litvaks uzskata, ka neredzīgie, kā arī redzīgie uztver citus cilvēkus ne tikai ar redzi, bet arī ar dzirdi, tausti un ožu, piem., ir svarīgi ne tikai redzēt cilvēku, bet arī dzirdēt balss tembru, sajūst rokas spiedienu, un uztvert smaržu. Jebkuras maņas uztvere rada objektīvās pasaules subjektīvo tēlu. Tas, kā tiek uztverts otrs cilvēks, lielā mērā saistīts ar iekšējās pasaules subjektīvajām īpatnībām – pieredzi, emocionālo un fizisko stāvokli, vērtību sistēmu u. c. No tā izriet, ka neatkarīgi no tā, vai otrs cilvēks tiek uztverts vairāk ar redzi vai kādu citu maņu, šī uztvere ir diezgan subjektīva. Tikai cilvēka rīcība un uzvedība dažādās situācijās atklāj viņa iekšējo būtību, ļauj saprast viņa vērtību sistēmu, novērtēt pozitīvās un negatīvās īpašības. Tādēļ it sevišķi neredzīgajiem tieši uzvedība ir drošs

pamats starppersoniskajiem kontaktiem. Dažādu maņu izmantošana saskarsmē ir nosacījums ciešiem un noturīgiem kontaktiem. [Литвак, 115-119]

1981. gadā Krievijā M. Zaļubovskis veica pētījumu ar mērķi noteikt saglabāto maņu orgānu kvantitatīvo lietojumu neredzīgo saskarsmes procesā. Tajā piedalījās neredzīgie skolēni, studenti, kā arī strādājošie neredzīgie. Neredzīgajiem tika jautāts, vai var pēc balss noteikt cilvēka dzimumu, vecumu, augumu, noskaņojumu un attieksmi, vai var cilvēkus atpazīt pēc gaitas, smaržas, rokasspiediena, elpas, ka arī trokšņiem un skaņām. Tika noskaidrots, ka balss nozīme ir lielāka nekā citiem informācijas veidiem. Tās nozīme saskarsmes partnera uztverē ar gadiem palielinās, taču ar gadiem kļūst nozīmīgāki arī citi informācijas veidi (elpa, gaita, smaržas, taktīlā informācija). Studējošiem un strādājošiem neredzīgajiem, kuriem ir plašs saskarsmes partneru loks, ir nepieciešams izmantot visus pieejamos informācijas veidus. Cilvēka balss ir svarīgākais informācijas veids un dominē saskarsmes procesā, bet nākamais svarīgākais informācijas veids ir cilvēka gaita. Saskarsmes partnera elpošana ieņem pēdējo vietu starp informācijas veidiem, ko neredzīgie uztver ar dzirdi, jo elpu var uztvert tikai mierīgos apstākļos un pietiekami tuvu partnerim. Ar gadiem palielinās arī smaržu un taustes informācijas loma. [Залюбовский, 36-39]

Saskarsmei ar dažādiem cilvēkiem autore piešķir ļoti lielu nozīmi, jo tā ir viena no lielākajām vērtībām un bagātībām autores dzīvē. Kontaktējoties ar saviem ģimenes locekļiem, draugiem, paziņām un citiem cilvēkiem, autore ļoti lielu nozīmi piešķir balsij, jo pēc balss intonācijas un tās niansēm dažādās situācijās par cilvēku var pateikt ļoti daudz – gan par noskaņojumu konkrētā brīdī, gan arī par attieksmi pret sevi un citiem, gan par to, kāda vispār ir cilvēka iekšējā būtība. Autorei ir svarīgi ne tikai tas, kā cilvēks runā ar viņu pašu, bet arī tas, kā cilvēks runā ar citiem. Noteikti ļoti svarīgi ir tas, ko cilvēks saka, bet bieži vien daudz svarīgāk ir tas, kā viņš kaut ko pasaka, jo tas liecina par cilvēka attieksmi pret citiem un par pasaules uztveri kopumā. Daudz ko par cilvēku liecina ne tikai balss tonis, bet arī vārdu izvēle. Autore ir pārliecināta, ka ne tikai žesti un mīmika, bet arī valoda ļoti lielā mērā var atklāt to, kas notiek cilvēka zemapziņā. Ir tādas balss nianse, ko var just no malas, bet ko cilvēks pats varbūt nemaz neievēro. Tāpēc autore ļoti uzmanīgi analizē gan citu cilvēku runu, gan to, kā runā pati. Valoda ir ļoti spēcīgs cilvēku ietekmēšanas līdzeklis gan pozitīvajā, gan negatīvajā nozīmē. Vārdi var atstāt tikpat lielu iespaidu kā žesti un mīmika, tāpēc ir svarīgi ieklausīties tajā, kā un ko runā citi cilvēki, lai spētu situāciju novērtēt pēc iespējas objektīvāk. Tāpat arī ir ļoti svarīgi kritiski vērtēt to, ko un kā mēs pasakām citiem, jo vārdi uz cilvēkiem iedarbojas spēcīgāk, nekā par to ikdienā aizdomājamies. Kontaktējoties ar īpaši tuviem un mīļiem cilvēkiem, autorei ir svarīga jebkura mazākā balss nianse un izmaiņas tās tonī, jo balsi var uztvert otra cilvēka jūtas, emocijas, garastāvokli. Autore ievēro tās balss nokrāsas nianse,

kas raksturīgas tikai konkrētam cilvēkam dažādos gadījumos un kuras autorei ir ļoti mīļas, tāpēc tās rada emocionālu aizkustinājumu, piem., pat viena skaņa dažādās balsīs var skanēt atšķirīgi. Balss nianse vispār ir tik daudzveidīga, ka tās grūti aprakstīt, tāpat kā redzīgajiem droši vien būtu grūti aprakstīt dažādas nianse mīmikā (autore ir lasījusi, ka ir apmēram 250 000 sejas izteiksmju). Runājot arī ar nepazīstamiem cilvēkiem vai viņus vienkārši klausoties no malas, pēc balss kopējā tembra uzreiz rodas priekšstats par to, kāds šis cilvēks varētu būt pēc savas būtības (nosvērts, pašpārliecināts, nedrošs, mierīgs, nobriedis, bērnišķīgs, iejūtīgs, mīlošs, atsaucīgs, draudzīgs, egoistisks, neiecietīgs u. c.). Autore atzīst, ka ne vienmēr šis priekšstats ir precīzs, jo pilnīgs iespaids var rasties tikai ilgākā saskarsmē ar šo cilvēku. Autore pēdējā laikā ir pamanījusi, ka pēc cilvēka balss ļoti labi var just, ar kādu iekšējo motīvu cilvēks kaut ko saka. Šajā gadījumā ļoti liela nozīme ir arī intuīcijai, ar kuras palīdzību var saņemt daudz precīzāku informāciju, nekā tikai klausoties otra cilvēka balsī. Autore jūt cilvēka attieksmi un raksturu ne tikai pēc balss, bet arī intuitīvi. Nozīmi autore piešķir arī cilvēku smiekliem, jo tie savā ziņā atklāj viņu iekšējo pasauli un ietekmē saskarsmi ar šiem cilvēkiem, tāpēc autore ļoti jūtīgi reaģē uz dažādu cilvēku smiekliem. Smieklī bieži atklāj arī to, ko cilvēki savā raksturā cenšas noslēpt. Tāpat autore pievērš uzmanību dažādām neartikulētām skaņām saskarsmē, piem., *mhm*, jo ir svarīgi, kā cilvēks ar balsi reaģē uz autores sacīto, it īpaši tad, kad ilgi jārunā monologā. Cilvēka balss reakcija rada lielāku drošības sajūtu. Protams, nevar noliegt, ka ir gadījumi, kad balss noskaņa var būt arī maldīga, jo ir cilvēki, kuri to var labi kontrolēt, piem., cilvēks var censties neizrādīt savas patiesās emocijas ar balsi, taču ķermeņa valoda runā daudz patiesāk. Bieži gadās arī tā, ka sarunas biedra balss tonis netiek uztverts pietiekami adekvāti paša baiļu, nedrošības, liela prieka, konkrētās situācijas neizpratnes u. c. sajūtu ietekmē. Lai gan autore pēc savas pieredzes var teikt, ka cilvēka balss sniedz ļoti daudz informācijas, tomēr bieži vien daudz lielāka nozīme ir neverbāliem izteiksmes līdzekļiem, piem., autorei ir ļoti svarīgi, kādos gadījumos un kā tuvi cilvēki uz viņu skatās, ka arī tas, cik bieži un kādās situācijās viņi smaida, jo skatiens un smaids cilvēka jūtas var atklāt daudz patiesāk nekā vārdi. Tāpēc autorei ir svarīgi, lai redzīgie cilvēki viņai pastāsta, kā konkrēts cilvēks uz viņu ir skatījies vai kā pasmaidījis sarunas laikā ar autori, jo pēc tā var diezgan nekļūdīgi pateikt, ko cilvēks patiesībā pret viņu jūt. Vislielākā nozīme saskarsmē autorei ir neverbālajiem kontaktajiem žestiem – pieskārieniem, apskāvieniem, rokasspiedieniem, it īpaši saskarsmē ar ļoti tuviem cilvēkiem, jo autore tā vislabāk var atklāt savas patiesās jūtas un vislabāk sajust to, ko jūt otrs cilvēks. Analizējot savu runu, autore bieži vien ir pamanījusi, ka, izmantojot tikai runāto valodu saskarsmē, ir daudz grūtāk būt atklātai, jo valodā jūtas bieži vien tiek apslāpētas vai pavisam noslēptas. Ja ir bijusi kāda īpaša saruna, autore ļoti labi atceras, ko cilvēks ir teicis, taču vēl spilgtāk atmiņā

paliek tie brīži, kad notiek neverbālais kontakts ar pieskārieniem, jo šādi brīži attiecībā autorei šķiet visiskaistākie.

To, ka balsij ir ļoti liela loma saskarsmē, atzīst visi autores respondenti. Ikdienā apzināti vai neapzināti tiek piešķirta liela nozīme sarunas biedru balss intonācijai, jo tā dod nepieciešamo informāciju. Tālāk doti dažu respondentu viedokļi. RESP-1 uzskata, ka balss sniedz daudz informācijas par cilvēku, tomēr viņu neredzot, balss var arī maldināt. Pēc sarunas biedra balss intonācijas apmēram var saprast, kādā noskaņojumā cilvēks ir, piem., vai cilvēks ir labā omā, vai gadījies kāds īpaši priecīgs notikums. Noteikti var just arī attieksmi. RESP uzskata, ka balsi var arī kontrolēt. Ikdienā par to netiek daudz domāts, tomēr pat neapzināti tiek uztvertas dažādas balss noskaņas. RESP pievērš lielu uzmanību tam, kādas frāzes dažādi cilvēki visbiežāk lieto. Svarīga cilvēku uztverē ir ne tikai balss, bet dažādas citas sajūtas, kā arī intuīcija, jo dzirdes uztveri nevar atdalīt no citām sajūtām. RESP atzīst, ka neredzīgiem valoda saskarsmē ir galvenā, taču kopumā cilvēkiem tā vienmēr mijiedarbojas ar citiem izteiksmes līdzekļiem, kuru saskarsmē ļoti trūkst (acu kontakts, smaids). RESP ir svarīgi arī sarunas biedra pieskārieni, taču tas ir atkarīgs no tuvības pakāpes. RESP uzskata, ka kopumā vairāk par cilvēku atklāj ķermeņa valoda (neverbālie izteiksmes līdzekļi), jo ar balsi var visādi manipulēt. Ja paļaujas tikai uz balsi, tas var radīt pārpratumus. Ir jāatzīst, ka neredzīgie izjūt lielas grūtības saskarsmē. Neredzīgajiem valoda ir ļoti svarīga, bet saskarsmē jābūt arī taktīlam kontaktam, piem., ir ļoti svarīgi, lai cilvēks paspiež roku, tādā veidā apliecinot, ka viņš ir šeit, jo tas palīdz justies drošāk. Tāpat ir svarīgi, lai cilvēks uzmundrinot uzliek roku uz pleca. Valoda ir jāizkopj, lai varētu kontaktēties ar citiem, taču ar to nevar izteikt jūtu daudzveidību.

RESP-2 pievērš lielu uzmanību prosodiskiem līdzekļiem, jo uzskata, ka pēc tiem var ļoti labi noteikt, cik nobriedis un inteligents ir cilvēks. Šādam cilvēkam ir nosvērta balss intonācija, viņš nerunā skaļi, kontrolē savu balsi. Pēc balss var noteikt cilvēka briedumu, noskaņojumu, vecumu, dzimumu. Balss sniedz arī konkrētu informāciju par attieksmi pret sarunas biedru. Katrai balsij ir savs īpašs tonis. RESP piekrīt autores viedoklim, ka smieklī atklāj cilvēka dvēseli, piem., ir svarīgi, vai smieklī skan tīri. Pēc smieklīem var noteikt to, vai cilvēks ir saspringts, vai atvērts. RESP ir diezgan pārliecināta, ka dažādas balss intonācijas un smieklī nevar maldināt. Tas ir līdzīgi kā ar sejas izteiksmi, jo cilvēka balsī parādās tādas nianšes, kas liecina par patieso attieksmi, pat ja cilvēks to ir gribējis noslēpt. Ja cilvēks pret sarunas biedru ir atvērts, tad arī viņa balss skan tīri un atvērti, bet, ja cilvēks nav atvērts, tad balsī noteikti parādīsies saspringums, viltīgums vai sausums. Ir gadījumi, kad saskarsmē trūkst acu kontakta un mīmikas uztveres, tomēr RESP saskarsmē nejūtas nedroša redzes trūkuma dēļ. RESP jūt, cik svarīgs ir acu kontakts redzīgiem cilvēkiem, tomēr saskarsmē ar

viņiem netrūkst atgriezeniskās saites. Nav tik svarīgi tas, kā otrs cilvēks skatās, vai kā viņš smaida. Ja cilvēks ir pozitīvi noskaņots un atvērts, tas parādās viņa enerģētikā. RESP enerģētiski var ļoti labi just cilvēka attieksmi. RESP saskarsmē izmanto tos līdzekļus, kas ir pieejami, un neuztraucas par to, kā trūkst. RESP ir ļoti svarīgi tas, kā cilvēks reaģē uz to, ko viņa saka, piem., ar dažādām neartikulētām skaņām, jo var saprast, vai cilvēks grib, lai viņa turpina runāt tālāk, vai grib, lai viņa apklust. Ja cilvēks ilgi klusē, tad nav īsti skaidrs, ko darīt, bet tādi gadījumi ir reti. Tad RESP pieņem, ka cilvēks vienkārši uzmanīgi klausās un ka viņai jāturpina runāt. Protams, ir svarīgs nepārtraukts dialogs, tomēr RESP pārāk neapjūk arī tādos gadījumos, kad tas pārtrūkst. RESP piekrīt tam, ka dažādas sajūtas, tai skaitā intuīciju, nevar atdalīt no balss uztveres, jo ļoti svarīga ir arī cilvēka enerģētika. RESP uzskata, ka neredzīgajiem ir vieglāk sarunāties pa telefonu, taču redzīgajiem šādas sarunas sagādā lielākas grūtības, jo trūkst informācijas par otra cilvēka žestiem un mīmiku. Dažkārt pēc balss skaņas var noteikt konkrētus žestus, piem., kad cilvēks pietuvina roku mutei vai degunam. Ja ir kāda ļoti svarīga saruna, RESP īpaši ieklausās, ko cilvēks sarunas laikā dara, taču parastās sarunās tam nav tik lielas nozīmes. RESP uzskata, ka arī vārdu izvēle un cilvēka runas veids par viņu liecina ļoti daudz (audzināšana, izglītība, vide, cilvēka pasaules uztvere). Saskarsmē ar cilvēkiem RESP ļoti svarīgi ir pieskārieni, taču viņa pati nejūt vajadzību bieži pieskarties citiem. Pēc RESP domām, pieskāriens rokai norāda uz ļoti lielām simpātijām, bet pieskāriens matiem jau saistās ar ļoti tuviem cilvēkiem. RESP uzskata, ka kopumā ķermeņa valoda spēj sniegt vairāk informācijas nekā runātā valoda, tomēr tā arī spēj sniegt ļoti daudz informācijas.

RESP-12 uzskata, ka neredzīgie balss intonācijai pievērš lielu uzmanību vairāk neapzināti. Pēc balss diezgan daudz var pateikt par cilvēku. Klausoties labi pazīstama cilvēka balsī, var noteikt, vai viņš ir saguris, vai priecīgs. Arī par nepazīstamiem cilvēkiem iespaids lielā mērā rodas, ieklausoties balss intonācijā – var just, cik cilvēks ir inteliģents. Ir tādas balsis, pēc kurām ir diezgan pagrūti noteikt cilvēka vecumu, bet dažkārt var noteikt aptuvenu gadu skaitu. Ir iespējams noteikt to, cik cilvēks ir spraigs un uzņēmīgs. Zināmā mērā var noteikt raksturu, tāpat arī attieksmi. Pēc balss var just, vai cilvēks vēlas sadarboties – jau runājot pa telefonu, var spriest, kādu atbildi no konkrētā cilvēka var sagaidīt, vai šim cilvēkam ir vēlēšanās sadarboties. Īpaši sadzīvē pēc balss par cilvēku var pateikt ļoti daudz. RESP saskarsmē ievēro dažus žestus, piem., kā cilvēki bungo ar pirkstiem pa galdu.

RESP-13 ir ļoti svarīgi kontaktēties ar cilvēkiem. Pēc balss intonācijas var pilnīgi skaidri just cilvēka attieksmi pretviņu, tāpat var just arī to, kāds ir pats cilvēks, piem., vai viņš ir inteliģents, vai viņš glaimo. To, kāds ir cilvēks, var just arī pēc vārdu izvēles. RESP domā, ka pēc balss bieži vien neredzīgie var kaut ko noteikt labāk nekā redzīgie. Arī enerģētiski var labi just, kāds ir cilvēks. Pēc balss var pateikt, kāds ir cilvēka noskaņojums. Ir cilvēki, kuri

vienmēr var noslēpt savu garastāvokli, taču balsī parasti parādās dažādas garastāvokļa nianses. Arī smiekliem RESP piešķir nozīmi. Pēc balss dažreiz var noteikt cilvēka vecumu. RESP uzskata, ka neredzīgie vispār ļoti uzmanīgi vērtē dažādas balsis. Ir bijuši gadījumi, kad pēc balss tembra RESP mēģinājusi iztēloties, kāds cilvēks varētu izskatīties, taču ir izradījusies, ka šis priekšstats ir bijis maldīgs. Tāpat arī bijuši gadījumi, kad RESP tika stāstīts par to, kāds ir cilvēka izskats, un viņa mēģinājusi iztēloties, kāda varētu būt šī cilvēka balss, taču tā izradījusies pavisam citāda. Dažkārt RESP šķiet, ka pēc balss visu pateikt nevar, jo tā neatklāj cilvēka dvēseli pilnībā. Tikai pēc balss tembra nevar pateikt, kāds ir cilvēks, drīzāk runas veids vairāk atspoguļo cilvēka būtību. Ir svarīgi kā un ko cilvēks runā. Ja cilvēks smaida, balsī to vienmēr var sadzirdēt. RESP piekrīt tam, ka skatieni un smaidi dod to informāciju, ko pēc balss tomēr nevar pateikt. Gan runātā valoda, gan ķermeņa valoda ir savstarpēji cieši saistītas. Pieskārieni saskarsmē palīdz justies drošākai. RESP uzskata, ka jāizmanto visi saskarsmes līdzekļi, kas kompensē redzes trūkumu.

4. NEREDZĪGO CILVĒKU PRIEKŠSTATU VEIDOŠANĀS

Priekšstati ir tēli, kas saglabājas atmiņā un rodas iztēlē priekšmetu un parādību iepriekšējās uztveres rezultātā. Tie rodas smadzenēs tad, kad vairs nav to tiešās iedarbības uz maņu orgāniem. Priekšstati ir vispārīgāki nekā uztveres tēli, jo tajos apvienojas viss, ko cilvēks zina par priekšmetu. Tos raksturo augsts vispārinājuma līmenis, kas veido pāreju uz abstrakto domāšanu. Redzes trūkums nenovēršami atspoguļojas arī priekšstatos, jo tas, kas nav bijis uztverē, nevar būt arī priekšstatos. A. Ļitvaks norāda, ka priekšstatu skaita samazināšanās daļēji tiek kompensēta ar saglabāto maņu palīdzību – palielinās cita veida priekšstatu skaits. [Литвак, 242]

4.1. Neredzīgo cilvēku priekšstatu atšķirības no redzīgo priekšstatiem

Pēc tiflopsihologu domām, neredzīgo priekšstati atšķiras no redzīgo atmiņas tēliem kvalitatīvi. Viņu priekšstatu raksturīgākās īpatnības ir fragmentārisms, shematisms, zems vispārinājuma līmenis un verbālisms, kas parādās dažādās pakāpēs atkarībā no redzes analizatora stāvokļa, kā arī zināšanām, pieredzes, darbības rakstura, apmācības apstākļiem.

Fragmentārisms. Taustes priekšstatu fragmentārisms izpaužas tādā veidā, ka objekta tēlā bieži trūkst daudzu būtisku detaļu, tāpēc tēls nav pilnīgs, tam nav veseluma. Neredzīgo priekšstatu fragmentārisms uzskatāmi izpaužas, atveidojot tēlus no māla vai plastelīna, zīmējot vai modelējot, kā arī atpazīstot objektu (autorei sagādāja grūtības atveidot objektus no plastelīna). Reproducētajos priekšstatos dažreiz trūkst visbūtiskāko detaļu. [Литвак, 243] Nepilna un neprecīza priekšmetu attēlošana noved pie vispārinājuma līmeņa pazemināšanās, nebūtisku iezīmju izdalīšanas, piem., lapsas tēlā neredzīgajam bērnam svarīgākā detaļa varētu būt pūkainā aste, bet zaķa tēlā – īsā aste.

Shematisms. Arī tas rodas nepietiekama taktilā atspoguļojuma rezultātā un īpaši skaidri izpaužas, reproducējot tēlus: tie ir nabadzīgi, bez detaļām, un vāji diferencēti, piem., neredzīgie nevar noteikt starpību starp vienas sugas putniem, graudaugiem u. c. Pirmajā gadījumā tiek atzīmēta tikai galvas, ķermeņa, spalvu un divu kāju esamība, otrajā – vārpas un stiebra esamība. Raksturīgāko iezīmju (forma, lielums u. c.) trūkst, tāpēc atmiņas tēls formējas tikai kā objekta shēma. [Литвак, 244]

Nepietiekošs atmiņas tēlu vispārinājums. Daudzas nozīmīgas objekta īpašības, iezīmes un detaļas neparādās neredzīgo uztveres sfērā, un nepietiekama sensorā pieredze

kavē visparinātu priekšstatu veidošanos. Tas visskaidrāk izpaužas kopīgu priekšstatu veidošanā, kas atspoguļo vienas sugas vai klases objektu iezīmes. [Литвак, 245]

Verbālisms. Tiek izmantots plašs objektu apraksts, kurā ir iezīmes, kas nav pieejamas taustes uztverei, piem., aprakstot mušmīri, neredzīgs skolēns saka, ka tā ir sēne ar sarkanu cepurīti, kas pārklāta ar baltiem plankumiem (verbālisms), bet atveidojot sēni plastelīnā, izrādās, ka konkrētā priekšstata par sēni nav; tajā pašā laikā cits neredzīgs skolēns apraksta mušmīri kā sēni ar konusveidīgu cepurīti, kas pārklāta ar pumpiņām, un, reproducējot tēlu, viņš atveido mušmīrei rasturīgās detaļas un formu (priekšstats balstās uz objekta taustes uztveri). [Литвак, 246]

Priekšstatu veidošanās, kas ir saistīta ar sajūtām un domāšanu un kam ir subjektīvs raksturs, ir iekšēji pretrunīgs psihisks process. Ir psihologi, kuri uzsver priekšstatu subjektīvismu, neņemot vērā to materiālo pamatu un sakaru ar realitāti, tādējādi definējot priekšstatus nevis kā reālo objektu tēlus, bet kā zīmju un simbolu tēlus. Šāds uzskats tika izplatīts arī tiflopsiholoģijā. Tika apgalvots, ka neredzīgs cilvēks nespēj attēlot objektīvo realitāti. Šādi uzskati, pēc A. Litvaka domām, noved pie apkārtējās pasaules izzināšanas iespējas noliegšanas. [Литвак, 257] Par sevišķi svarīgu pierādījumu tam, ka neredzīgo priekšstatos atspoguļojas nevis reālās lietas un parādības, bet subjektīvie stāvokļi, tika uzskatīta principiālā atšķirība starp redzes simultāno (vienlaicīgo) un distanto uztveri un sukcesīvo (secīgo) un kontakto taustes uztveri. Tieši tādēļ tika apgalvots, ka neredzīgie uztver telpu, priekšmetus, laiku un matēriju pavisam citādi nekā redzīgie. Viens no pirmajiem tiflopsiholoģijā šo ideju noformulēja M. Sizerāns, kurš apgalvoja, ka priekšstati ir tikai zīmes, ko dvēsele izmanto tā, kā vēlas, un to nozīme ir atkarīga no konteksta, kurā tie parādās no iekšējā dvēseles stāvokļa. Šo uzskatu noveda līdz galējībai, apgalvojot, ka neredzīgo priekšstati ir „esamības surogāts”, samazinātas shēmas, vārdiski simboli, noliedzot sakarus ar priekšstatiem un realitāti. Tika uzskatīts, ka neredzīgs cilvēks neko nevar zināt par apkārtējo pasauli, jo viņa priekšstati aprobežojas ar nošķirtām, sintētiski neuztveramām detaļām, kas atrodas roku sasniegšanas zonā, bet pārējā telpa nav pieejama. [Литвак, 258] Pēc dažu pētnieku domām, citādas pasaules uztveres dēļ neredzīgo psihē notiek straujas un savdabīgas izmaiņas, tāpēc neredzīgo prāta pasaule ļoti atšķiras no redzīgo pasaules, turklāt šī atšķirība ir tik liela, ka neredzīgo psihiskā dzīve paliek nepieejama redzīgajiem. Neredzīgus cilvēkus uztvēra kā loģisko tipu, kas nespēj domāt tēlaini, tāpēc skolās tika izplatītas verbālās apmācības metodes. [Литвак, 259-260]

Tiflopsiholoģijā problemātisks ir jautājums, cik lielā mērā un vai vispār ir iespējams pārvarēt redzes trūkuma ietekmi, panākt, lai neredzīgie un vājredzīgie vienādi atspoguļotu objektīvo realitāti. Redzes trūkums padara daudzus objektus nepieejamus, un no tā izriet, ka

priekšstati par šiem objektiem būs vai nu fragmentāri shematiski, vai to nebūs vispār, tāpēc apmācības procesā šie objekti tiek aizvietoti ar modeļiem, zīmējumiem (reljefiem), maketiem un citiem uzskates līdzekļiem. Uzsvērts, ka, lai neredzīgajiem un vājredzīgajiem vienādā pakāpē veidotos adekvāti tēli, nepieciešams, lai šie līdzekļi atbilstu uztveres raksturam. [Литвак, 252]

Autore uzskata, ka mēģinājums panākt, lai neredzīgie pasauli uztver tikpat adekvāti kā redzīgie, šķiet diezgan bezjēdzīgs. Rodas jautājums, vai tiešām var teikt, ka neredzīgie pasauli uztver neadekvātāk tikai tāpēc, ka viņiem trūkst redzes. Drīzāk ir svarīgi, vai cilvēks uztver pasauli adekvāti ar savu iekšējo būtību. Neredzīgs cilvēks, kuram kāda lieta, priekšmets vai parādība dažādu iemeslu dēļ izraisa spēcīgas emocijas, aprakstīs to daudz pilgtāk, nekā redzīgs cilvēks, kuram tā neko nenožīmē, un otrādi. Ja cilvēks apraksta kaut ko ļoti skaisti un tēlaini, skaistums rodas no tā, ka stāstījumu caurvij cilvēka subjektīvās jūtas un emocijas, attieksme pret konkrēto objektu. Nav pat tik ļoti svarīgi, vai cilvēkam ir vai nav pilna priekšstata par lietām, piem., vai cilvēks var vai nevar aprakstīt krāsu, jo var teikt, ka pasaules skaistums būtībā slēpjas paša cilvēka iekšējās pasaules skaistumā. Tāpat rodas pārdomas arī par to, kā var novilkt robežu starp objektīvo un subjektīvo pasaules atspoguļojumu. Lielā mērā var piekrist tiflopsihologu ideālistu viedoklim par to, ka priekšstati ir subjektīvi un balstīti uz daudzveidīgām individuālām asociācijām, ka tos ietekmē cilvēka dvēseles stāvoklis un konteksts, kurā tos iegūst, bet nevar piekrist tik galējam uzskatam, ka tas padara neredzīgo priekšstatus par surogātiem un atrauj tos no realitātes. Protams, nevar noliegt, ka priekšstati par ārējās pasaules priekšmetiem un parādībām nav tik pilnīgi, jo trūkst vizuālās uztveres, kas ļauj uztvert objektu tā veselumā, piem., koku. Tāpat arī bez krāsu uztveres nav skaidra priekšstata par kādu parādību, piem., nevar skaidri iztēloties, kā izskatās varavīksne, tāpat arī nevar skaidri pateikt, ar ko vizuāli atšķiras dzīvnieki un putni cits no cita. Ja nav iespējams atšķirt kokus pēc kritušajām lapām, bieži var kļūdīties, nosakot kokus tikai pēc to stumbra apjoma (autore ar to ir saskārusies, pieņemot, ka ozols parasti ir lielāks, nekā bērzs, tāpēc ļoti vecs un liels bērzs tika noturēts par ozolu, bet jauns ozoliņš – par liepu). Arī pēc mizas ne vienmēr var atpazīt kokus. Tomēr, pieejot pie koka, pieskaroties tam, aptaustot tā stumbru, tobrīd autore nemaz nejūtas zaudētāja, ja nespēj aplūkot koku pilnībā, jo tik un tā saskarsme ar šo koku notiek, un tas izraisa spēcīgas emocijas. Ir tādi redzīgi cilvēki, kuri varbūt nekļūdīgi atpazīst dažādus kokus, augus un puķes, bet viņiem pret tiem nav tik emocionālas attieksmes, viņi nejūt mīlestību pret dabu, vai dara tai pāri.

Tādēļ vien ka neredzīgo priekšstatos neietilpst visas priekšmetu un parādību iezīmes un detaļas, nav tos jādēvē par nabadzīgiem un ierobežotiem. Šie priekšstati vienkārši ir citādi,

un tāpēc tie ir unikāli. Autorei šķiet, ka tieši visinteresantāk ir pētīt priekšstatu dažādību, individuālo asociāciju daudzveidību. Turklāt jāpiebilst, ka arī redzīgie dažām detaļām un iezīmēm pievērš vairāk uzmanības, citām – mazāk, kas atkarīgs no dažādām asociācijām. Protams, interesanti salīdzināt neredzīgo un redzīgo priekšstatus, jo tas izbrīna un dod izpratni par to, cik daudzveidīgi var uztvert pasauli, un par to, ka kādas maņas trūkums vēl nenozīmē, ka pasaules uztvere kļūst šaurāka. Atkal jāuzsver, ka tā ir tikai citāda un ka tai piemīt zināma savdabība. Taču pētot un salīdzinot, nevajadzētu likt uzsvaru uz to, ka neredzīgie savā ziņā ir ierobežoti, ka nepilnīga pasaules uztvere traucē pilnvērtīgai attīstībai. Nevajadzētu tik daudz prāt, kā vislabāk kompensēt redzes trūkumu, veicot korekciju ar mērķi panākt, lai neredzīgie uztver pasauli tā kā redzīgie, lai šī uztvere būtu adekvāta atbilstoši redzīgo priekšstatam par to, kas ir adekvāta pasaules uztvere. Lasot tiflopsihologu un tiflopedagogu atziņas, autorei radies iespaids, ka pietiekami netiek ņemtas vērā neredzīgo individuālās īpatnības, ka viņi ir pētīti tikai kā sociālā grupa, tāpēc daudzi spriedumi tiek attiecināti uz visu grupu kopumā, tādējādi ir liela iespēja, ka tiek izvirzītas neobjektīvas prasības; tiek pārāk akcentēti neredzīgo priekšstatu trūkumi un nepilnības, nevis ņemta vērā to savdabība. Ir ļoti svarīgi, ka no neredzīgo pieredzes var daudz ko mācīties, piem., cik plaši var izmantot arī pārējās maņas, kas nebūt neatspoguļo pasauli nepilnīgāk kā redze. Ir tādi neredzīgie cilvēki, kuriem ļoti patīk ceļot, tai skaitā šī darba autore, tādējādi var uzkrāt daudz vērtīgu iespaidu, pēc iespējas vairāk izmantojot dažādas maņas.

Raugoties no psiholoģiskā viedokļa, autore ir sastapusi tādus neredzīgos, kuri daudz pozitīvāk un dziļāk uztver pasauli, nekā daži redzīgie. To atzīst RESP-9 un RESP-11, kuras ir novērojušas, ka neredzīgie ir ļoti labsirdīgi cilvēki un ka viņi bieži vien ir iejūtīgāki un emocionālāki (taisnības labad gan jāsaka, ka pārmērīgā emocionalitāte un jūtīgums nenāk par labu). Autore ir sastapusi arī tādus neredzīgus cilvēkus, kuri uz daudz ko reaģē diezgan negatīvi. Protams, ļoti liela ir apkārtējās vides ietekme (ģimene, skola, sabiedrības attieksme kopumā). Ja apkārtējie neļauj pilnvērtīgi attīstīties, pazeminot neredzīgā cilvēka kā neatkārtojama indivīda vērtību, tiek nodarīts liels kaitējums neredzīgā pašvērtējumam un rodas grūtības pasaules izziņā un saskarsmē (autores pieredzē ir šādi gadījumi).

Tiflopedagoģijā ir izplatīts uzskats, ka neredzīgo apmācībā plaši jāizmanto dažādi **reljefi attēli**, lai veidotos adekvāti priekšstati par objektiem, taču šis uzskats, pēc autores domām, ir maldīgs. Ja redzīgie saprot, kas attēlots zīmējumā, tad viņiem šķiet, ka tas ir viegli arī neredzīgajiem, piem., tiflopedagoģe L. Ziemele par neredzīgiem skolēniem raksta šādi: „*Vārdu krājums ir nabadzīgs. Grūtības sagādā stāstīšana pēc attēla, neizprot sakarību starp uzzīmētajiem priekšmetiem. Ir jāpalīdz, lai bērni gūtu pareizu ievirzi sižetiskajā attēlā paustās galvenās domas uztverei. Ir jāamāca uztvert cēloņsakarības, tas palīdzēs saprast*

attēlā notiekošo.” [Ziemele, 13] A. Samatova šajā sakarā raksta, ka starp neredzīgajiem izplatīts **zināšanu verbālisms** – vārdiski bērns var aprakstīt visu ļoti krāsaini, tomēr, ja palūgs viņu atpazīt priekšmetu reljefajā zīmējumā vai pēc mulāžas, viņš nevarēs to izdarīt. [Саматова, 73] Šķiet pilnīgi saprotami tas, ka grūti atpazīt zīmējumos attēlotus priekšmetus, bet tas tiek interpretēts, ka neredzīgo ierobežotās uztveres ietekmē radies trūkums, kas ir jānovērš. Šeit, visticamāk, ir jārunā nevis par verbālismu, bet par to, ka grūti saistīt konkrētā objekta tēlu, kas radies iztēlē, ar tā attēlu, ko izveidojuši redzīgie tā, kā to saprot viņi. Trūkums ir meklējams tieši apmācības metodēs. Pēc savas pieredzes autore var teikt, ka reljefie zīmējumi ir ļoti sarežģīti, it sevišķi sižetiskie attēli, kuri ir ļoti izplatīti padomju laiku mācību grāmatās. Nav viegli atpazīt objektus, neatkarīgi no tā, vai to oriģināls ir neredzīgo taustes pieredzē vai ne, jo objekts, kas attēlots divdimensionālā plaknē, ar tausti ir grūtāk uztverams un saprotams, nekā ar redzi. Vislabāk ir aplūkot naturālos trīsdimensionālos objektus, cik vien tas ir iespējams. Autorei sagādāja grūtības saprast dažādus reljefos zīmējumus un ģeogrāfiskās kartes bez paskaidrojuma. Protams, ir arī tādi zīmējumi, kuri pēc savas uzbūves ir vienkāršāki un kurus ir vieglāk atpazīt, piem., saule, koks, zemeslode, cilvēks ar izplēstām rokām un kājām. Arī autores respondenti atzīst, ka viņiem ir grūti saprast zīmējumus bez to paskaidrojumiem. Ir grūti atpazīt zīmējumos to, kas neietilpst konkrētajā pieredzē. Nav iespējams atšķirt dažādus dzīvniekus⁵. Ja grāmatas beigās nebūtu paskaidrojumu, tad nevarētu saprast pilnīgi neko⁶.

Pēc autores domām, divi galvenie iemesli, kāpēc radies uzskats par neredzīgo priekšstatu nabadzību un nepilnību, ir šādi:

1). Redzīgie skatās uz neredzīgajiem pārsvarā no redzīgā cilvēka skatpunkta, jo, lai kā censtos, līdz galam nespēj iejusties tajā, kā pasauli uztver neredzīgs cilvēks. No redzīgo cilvēku viedokļa, salīdzinot redzīgo un neredzīgo ārējās pasaules priekšstatu daudzumu un kvalitāti, tiešām var šķist, ka neredzīgo pasaules uztveres iespējas ir ierobežotākas, jo ar redzes palīdzību var uztvert tik lielu daudzumu informācijas, ka tas rada iespaidu, ka tikai tā var adekvāti uztvert pasauli. Redzīgiem bieži vien ir grūti iedomāties, ka pasaules uztvere pilnvērtīgi var notikt arī citādi – bez kādas no maņām.

2) redzīgi cilvēki bieži vien neprot pilnvērtīgi izmantot citas maņas, kas arī sniedz daudzveidīgas pasaules uztveres iespējas, jo redze tiek uzskatīta par vadošo maņu. Tiek uzsvērts, ka redzes loma apkārtējās pasaules atspoguļošanā ir īpaši nozīmīga, jo cilvēks

⁵ Sīkāk par taktīlo grafiku sk. Gromska, S. *Latviešu rakstu valodas reprodukcijas īpatnības Braila rakstā*. Bakalaura darbs. LU Humanitāro zinātņu fakultāte. – Rīga, 2010, 97-99. lpp.

⁶ Padomju laikā izdotajās grāmatās pašās beigās ir dots plašs apraksts par katrā zīmējumā attēloto.

vēsturiski ir veidojies ka „optiska būtne”, ko nosaka gaismas loma dzīvības eksistencei uz Zemes. Cilvēku analizatoru sistēmā priekšplānā izvirzās redzes, dzirdes un taktili kinētiskā (taustes) sistēma, kam ir lielākā vērtība pasaules izziņā, bet vadošā loma šajā analizatoru kompleksā ir redzei. Netiek noliegts, ka „*redze nav vienīgā maņa, kas pareizi atspoguļo apkārtējo pasauli, tomēr tā dod īpaši pilnīgus, īstus priekšstatus. Redzes uztvere ir īpaši objektivizēta uztvere.*” [Литвак, 6-7] Nevar noliegt, ka redzei ir ārkārtīgi liela loma, taču tās trūkuma dēļ autore nevar pavisam objektīvi spriest par to, vai tā ir pati svarīgākā maņa. Drīzāk varētu teikt, ka visas maņas ir vienlīdz svarīgas cilvēka dzīvē, tāpēc arī redzīgajiem cilvēkiem vajadzētu vienlīdz labi attīstīt kā redzi, tā arī pārējās maņas. Uz to norāda arī S. Kļaviņa: informācijas pārdaudzuma dēļ cilvēku maņu orgāni tiek pārmērīgi noslogoti (TV, reklāmas, smaržas un mūzika tirdzniecības centros), taču vienlaikus maņu orgāni tiek nodarbināti arvien mazāk. „*Tie, izņemot redzes orgānus, ir padarīti nejutīgi. Kāpēc gan nenodarbināt visus piecus sajūtu orgānus un neizteikt sajūtas vārdos?*” [Kļaviņa, 12-13]

A. Ļitvaks par tausti raksta, ka tās iespējas atklājas tikai redzes trūkuma gadījumā, neskatoties uz to, ka šim uztveres veidam ir svarīga loma sajūtu izziņāšanas procesos arī pilnīgi redzīgiem cilvēkiem. Nepietiekamā taustes attīstība izskaidrojama ar to, ka redze, kas kontrolē dažādus darbības veidus, kavē taustes uztveres attīstību. Redzīgie ir pieraduši tikai ar redzi uztvert apkārtējo priekšmetu formas, lielumu, stāvokli un pārvietošanos, tāpēc viņi neattīsta tik svarīgu spēju to pašu uztvert arī ar rokām. [Литвак, 214-215] Antropologs Ji-Fu Tuans, kurš pārstāv maņu un sajūtu antropoloģijas virzienu, uzskata redzi par visnozīmīgāko maņu, kas sniedz visplašāko telpisko informāciju salīdzinājumā ar citām maņām, tomēr pasaule, ko uztver acis, ir abstraktāka, nekā tā, ko uztver ausis, deguns, pirksti un mēle. Plašu informācijas apjomu cilvēks iegūst arī ar **tausti**. Šis uztveres veids ir tiešs, tādējādi iegūtā informācija ir konkrēta un neapstrīdama. Intensīvi lietojot tausti, palielinās spēja gūt konkrētu iespaidu par priekšmetiem pieskāriena veidā. Lai apjaustu taustes vērtību, Ji-Fu Tuans kā piemēru min neredzīgu cilvēku, kurš ar taustes palīdzību spēj izjust vidi un orientēties tajā.⁷ Tādēļ, ka visas maņas ir vienlīdz svarīgas, autore nenoliedz, ka redzes trūkums rada arī daudzus sarežģījumus, taču, ka norāda RESP-2, neredzīgajiem ir jāizmanto tas, kas viņiem ir, īpaši neuztraucoties par to, kā trūkst.

Ir izpētīts, ka neredzīgajiem mobilizējas saglabāto analizatoru darbība un paaugstinās saglabāto maņu veidu uztveres asums. To veicina treniņš, sajūtu orgānu vingrinājumi mērķtiecīgas darbības apstākļos. Neredzīgie un vājredzīgie nosaka skaņas avotu un tā

⁷ Šī informācija ņemta no LU Kultūras un sociālās antropoloģijas studentes K. Vāveres lauka pētījuma par neredzīgo cilvēku pieredzes uzkrāšanas veidiem. Tā ir atrodama grāmatā „*Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*”, Yi-Fu Tuan, Columbia University Press, 1990.

novietojumu ar lielāku precizitāti nekā redzīgie. Paaugstināta telpiskās dzirdes attīstība ir saistīta ar praktisku darbību, nepieciešamību orientēties. [Ермаков, Якунин, 19-20] Neredzīgo darbības īpatnības veicina **dzirdes jutīguma absolūtā sliekšņa paaugstināšanu**, t. i. spēju smalki diferencēt skaņas, it īpaši trokšņus, atbilstoši to lomai telpiskajā orientācijā. **Taktīlās sajūtas** ir sarežģīts sajūtu komplekss (pieskāriena, spiediena, temperatūras un sājpu taktīlās sajūtas). Taustes jutības paaugstināšana visizteiktāk notiek roku pirkstos – rādītājpirkstu telpiskās atšķiršanas sliekšnis ir divas reizes augstāks nekā redzīgajiem, kas izskaidrojams ar to, ka neredzīgie cilvēki ar tiem lasa Braila rakstā. Arī rakstīšana notiek ar taustes palīdzību. Neredzīgajiem taktīlā jutīguma attīstība var kompensēt redzes defektus, piem., var uztvert formu, izmērus un citas priekšmetu īpašības. [Литвак, 184-188; Ермаков, Якунин, 67] Kustību analizatora darbs kļūst tik precīzs un diferencēts, ka var norisināties bez redzes kontroles. Par to liecina neredzīgo darba un izziņas process, ka arī daži profesionālās darbības veidi, kur veidojas kustību iemaņu automātiskums un darbības notiek bez redzes kontroles arī redzīgajiem, piem., spēlējot mūzikas instrumentu, rakstot ar rakstāmmašīnu, adot u. c. [Литвак, 194]

Autores priekšstati par pasauli veidojušies gan ar valodas palīdzību, kas ļoti palīdz saglabāt tos atmiņā, ka arī radīt iztēlē, gan arī ar maņu pieredzes palīdzību. Valodas loma pasaules izziņā un saskarsmē ir neizmērojami liela, jo ar tās palīdzību var iegūt ļoti daudz informācijas gan lasot, gan klausoties, gan kontaktējoties ar dažādiem cilvēkiem un izsakot savas domas un jūtas gan mutiski, gan rakstiski. Priekšstatu veidošanās procesā ļoti svarīga arī iekšējā runa. Autore ļoti izjūt pasaules daudzveidību un ar interesi turpina to izziņāt, cik vien iespējams, izmantojot visas pieejamās maņas, uzkrājot pieredzē dažādus tēlus un situācijas, kas palīdz attīstīt iztēli, ka arī abstrakto domāšanu. Tādas maņas kā dzirde, tauste, oža sniedz ārkārtīgi daudz informācijas par pasauli, piem., ar dzirdi var uztvert valodu, mūziku, dabas skaņas, dažādus trokšņus u. c. Tauste ļauj iepazīt dažādus cilvēku radītus priekšmetus, ka arī dabas objektus; tāpat smaržu pasaule ir ļoti daudzveidīga. Autorei šķiet, ka dažādu iespaidu ir tik daudz un iekšējās pasaules aktivitāte ir tik intensīva (emocijas, pārdzīvojumi, jūtas, domas), ka būtu ļoti nepierasti, ja apkārtējā pasaule būtu jāuztver arī ar redzi. Autore uzskata, ka viņai dominē taktīlā un kinētiskā uztvere. Ja redzīgs cilvēks, domājot par kaut ko nezināmu, bieži iztēlojas, kā tas varētu izskatīties, tad autorei vispirms cenšas iztēloties, kā tas varētu „izskatīties” taktīli (forma, lielums, faktūra utt.) vai kā to varētu sajust ķermeniski (kinētiski). Autore apzinās, ka viņai par daudzām ārējās pasaules lietām un darbībām nav tik visaptverošu priekšstatu kā redzīgam cilvēkam, tomēr tāpēc vien neuzskata tos par nepilnīgākiem un izmanto to informāciju, kas ir pieejama, nemitīgi to krājot un apstrādājot.

Pēc autorei domām būtu interesanti pētīt tādu neredzīgu cilvēku priekšstatus, kuri kādreiz ir redzējuši. Autorei ir zināmi vairāki neredzīgi cilvēki, kuri apgalvo, ka krāsas un citi redzes tēli ir skaidri palikuši atmiņā, piem., kāds neredzīgs cilvēks gados, kurš pazaudējis redzi 5-6 gadu vecumā, atceras, kāda izskatās pļava, un apgalvo, ka tā viņam likusies ārkārtīgi skaista, tā viņam šķiet viena no skaistākajām vietām dabā. Taču īpaši neparasti un savdabīgi varētu būt redzes priekšstati tiem cilvēkiem, kuri ir atguvuši redzi, bet agrāk bijuši neredzīgi vai nu kopš dzimšanas, vai nu kopš pavisam agras bērnības. Kā piemēru te varētu minēt austriešu neredzīgo pianisti Mariju Terēzu fon Paradīsi (1759-1824), kura 18 gadu vecumā uz kādu laiku bija atguvusi redzi. Atgūstot redzi, viņa pamazām sākusi atšķirt priekšmetu un cilvēku apveidus. Cilvēku izskats viņu ļoti samulsinājis, taču uz suni viņai bijis daudz vieglāk un patīkamāk skatīties. Visvairāk viņu pārsteiguši cilvēku deguni, jo viņai šķita, ka tie vēršas pret viņu ar draudiem izdurt acis. Vēlāk, kad viņa jau bija redzējusi daudz skaistu seju, viņa pie tām pierada. Visgrūtāk bijis iemācīties atšķirt priekšmetu krāsas un noteikt priekšmetu attālumu. Viņa ir spējusi atšķirt krāsas vienu no otras, tikai ir jaukusi to nosaukumus. Pēc sejas vaibstiem viņa varējusi ļoti labi spriest par cilvēka raksturu. Iepazīšanās ar spoguļi izraisījusi viņā lielu izbrīnu, jo viņa nevarējusi saprast, kā šis plakanais stikls tver priekšmetus un atkal nodot tos acij. Veicot dažādas ķermeņa kustības spoguļa priekšā izbrīnu radījis tas, ka tuvojoties spoguļim atspulgs viņai tuvojas, bet attālinoties atkāpjas. Visi priekšmeti, kurus viņa vērojusi zināmā attālumā, viņai šķituši mazi, bet tiem tuvojoties, tie palielinājušies. Ceptas maizes gabaliņš šķitis tik liels, ka radusies sajūta, ka nevarēs to iebāzt mutē. Baseins tika nosaukts par lielu zupas bļodu. Meitenei licies, ka koki abās alejas pusēs kustas viņai līdzīgi, bet tuvojoties mājai, šķitis, ka tā iet viņai pretī. Mājai garām plūstošo Donavu viņa nosaukusi par garu un platu joslu un precīzi norādījusi tās vietas, kur viņa redz upes sākumu un galu. Lūkojoties uz kokiem Donavas otrā krastā, bija radies iespaids, ka tiem var pieskarties, izstiepjot rokas. [Цвейр]

4.2. Neredzīgo priekšstati par krāsām

Autorei liekas ļoti interesanti, kā neredzīgie cilvēki iztēlojas to, ko viņi nav redzējuši, piemēram, **krāsas**. Pati autore nevar īsti uztvert šo vārdu tā konkrētajā nozīmē, nevar iedomāties, kā būtu uztvert tās ar redzi un kādas sajūtas tās varētu izraisīt, taču izjūt šo vārdu kā kaut ko abstraktu. To varētu definēt kā enerģiju, kas ir viena no gaismas enerģijas veidiem. Katra krāsa iedarbojas uz cilvēku citādi. Varētu arī teikt, ka tā ir kā vibrācija, kas piemīt dažādām lietām un kas cilvēka uztverē atspoguļojas kā redzes tēls (gaismas vibrācija), tāpat kā mūzikas skaņas ir kā vibrācija, kas pārvēršas skaņu tēlos, ko cilvēks var uztvert ar

dzirdi. Par to, ka krāsa un skaņa ir kaut kas vairāk nekā ar ārējām maņām redzamais un dzirdamais, liecina tas, ka ir neredzīgie, kuri spēj ar rokām noteikt krāsu pēc siltuma (gaišās krāsas ir siltākas, piem., dzeltenā). A. Litvaks to sauc to par ādas optisko sajūtu. Āda spēj reaģēt uz gaismas un krāsas kaitinātājiem. **Ādas „redzes” fenomens** ir pazīstams no seniem laikiem. Pirmo reizi cilvēka spēju atšķirt ar tausti hromatiskās un ahromatiskās krāsas tika pieminēta 18. gs. Daži cilvēki bija spējīgi lasīt ar rokām dažāda lieluma drukāto rakstu, kā arī atpazīt melnbaltos un krāsainos zīmējumus, turot rokas nelielā atstatumā. Izvirzīts pieņēmums, ka ādas optiskā sajūta ir elektrisko un elektromagnētisko svārstību iedarbības rezultāts – ādas receptori atspoguļo to iedarbību. Pēc sajūtām krāsu toņus var iedalīt: 1) gludie, slidenie – gaiši zils, dzeltens; 2) pievelkošie – sarkans, zaļš, zils; 3) nelīdzenie, kas it kā bremzē roku kustības – oranžais, violetais. Vislīdzenākā ir balta krāsa, bet visnelīdzenākā – melnā. [Литвак, 190-193] Tāpat arī skaņu var uztvert ar rokām neredzīgs nedzirdīgs un neredzīgs kurlmēmais cilvēks, piem., viņam uzliekot rokas uz klavierēm; tādā veidā var atšķirt pat skaņdarbus. Lai cik dīvaini neliktos, autore tomēr iekšēji jūt to, ka krāsas ir kaut kas skaists, tās izraisa emocijas, kad tās tiek pieminētas. Protams, tas ir atkarīgs no konteksta, kurā to piemin, un arī no tā, kas to piemin, un ar kādu attieksmi cilvēks pats par to runā. Kā jau minēts, autore krāsu iztēlojas kā kaut ko abstraktu, kaut ko vieglu, gaisīgu, kā smalku enerģiju, kas kaut kādā veidā iedarbojas uz cilvēku un izraisa dažādas emocijas. Autore arī aptuveni var iztēloties, ka krāsa var būt gaišāka un tumšāka, jo tas varētu būt saistīts ar gaismas spilgtuma niansēm. Tā kā autorei ir gaismas sajūta (ir iespējams atšķirt gaismu un tumsu), tad var saprast, vai gaisma ir spilgta vai mazāk spilgta. Krāsa liekas kā kaut kas tāds, kas ir vēl papildu klāt gaismai, dod tai dažādas nianses. Autores iztēlē pat ir izveidojusies galveno krāsu atšķirību izjūta: zilā krāsa ir plaša, bezgalīga un maiga krāsa, zaļā – zemes krāsa, rosīgas dzīvības pilna krāsa, sarkanā ir spēkpilna krāsa, bet dzeltenā – maiga dabas, saules krāsa; baltā krāsa ir gaiša un izraisa pozitīvas emocijas, bet melnā ir tumša un rada negatīvas asociācijas (balts un melns vispār latviešiem raksturo pozitīvo un negatīvo, tāpēc, iespējams, radušās šādas asociācijas). Arī autorei, tāpat kā citiem neredzīgiem, nav visai daudzveidīga priekšstata par to, kura krāsa atbilst kuram objektam (ir zināms, ka zāle ir zaļa, debesis – zilas, saule – dzeltena, asinis – sarkanas, sniegs – balts). Šāds fakts konstatēts arī tiflopsihologu darbos. F. Semjakins konstatēja, ka neredzīgie brīvi lieto ziedu nosaukumus, tajā pašā laikā kavējas tos klasificēt, jo konkrētu zināšanu par objektiem nav un jēdzieni tiek lietoti formāli, piem., neredzīgie no dzimšanas formāli lieto tipiskas krāsu asociācijas (zils – neaizmirstulīte, zaļš – zāle utt.), tātad vienmēr saista krāsu ar noteiktu priekšmetu, kas liecina kā par priekšstatu trūkumu, tā arī par tiešu zināšanu trūkumu. To tiflopsiholoģijā sauc par **zināšanu verbālismu, dogmatisku jēdzienu apguvi**

un formālo operēšanu ar tiem. [Литвак, 298] Ir pilnīgi saprotama šāda krāsas piesaiste vienam vai tikai nedaudziem objektiem, jo krāsu un objektu daudzveidīgie sakari ir pieejami tikai redzīgu cilvēku uztverei. Turklāt šādas tipiskas asociācijas neredzīgie ir pārņēmuši no redzīgajiem, tās ir visbiežāk dzirdētās un lasītās un tāpēc saglabājas atmiņā. Autore vislabāk iegaumē priekšmetu vai dzīvās dabas objektu krāsas tad, ja konkrētā lieta autorei izraisa emocijas un ja tā ir maņu pieredzē, piem., daudzi stikla priekšmeti autores kolekcijā ir zilā krāsā, pienešas ir dzeltenā krāsā. Autore neredzīgie respondenti krāsas īpaši neiztēlojas, viņiem tās neizraisa nekādas emocijas, jo viņi nespēj tās uztvert (ir dažas tipiskas asociācijas), turpretim cilvēki, kuriem ir pavisam minimāls redzes atlikums, mazliet atšķir arī krāsas, piem., kāda respondente atšķir baltu, melnu un pelēku krāsu, cita respondente var saredzēt tikai spilgtas krāsas. Respondentu vidū ir arī daži cilvēki, kuri nav neredzīgi kopš dzimšanas (bērnībā ir redzējuši līdz 9 gadiem, līdz 20 gadiem), tāpēc viņiem ir priekšstati par krāsām, kuri skaidri saglabājas arī tad, kad redze pilnībā zaudēta. Kāda neredzīga respondente krāsu raksturo līdzīgi kā autore: krāsa ir kā spilgta vibrācija, kas atspoguļojas acīs un rada noteiktu toni, tā ir kā skaņa. Krāsa ir dziļa, tai ir dimensijas un dažādi toņi. Gēte ir rakstījis, ka cilvēki ļoti priecājas par krāsām. Acis jūt vajadzību redzēt krāsu. Patīkams ir brīdis, kad mākoņainā dienā saules stari beidzot apgaismo ainavu, un apgaismoto priekšmetu krāsas kļūst labi redzamas. Tādēļ svarīgi ir minēt, ka redzei liela nozīme ne tikai izziņā un praktiskajā darbībā, bet tā ir neizsmeļams estētisko pārdzīvojumu avots. A. Litvaks norāda, ka tas sevišķi raksturīgs krāsu redzei, kas veicina priekšmetu labāku uztveri. [Литвак, 8]

Pēc autores domām, bagātus estētiskos pārdzīvojumus dod arī muzikālā dzirde. Dažādas muzikālās skaņas var ļoti dažādi iedarboties uz cilvēka emocijām, caur dzirdi, tāpat kā krāsas iedarbojas uz emocijām caur redzi. Zinot, cik spēcīgus estētiskos pārdzīvojumus izraisa mūzika, kā arī dabas skaņas, var pilnībā izprast arī krāsas lielo ietekmi uz redzīgiem cilvēkiem. Autore pieļauj domu, ka krāsas kaut kādā abstraktā veidā enerģētiski ietekmē arī neredzīgos cilvēkus, kuri tās nevar saredzēt ne ar acīm, ne ar rokām, tikai viņi bieži vien to neapzinās; tāpat arī skaņu vibrācijas ietekmē nedzirdīgus cilvēkus.

4.3. Ar vizuālām darbībām saistītu vārdu lietojums neredzīgo runā

Interesanti ir arī izpētīt, kā neredzīgi cilvēki savā runā lieto vārdus, kurus pieņemts lietot redzīgo cilvēku vidū un kuri apzīmē vizuālo. Autore secinājusi, ka neredzīgo priekšstati par vārdiem „redzēt” un „skatīties” atšķiras no redzīgo priekšstatiem. Šo vārdu konkrētā nozīme saistīta ar pasaules uztveri caur redzi, taču neredzīgie ļoti bieži lieto šos vārdus ar nozīmi „aptaustīt”. Autore jau sen šo īpatnību ievērojusi savā runā, tāpēc tika

izvirzīta hipotēze, ka šī īpatnība piemīt arī citiem neredzīgajiem, un tā apstiprinājās, aptaujājot vairākus neredzīgos. Tā kā viņiem nav redzes, lielu informācijas daudzumu viņi iegūst ar tausti, tāpēc viņiem tā savā ziņā tiešām ir kā redze un veic zināmas tās funkcijas. Arī tiflopedagogu darbos autore atradusi atziņu, ka neredzīgo rokas ir viņu acis, ka viņi jau no bērnības mācās „**skatīties ar rokām**”. Autore šos vārdus lieto ļoti bieži, gan runājot par priekšmetiem, piem., „*Es gribu to apskatīt*”, gan par cilvēkiem, kurus satiek, piem., „*Es ļoti gribu viņu redzēt*”; „*Es viņu šodien redzēju*.” Tas šajā gadījumā ietver nozīmi dzirdēt, sajust viņa klātbūtni, pieskarties, iedot roku. (Redzēt cilvēku nozīmē ne tikai pavadīt laiku kopā ar viņu, bet arī garāmejojot sasveicināties, viņam pat nepieskaroties.) Pieskaroties kādam vai aptaustot kaut ko, var tiešām teikt ka tas ir „redzēts”. Arī lasot grāmatu, var teikt: „*Es tekstā to ieraudzīju*”. Runājot par to, vai tekstu ir vieglāk klausīties vai lasīt, autore vienmēr ir uzsvērusi, ka viņai ir redzes (taustes) atmiņa. Ir gadījies sastapties ar cilvēku izbrīnu, kad autore saka: „*Es skatījos filmu*” vai „*Es redzēju izrādi*”. Redzēt filmu, izrādi vai TV raidījumu autorei nozīmē gan dzirdēt, gan vispār ļoti intensīvi un ar lielu interesi iedziļināties tajā un pārdzīvot to caur emocijām. Autore saka arī, ka redz to, ka apkārt ir daudz cilvēku, redz, ka apkārt ir haoss (šajā gadījumā tas nozīmē ķermeniski sajust). Autore uzskata, ka „redzēt” un „taustīt” nav viens un tas pats. „Redzēt” ir kaut kas plašāks un dziļāks – ja kaut ko tausta ar interesi un iedziļināšanos, tas nozīmē „redzēt.” Taču „taustīt,” nozīmē aplūkot lietas ar zināmu paviršību, vismaz ne ar tik lielu interesi. Cik autore atceras, reti ir teikts „*Es gribu pataustīt*”, jo redzēt nozīmē iedziļināties lietas būtībā (šķiet, ka šeit iedarbojas arī asociācijas ar šī vārda abstrakto nozīmi). Autorei tuvi cilvēki ikdienā lieto vārdus „redzēt” un „skatīties” attiecībā uz autori, piem., „*Apskaties šo.*” vai „*Tu gribi apskatīties?*”, „*Skaties kur sēdi!*”, „*Skaties kur ej!*”, „*Vēl neskaties*”. Ja autorei saka: „*Nāc, paskatīsimies*” vai „*Mēs vēl to neapskatījām*”, rodas patīkama sajūta, jo, lietojot šos vārdus, redzīgs cilvēks apliecina, ka viņš pielīdzina neredzīgā cilvēka redzi ar rokām savai redzei, turklāt, rodas arī liela vienotība starp redzīgo un neredzīgo cilvēku šajā kopīgajā skatīšanās procesā, neskatoties uz to, ka viens skatās, bet otrs tikai tausta. Autorei ļoti patīk tas, ka viņa var aplūkot kaut ko kopā ar redzīgu cilvēku. Ja autore vēlas, lai redzīgais cilvēks kaut ko aplūko ne tikai ar acīm, bet arī paņem rokās, sakot „*apskaties*”, redzīgs cilvēks ne vienmēr izmantos tausti, bet apskatīs to tikai ar redzi, tāpēc ir jāprecizē un jāsaka: „*patausti*”, „*pieskaries*” vai „*paņem to rokās*”. Ja kopā ar redzīgu cilvēku ir satikts kāds cilvēks, autore dažkārt saka: „*Mēs viņu šodien redzējām*”. Autori pat mulsina tas, ja kādreiz viņai pasaka „*aptausti to*”. Autore ir saskārusies ar cilvēku neizpratni, kad viņa lieto vārdus „redzēt” un „skatīties” ar nozīmi aptaustīt kaut ko, satikt cilvēku, redzēt filmu; viņi uz to reaģē un pat aizrāda. Autore lieto šos vārdus, kad vēlas skatīties fotogrāfijas kopā ar redzīgiem cilvēkiem, tādējādi

norādot, ka arī viņa vēlas tikpat intensīvi piedalīties šajā procesā un tās skatīties. Fotogrāfijas skatīšanās izpaužas tajā, ka autorei ļoti patīk klausīties redzīgo komentārus par katrā fotogrāfijā esošo, it īpaši par tām fotogrāfijām, kurās ir arī pati – šādas fotogrāfijas autore papildina ar saviem komentāriem par dažādām situācijām un notikumiem, kuros tās ir uzņemtas. Tātad fotogrāfiju komentēšana ir kā skatīšanās. Autore lieto vārdus „redzēt” un „skatīties” arī tajā gadījumā, kad grib būt klāt kādā darbībā, ko nevar redzēt, piem., „*Es gribu redzēt, kā viņa dejo*”. („redzēt” šajā gadījumā nozīmē būt klāt un mēģināt iekšēji caur emocijām izjust to, kā tas notiek). Vārdi „redzēt” un „skatīties” tiek lietoti arī ar nozīmi „redzēt”, jo autorei ir gaismas izjūta. Tādēļ viņa vienmēr ar prieku ir uzsvērusi: „*Es redzu gaismu!*”

Tāpat šie vārdi attiecas arī uz sajūtu, ko Ļ. Vigotskis nosaucis par **sesto sajūtu** – tā ir neredzīgo spēja sajūst nelielā attālumā esošos objektus. Piem., autore mežā „redz” kokus, ejot tiem garām, un viņai ļoti patīk tos uzmeklēt; staigājot pa mežu, viņa saka: „*Es atkal redzu koku*.” Tāpat var just, ja priekšā ir siena, ja blakus stāv kāds cilvēks; ejot pa ielu gar privātmāju rindu, autore ļoti bieži var noteikt, vai žogs ir retināts vai neretināts. A. Ļitvaks šīs sajūtas sauc par **vibrācijas sajūtām** vai **šķēršļa sajūtām**. Viņš šajā sakarā raksta, ka tās ir sajūtas, kas atspoguļo gaisa vides svārstības. Pēc savas dabas tās ir līdzīgas dzirdes sajūtām. Dzirdes analizators apslāpē vibrāciju sajūtu mehānismu, tāpēc cilvēks ar normālu dzirdi nesajūt gaisa spiediena periodisko maiņu lielo daudzumu, ko izraisa kustīgu ķermeņu pārvietošanās kustības apkārtējā vidē. Autore tādā veidā jūt („redz”) garām ejošus vai garām skrienošus cilvēkus, ne tikai dzird. Redzīgiem un dzirdīgiem cilvēkiem vibrācijas sajūtas nav, viņi to vienkārši neapzinās. Nepieciešamības gadījumā šīs sajūtu veids var būt apzināti un ļoti smalki diferencēts, piem., šoferis vai lidotājs jūt mazākās izmaiņas motora vibrācijā. Šo sajūtu loma ir ļoti liela neredzības, nedzirdības un sevišķi neredzības kurlmēmuma gadījumā, kad tās kopā ar kinētiskajām (ķermeņa) sajūtām kļūst par pamatu saiknes saglabāšanai ar apkārtējo pasauli. Redzes trūkuma gadījumā šīs sajūtas saasinās, un tām ir liela loma telpiskā orientācijā. Neredzīgais no attāluma var sajūst nekustīga objekta esamību (koks, siena u. c.). Viņš „redz” dažādus izvirzījumus, sajūt automobiļus, ka arī stabus, kolonnas, žogus, jūt, kad ir pārtraukums starp mājām un sākas atklāta telpa. Šķēršļa sajūtas ir nenoteikta un katram neredzīgajam izpaužas citādi. Tām nav priekšmetiskuma, jo tās neinformē par priekšmeta stāvokli, bet tikai aptuveni un arī ne vienmēr palīdz spriest par objekta lielumu un attālumu. Šķēršļa sajūtas rodas infraskaņu (ļoti zemu frekvenču skaņu) atstarošanas rezultātā – ļoti zemas frekvences skaņu vilnis, kas rodas, cilvēkam pārvietojoties, atstarojas no netālu esošā šķēršļa un tiek uztverts. Arī B. Kovaļenko norāda uz šo sajūtu, kuras pamatā ir dzirdes un ādas analizatoru izmantošana. Spēja just objektus tiek

skaidrota dažādi: daži autori uzskata, ka neredzīgie uztver infrasarkanus starus, citi attiecina šo spēju uz dzirdes uztveri, vēl citi uzskata to par analizatoru kompleksās darbības rezultātu. Pēc tiflopedagogu B. Kovaļenko, N. Kovaļenko un N. Kuļičeva domām, tiek izmantotas dažādas kombinācijas atkarībā no individuālajām īpatnībām. [Литвак, 198-202; Коваленко, Куличева, 144] Šīs sajūtas autorei palīdz orientēties apkārtējā vidē un veidot telpiskus priekšstatus. Gadījumos, kad autore jūt, ka kāds sēž vai stāv uz vietas, vai jūt tuvumā esošus nekustīgus objektus, ļoti bieži viņa saka: „*Es redzu*”, bet tajos gadījumos, kad cilvēki vai objekti pārvietojas, šīm sajūtām pievienojas arī dzirde, un autore par tiem saka: „*Es dzirdu*.” Neredzīgajiem ar gaismas izjūtu, šķiet ir grūtāk orientēties tumsā.

Autores respondenti arī ļoti bieži lieto vārdus „redzēt” un „skatīties”, tos attiecinot gan uz cilvēkiem, kurus satiek (paralēli var lietot arī vārdu „satikt”), gan TV un izrādes skatīšanos („*Es redzēju filmu*”, „*redzēju pa TV*”, „*apskatīšu, kas tur būs*”, vai „*tu hokeju skatījies?*”), gan lielākā vai mazākā mērā uz priekšmetu aplūkošanu ar tausti („*iedod paskatīties*, „*man japaskatās*”, „*gribu apskatīties tukšus diskus*”, „*es to redzēju*”); tāpat arī par sapni saka: „*Es redzēju sapni*”. Nemaz nav pierasts teikt „*klausīties filmu*”, pat ja tiešām to tikai klausās. Vārds „skatīties” neredzīgajiem ietver gan klausīšanās procesu, gan lasīšanu ar tausti. Ar spieķi aizskarot orientieri, saka „*es redzu orientieri*”, jo pavisam dīvaini būtu teikt „*es taustu orientieri*”. Tauste un dzirde pilda arī redzes funkciju. RESP-4 uzsver, ka lieto šos vārdus „taustīt” nozīmē atkarīgi no tā, ar ko viņa runā, jo var gadīties, ka cilvēki var to arī nesaprast. RESP-9, kurai ir pavisam minimāls redzes atlikums, saka, ka šos vārdus lieto it kā divās nozīmēs, gan runājot par redzi, gan par tausti. Daži respondenti, tāpat kā autore, uzskata, ka vārdi „redzēt” un „skatīties” nozīmē kaut ko plašāku un dziļāku, nekā taustīt. Var teikt „*es gribu aptaustīt*” tad, ja grib to īpaši uzsvert. Savukārt divas autores respondentes šos vārdus nelieto: RESP-2 apgalvo, ka agrāk daudz lietojusi šos vārdus, taču tagad vairs to nedara, jo vārds „redzēt” šobrīd tiek lietots tikai viņas zinātniskos darbos kā abstrakts jēdziens, tāpat kā vārds „vērot”. Respondente parasti saka „*es gribu satikties*” (ar kādu cilvēku), bet par lietām saka „*es gribu aptaustīt*”. Nevar teikt „*es redzu*”, ja patiesībā neredz, bet ir jāsaka tas, ko reāli var darīt. Par sapni var vienkārši teikt „*man bija sapnis*”. RESP-11 šos vārdus nelieto, jo neredz pavisam, tāpēc nezina, ko nozīmē skatīties; viņa parasti saka: „*sen neesi dzirdēts*”, „*es gribu tevi dzirdēt*”, „*gribu aptaustīt*”, „*es iešu paklausīties*” vai „*es iešu pataustīt*”. Vēl kāds cits neredzīgs cilvēks, kurš nav autores respondentu sarakstā, apgalvo, ka šos vārdus nelieto principa pēc, jo uzskata, ka tie ir attiecināmi tikai uz redzi.

Var secināt, ka vārdi „redzēt” un „skatīties” ir ļoti daudznozīmīgi un ka tos ir iespējams lietot arī ļoti netradicionālās nozīmēs. Tie ietver sevī nozīmi dzirdēt, pieskarties,

aptaustīt, sajust kaut ko sev priekšā vai apkārt, satikt, lasīt ar tausti, aplūkot kaut ko kopā ar redzīgu cilvēku, sniegt komentārus fotogrāfiju skatīšanās laikā un uz klausīt citus komentārus par tām. Varētu tās saukt par metaforiskām nozīmēm. Te vērts pieminēt, ka tas attiecas ne tikai uz vārdiem „redzēt” un „skatīties”. Autore ir dzirdējusi, ka cilvēki, kuri ir invalīdu ratiņos, saka: „*es aiziešu*” vai „*es tūlīt atnāksu*”, tāpat dzirdēts par to, ka neredzīgā kurlmēmā zinātniece O. Skorohodova, raksturojot pilsētu naktī, sauc to par klusu, dzird arī mūziku. Kaut kādā veidā sajūtot dažādas vibrācijas, neredzīgi kurlmēmie cilvēki atšķir, kad apkārt ir dažādi trokšņi un kad ir klusums. Šāda likumsakarība ļauj secināt, ka vārdiem vispār var būt neskaitāmas nozīmes, kas rodas un ir saprotamas tikai kontekstā. Tieši tāpēc jau valoda ir tik interesanta, daudznozīmīga un dinamiska.

Arī vārdu „**vērot**”, kura konkrētā nozīme vairāk vizuāla, autore lieto, piem., sakot, ka vēro cilvēkus – tas nozīmē – ieklausīties sarunās, vērot uzvedību, vērot no malas cilvēku attiecības (uztverot balss intonācijas, runas veidu, balss skaļumu, dažādus žestus, ko autore spēj sajust un sadzirdēt. Piem., autore jūt, ka cilvēki apskaujas, atrodoties nelielā attālumā, vai dažreiz var pat just, ka cilvēki saskatās vai žestikulē ar rokām). Arī daži respondenti norāda, ka var „vērot” kaut ko, izmantojot tās maņas, kas ir. Var novērot skaņas, uzvedību, kādu priekšmetu.

Arī vārdu „**skaists**”, ko, domājams, konkrētajā nozīmē visbiežāk lieto attiecībā uz vizuāliem iespaidiem, var lietot ļoti daudzās nozīmēs, runājot par lietām, kas tiek uztvertas ar citām maņām, piem., „*skaista mūzika, balss*”, „*skaists stikla priekšmets, smarža*”, „*skaista daba*” (skaņas, smaržas, pieskārieni dažādiem objektiem, saules siltums, ar dabu saistītās emocijas). RESP-12 norāda, ka vārdu „skaists” lieto, runājot par visām lietām, kas patīk – skaists pinums, kokgriezums, dators ar noapaļotiem stūriem un gludu virsmu, mūzika, smaržojošas puķes. Respondents uzskata, ka zemapziņā var sajust arī vizuālās nianšes, kas ir apkārt, pat ja to neviens nepastāsta, piem., var sajust, kā ir iekārtota vieta, kur notiek kāds pasākums, var just, ja vieta ir tīra un sakārtota; ir skaisti, ja kāda vieta ir izpušķota, tādēļ nevar piekrist uzskatam, ka nav jāpievērš uzmanība tam, kā vizuāli iekārtota apkārtējā vide, ja tas attiecas uz neredzīgajiem. Autore vārdu „skaists” bieži lieto arī abstraktā nozīmē, tāpat kā vārdus „redzēt” un „vērot”, piem., „*skaista grāmata*”, „*skaists stāsts, dzejolis, filma*”, „*skaistas attiecības*”, „*skaists brīdis*”.

Tas, ka ar redzi saistītus vārdus ir viegli piemērot arī taustes priekšstatiem, ir izskaidrojams ne tikai ar to, ka neredzīgajiem tauste zināmā mērā aizstāj redzi, bet arī ar to, ka vispār ir pamatota redzes un taustes funkcionālā līdzība. Par to ir rakstījis tiflopsihologs I. Sečenovs. Redzes un taustes uztveres ir līdzīgas ne tikai pēc saviem fizioloģiskajiem mehānismiem. Tēlos, kas rodas redzes un taustes uztveres procesā, atspoguļojas dažādas

matērijas īpašības. Cilvēks ar redzes un taustes palīdzību fiksē objektu fizisko, telpisko un laika raksturu. I. Sečenovs uzsvēra taustes lomu realitātes atspoguļošanas procesā, nosaucot to par svarīgāko maņu orgānu līdzās redzei un dzirdei. Acis un rokas, pēc I. Sečanova domām, ir spējīgas patstāvīgi un pilnīgi adekvāti atspoguļot šādas iezīmju kategorijas: formu, lielumu, virzienu, attālumu, ķermeniskumu, miera stāvokli un kustību. Tikai ar redzes palīdzību tiek atšķirta krāsa, bet tikai ar taustes palīdzību – blīvums, svars, temperatūra. Savukārt aršķirība starp redzi un tausti ir tā, ka redze ir distanta un acumirkliņa, bet tauste – kontakta un secīga laikā. Galveno redzes un taustes līdzību I. Sečenovs saskatīja roku un acu kustībās – acu kustības ir identiskas taustošas rokas kustībām. Viņš atklājis taustošas plaukstu virsmas un acs tīklenes nervu galu piesātinājuma ekvivalenci – plaukstu virsma, tāpat kā acs tīklene, sniedz izpratni par priekšmeta formu, bet rokas un acs ābola kustības sniedz izpratni par nekustīgu priekšmeta lielumu un izvietojumu attiecībā pret cilvēka ķermeni. Svarīgi ir arī tas, ka taustes tēli, tāpat, kā redzes tēli, objektivizējas. [Литвак, 211-213] Jāpiebilst, ka arī vārds „**lasīt**” parasti asociējas ar vizuālu darbību, taču neredzīgi cilvēki to lieto, apzīmējot darbību, kas notiek ar tausti.

4.4. Neredzīgo priekšstati par dabu

Autore uzskata, ka neredzīgam cilvēkam ir ļoti svarīgi iepazīt dabu, jo tā var iegūt priekšstatu par dzīvās dabas objektiem (koki, krūmi, puķes u. c.), iepazīt atšķirību starp dažādām vietām (pļava, mežs, pludmale u. c.). Daba ir ne tikai labs izziņas avots, bet arī sniedz estētiskus pārdzīvojumus caur dzirdes, taustes, ožas un telpisko uztveri, jo daba, pēc autore domām, visspilgtāk ataino pasaules skaistumu. Autore jau no bērnības ļoti mīl dabu, un viņai tā izraisa ļoti spēcīgas emocijas. Esot dabā, autore pievērš uzmanību visam, ko izjūt ar maņām: redz saules gaismu un jūt tās siltumu, jūt vēju pieskaramies ādai, dzird putnu balsis, sajūt dažādas smaržas, pamana to, kas ir zem kājām (zāle, smiltis, čiekuri). Autorei ir ļoti svarīgi iegūt pēc iespējas vairāk telpiskos priekšstatus – kur kas atrodas, kā kas ir izvietots, kādā stāvoklī tas atrodas. Tādā veidā var gūt ļoti daudzveidīgus priekšstatus par dabu. Protams, ir jāatzīst, ka telpiskie priekšstati neredzīgajiem nav tik plaši kā redzīgajiem, jo ar redzi vienlaicīgi var aptvert ļoti daudz dažādu objektu un saprast, kā tie izvietoti telpiski. Redzīgi cilvēki autorei stāsta, cik daudz un plaši ar skatienu var aptvert vienā acumirkli. Iespaidu par dabu var būt sevišķi daudz, ja tajā neredzīgs cilvēks pavada daudz laika, piem., dzīvojot laukos. Daži autores respondenti ir auguši laukos, tāpēc viņiem ir skaidri priekšstati par dažādiem dabas objektiem un parādībām, kā arī zināšanas par praktiskiem lauku darbiem. RESP-12 īpaši uzsvēr, ka neredzīgam cilvēkam ir ļoti bagātinoši

būt dabā, jo tā var rasties daudzveidīgākas asociācijas (viņš pats bērnībā ļoti bieži pavadījis laiku dabā). Par dabas nozīmi priekšstatu veidošanās procesā rakstījuši arī dažādi autori. M. Zemcova aplūko neredzīgu bērnu atbildes uz jautājumu, kādas iezīmes raksturīgas dažādiem gadalaikiem. Bērnu priekšstati par sezonālām izmaiņām balstās uz grāmatās gūto informāciju. Daži bērni ir izklāstījuši savus iespaidus par dažādām konkrētām situācijām, ar kurām viņi saskārušies dažādos gadalaikos, jo priekšstatus par sezonālām izmaiņām bērni saņēmuši nevis no tiešiem novērojumiem, bet balstoties uz saskarsmi ar apkārt esošajiem. Bagātāki priekšstati, kas saglabājas bērnu atmiņā, saistīti ar praktisku uztveri un novērojumiem, piedaloties spēlēs, sēņojot, ogojot, zvejojot utt. M. Zemcova norāda, ka ekskursiju laikā bērni balstās uz dzirdes un taustes uztveri, veidojot priekšstatus, piem., rudenī, pastaigājoties mežā, bērni pārlicinās, ka dažādu koku lapas šalc dažādi, ka rudenī mežā vairs nav dzirdamas vairāku putnu dziesmas, bet ar tausti var iegūt priekšstatu par dažādiem kokiem pēc mizas atšķirības. [Земцова 66, 113.]

A. Lukoševičene secinājusi, ka neredzīgajiem skolēniem ir mazāks vārdu krājums, runājot par mājas dzīvniekiem, zvēriem, kokiem, ziediem, salīdzinot ar redzīgiem bērniem. Tas atspoguļo viņu zināšanu trūkumu. Individuālās atšķirības vārdu krājumā atklāj tā atkarību ne tikai no bērnudārzā pavadītā laika ilguma, bet arī no bērna attīstības apstākļiem ģimenē, un norāda uz individuālās pieejas nepieciešamību, iepazīstinot bērnu ar apkārtējo pasauli. Konkrēta vārda atbilstība objekta iezīmēm neredzīgiem bērniem ir neprecīzāka, jo trūkst priekšstatu vai tie nav pietiekami noformēti; lielākā mērā tas izpaužas, runājot par savvaļas zvēriem, putniem, kokiem. Kļūdas, ko pieļauj neredzīgi bērni, aprakstot kādu objektu, nosaka tas, ka nav pietiekama priekšstata par krāsu, faktūru, formu, lielumu, ja bērni to nav aptaustījuši. Jāpiekrīt, ka izpratne par dažādiem jēdzieniem ir atkarīga nevis no redzes asuma stāvokļa, bet no neredzīga bērna dzīves organizācijas un darbības. [Лукoшeвичюне, 67]

Neredzīga bērna runa, priekšstati, estētiskās jūtas ir ļoti atkarīgas no tā, cik daudz apkārtējie māca viņu redzēt, just un emocionāli novērtēt apkārtējās pasaules skaistumu, neatkārtojamo formu, skaņu, smaržu daudzveidību. Tāpēc ir svarīgi neredzīgos jau bērnībā iepazīstināt ar dabu, nevis tikai stāstīt par to vai lasīt literārus darbus. RESP-12 norāda, ka ļoti spēcīgas ir smaržu (rudenī mežs smaržo ļoti savdabīgi), skaņu (vēja šalkoņa), taustes asociācijas (var pamanīt to, kas ir zem kājām). Vissspilgtākās asociācijas veidojas bērnībā, tas rodas no tā, ko cilvēks pats ir apskatījis, piem., RESP ir aptaustījis vistu, putnu izbāzeņus, bet priekšstats par gulbi radies pēc rotaļlietas (garš un izliekts kakls, ar knābi galā). Tādēļ RESP atzīst, ka ir svarīgi neredzīgam bērnam rādīt reālus priekšmetus, lai ar tausti gūtu priekšstatu, bet vēlāk varbūt tas vairs nav tik ļoti svarīgi. Bet autore uzskata, ka ir tikpat

svarīgi veidot jaunus priekšstatus vai arī papildināt jau esošos arī pieaugušā vecumā. M. Fadina uzsver, ka pieaugušo uzdevums ir kopā ar bērnu veikt novērojumus dabā, kas dod iespēju saņemt daudz spilgtu apkārtējās pasaules iespaidu, kuri turpmāk kļūst par domāšanas procesa elementiem. Katrā pārgājienā galvenais uzdevums ir dažādu uztveru veidu attīstība un piedzīvotā estētiskais novērtējums. Uztveres efektivitāte ir atkarīga no noskaņojuma, dzīves pieredzes, atmiņas un uzmanības, ar kādu apskata objektu. [Фадина 1, 51-54]

Autorei šķiet interesanti uzzināt, kādas ir pieaugušo neredzīgo cilvēku asociācijas, kad tiek pieminēti dažādi dabas objekti, jo viņu priekšsatos atspoguļojas viņu individuālā pieredze un tas, ka tik pat svarīgi ir izjust dabu arī ar citām maņām, ne tikai ar redzi. Daži piemēri:

Pļava autorei asociējas ar plašumu un saulainu dienu, ar smaržām, putnu dziesmām, mīkstu zāli. Autore iztēlojas ziedu daudzveidību un krāšņumu sev apkārt. Pļava ir viena no tām vietām, kas izraisa brīvības un laimes sajūtu, saikni ar dabu, kura ir tik pilna dzīvības. Autore dziļi izjūt, ka apkārt ir tik daudz dzīvu būtņu (bites, kameņes, kukainīši u.c.), pat ja nevar tās redzēt, jo tās rada arī skaņas. Respondentiem par pļavu ir šādas asociācijas: smarža, zāle, mīksta zālīte (respondentei, kura bērnībā vēl pavisam mazliet redzējusi, zāle saistās arī ar krāsu), pa kuru var iet ar basām kājām, plašs lauks, kurā var ļoti tālu redzēt, saule, daudz ziedu.

Mežs saistās ar īpatnējo meža smaržu, koku siluetiem, svaigu gaisu, skanīgām putnu dziesmām. Katrā gadalaikā tas smaržo citādi. Arī atrasties mežā autorei sagādā laimes sajūtu. Mežs respondentiem galvenokārt saistas ar koku siluetiem (vairāki uzsvēra, ka ļoti labi jūt koku siluetus), kā arī ar meža smaržām.

Kalni. Autorei ir grūti izveidot precīzu telpisku priekšstatu par to, kā izskatās kalni, taču tie tik un tā izraisa spēcīgas asociācijas – tie saistās ar kalnu taku, kura ved augšup (autore iztēlojas, kā pa to iet), ar svaigu un smaržīgu kalnu gaisu, ar plašām kalnu pļavām, kalnu atbalsīm (kāda filmā dzirdētās kalnu atbalsis bija ļoti līdzīgas tam, kas bija radītas autores dzirdes iztēlē). Autore pati nav bijusi kalnos, taču šķiet, ka var to spilgti iztēloties caur iekšējām sajūtām. Tie respondenti, kuriem autore jautāja par to, kā viņi uztver kalnus, norāda, ka ir grūti iztēloties tos, ja nav tur būts: vienam respondentam priekšstats par kalnu ir tāds, ka tajā ir jākāpj augšā, kāds cits iztēlojas tos kā reljefus pacēlumus, bet vēl kāds cits tos iztēlojas, kā augstu, slīpu sienu, kas nebeidzami stiepjas augšā, tā sastāv no kaut kā cieta.

Koki. Kā jau minēts, var ļoti labi sajust koku siluetus tuvumā. Tas, ka ir iespējams izjust objektus telpiski, piesaista tiem uzmanību. Kokus dažkārt grūti atšķirt pēc apjoma, bet tos var vairāk atšķirt pēc mizas faktūras (priede, bērzs). Daudz ko var iedomāties pēc stāstītā ar iztēles palīdzību, balstoties uz priekšstatiem par līdzīgām lietām un izmantojot loģisko

domāšanu, bet, protams, grūtāk ir iztēloties to, kas nav aptaustīts. Piem., autore priekšstatu par zaru izvietojumu un galotni var gūt, aptaustot pavisam mazus kociņus. Autore savu priekšstatu par koku izjūt kā pilnu, jo var tam pieskarties, sajust tā siluetu, uztvert mizas smaržu, noteikt tā apjomu, faktūru, dzirdot lapu šalkoņu un, galvenais, izjust emocijas, ko tas izraisa. RESP-5 uzsver, ka spēj ļoti labi atšķirt koku lapas (bērzs, apse, kļava).

Puķes. Puķes autore atšķir gan pēc smaržas, gan arī pēc taustes (tulpes, pienenes, rozes, mājupuķītes), tomēr jāatzīst, ka puķes, ko autore var atpazīt, nav īpaši daudz. Arī respondenti tās atšķir tikai tad, ja tās ir viņu tiešajā pieredzē (pēc smaržas vai taustes), bet pārējās zina tikai pēc nosaukumiem.

Putni. Priekšstatus par putniem veido skaņu tēli (tos var atšķirt pēc balsīm). Autore pagaidām atšķir dažus putnus, piem., zīlīti, žubīti, zvirbuļi, pīli, vārnu, dzeni, kaiju, cīruli, strazdu. Autore skolā ir redzējusi arī dažus putnu izbāzeņus, tāpēc apmēram var iedomāties, kā izskatās putns, piem., gulbi iztēlojas kā lielu putnu ar garu kaklu (par gulbja knābi autorei ir radies taustes priekšstats, kad gulbis ņēma maizi no viņas rokas – knābis ir ass). Respondentiem par putniem ir tikai dzirdes priekšstati (RESP-5 un RESP-6 norāda, ka viņi bieži ikdienā pastaigājas, tādēļ ļoti labi atšķir putnus pēc balsīm). Gulbis parasti tiek saistīts ar garo kaklu (tas ir dzirdēts no citu stāstītā).

Dzīvnieki. Dzīvniekus, kas nav tiešajā pieredzē, ir grūti iztēloties. Dažkārt tos vieglāk iztēloties pēc analogijas ar citiem priekšstatiem, kas ir pieredzē, piem., vilku var iztēloties līdzīgu vilku sugas sunim, bet lapsa varētu būt līdzīga mazam sunītim ar pūkainu spalvu un garu asti. Autore ir redzējusi dažus mājdzīvniekus (suni, kaķi, zirgu, teliņu, aitu, kazu); tāpat arī zooloģiskajā dārzā ir izdevies pieskarties dažiem dzīvniekiem, piem., kalnu kazai. Autorei nav svarīgi gūt pilnu priekšstatu par to, kā vizuāli un ar tausti kopumā izskatās, piem., zirgs, govs, bet svarīgāk ir vispār pieskarties šim dzīvniekam un sajust, kāda ir tā āda, jo tādā veidā jau var radīt taustes priekšstatu par to, kā arī svarīgi ir tas, ka ir notikusi saskarsme ar to – tas pat ir svarīgāk nekā pilnīga priekšstata izveidošana. Balstoties uz priekšstatiem par mājdzīvniekiem, ir iespējams aptuveni iztēloties, kādi pēc lieluma un pēc izskata (domāta ādas virsma), varētu būt arī dažādi savvaļas dzīvnieki (mazāki vai vienāda lieluma). Par ūdens dzīvniekiem vaļiem un delfīniem autorei ir dzirdes priekšstati, jo ir dzirdētas to radītās skaņas, kas ir ierakstītas kompaktdiskos kopā ar mūziku. RESP-12 norāda, ka ir ļoti grūti iztēloties lāci, jo nav to ar ko salīdzināt, savukārt vilku var salīdzināt ar lielu suni, bet lapsu – ar mazāku suni. RESP-1 nav redzējusi zirgu, tāpēc grūti to iztēloties, tāpēc domājot par to, prātā nāk zviegšana (tikai dzirdes priekšstats).

Ir svarīgi piebilst, ka iztēlojoties kādu vietu, vispirms ir jāiztēlojas sevi pašu šajā vietā un dažāda ķermeņa sajūtas un emocijas, ko tā izraisa. To uzsver arī RESP-12. Autore parasti

visspilgtāk var iztēloties tieši to, kā viņa jūtas konkrētā vietā, kādas emocijas tā izraisa un kāda ir viņas attieksme pret to.

Var secināt, ka paši neredzīgie savus priekšstatus var izjust kā ļoti piepildītus un bagātus, bet par nepilnīgiem tos bieži var uzskatīt tieši redzīgie cilvēki, taču ir arī tādi redzīgie cilvēki, kuri teikuši, ka neredzīgo ārējās pasaules uztvere liek aizdomāties par tādām niansēm, ko viņi paši ikdienā neievēro, piem., kā rudenī garām „skrien,” koku lapas, savukārt, ir tādi neredzīgie, kuri paši uzskata, ka viņu priekšstati ir nepilnīgi, piem., RESP-3 apgalvo, ka neredzīgo priekšstati bieži atšķiras no realitātes. Var secināt arī to, ka vissvarīgāk ir tas, kāda ir paša cilvēka attieksme pret lietām, nevis tas, vai viņa priekšstatos ietilpst visas to būtiskās detaļas. Tātad priekšstatu bagātība slēpjas tieši subjektīvajā pasaules uztverē.

4.5. Grāmatu loma neredzīgo cilvēku priekšstatu veidošanā

Daudz spilgtu priekšstatu neredzīgie var saņemt arī caur grāmatām, ja lasīšanas procesā intensīvi darbojas iztēle. Tās ļoti palīdz iegūt priekšstatu par pasaules dažādību. *„Grāmatām ir liela loma neredzīga bērna dzīvē. Tās neredzamām saitēm saista viņu ar apkārtējo pasauli, palīdzot atpazīt priekšmetus, parādības, cilvēkus. Tās dod priekšstatu par lietām un jēdzieniem, kuru tiešā uztvere viņiem ir apgrūtināta. Neredzīgiem cilvēkiem grāmata ir neaizvietoājama apmācībā, socializācijā, svarīgāko zināšanu un iemaņu apgūšanas procesā. Prakse rāda, ka, ja neredzīgie no bērnības daudz lasa, daudzas viņu sociokulturālās rehabilitācijas problēmas tiek veiksmīgi atrisinātas.”* [Захарова, 27-29] Autorei grāmatas jau kopš bērnības ir bijušas ļoti svarīgas personības attīstībā. Jau no mazotnes autorei tika lasītas priekšā dažādas grāmatas, gan tad, kad autore pati vēl nemācēja lasīt, gan arī vēlāk, ģimenes locekļi lasīja priekšā tās grāmatas, kas nebija pieejamas Braila rakstā vai audio ierakstos. Kopš 1. klases autore aktīvi sāka lasīt grāmatas Braila rakstā (pirmā grāmata pēc ābece, ko autore paņēma bibliotēkā, bija H. K. Andersena pasaka „*Meža gulbji*”). Autore grāmatas, it īpaši skolas gados, lasījusi regulāri (visvairāk tika lasīta daiļliteratūra – proza, dzeja, lugas un pasakas). Lasot grāmatas, paplašinās pasaules uztvere un bagātinās priekšstati gan par ārējo, gan par iekšējo pasauli, par dažādām cilvēku attiecību niansēm un viņu iekšējiem pārdzīvojumiem. Autori vienmēr ir aizrāvusi grāmatu pasaule – tā dod iespēju „ceļot laikā un telpā”. Lasot grāmatas autore visvairāk uzmanības pievērsusi varoņu iekšējai pasaulei, viņu attiecībām, pārdzīvojumiem, rīcībai. Priekšstati par varoņiem balstās nevis uz viņu vizuālo izskatu, bet uz autora attēlotajām rakstura īpašībām, viņu savstarpējām sarunām, domām un jūtām. Autori vienmēr ir sajūsminājuši dabas apraksti, jo tie izraisa dziļu estētisku pārdzīvojumu. Tie rosina emocijas un iztēli, ar kuras palīdzību rodas dažādi priekšstati,

piem., autore spilgti atceras kādu bērniībā lasītu grāmatu par meitenīti, kura dzīvojusi kalnos, un tieši šī grāmata ir palīdzējusi autorei radīt iztēlē priekšstatu par kalniem; tāpat autori ir aizrāvušas Lūsijas Montgomerijas grāmatas, kurās ir ļoti daudz spilgtu un tēlainu dabas aprakstu, turklāt rakstnieces varones pašas ļoti mīl dabu un pavada tajā daudz laika. Lasot kādu aprakstu, autore spilgti iztēlojas, ka pati ir konkrētajā vietā, iejūtas tajā, izmantojot dzirdes, taustes un smaržu tēlus, kā arī visas ķermeņa sajūtas kopumā, ko dēvē par kinētiskajām sajūtām. Ja dabas aprakstā ir daudz spilgtu tēlainās izteiksmes līdzekļu, tad tās uz iztēli iedarbojas īpaši spēcīgi. L. Montgomerijas varones piešķir dažādām vietām tēlainus apzīmējumus, piem., Mirdzošo ūdeņu ezers. Ļoti svarīgi autorei ir tas, kā daba tiek attēlota, kādi valodas līdzekļi izmantoti, jo tieši tēlainā valoda palīdz rosināt iztēli. Arī tie autores respondentu, kas lasa daudz grāmatu, atzīst, ka viņus saista dabas apraksti. Dabas apraksti ļoti palīdz attīstīt tēlainu domāšanu. Arī M. Fadina uzsver, ka tēlainās domāšanas attīstībā mācību stundās ir svarīgi izmantot dzejoļus par dabu. Tuva un ļoti pazīstama dabas objekta tēls palīdz bērniem labāk saprast un apzināties īpašības vārdu ne tikai kā gramatisku kategoriju, bet arī tā lomā mākslinieciskajā tekstā. Dzejoļi ir labs tēlainās runas paraugs, un tie atstāj daudz lielāku emocionālo iespaidu nekā piemēri, kas doti ārpus konteksta. **Ainaviskās lirikas** teksti veicina valodas tēlaino izteiksmes līdzekļu praktisku apguvi un veido asociācijas ar reālās dabas ainām. Uztverot kontekstā dažādus izteiksmes līdzekļus, var skaidrāk apzināties katra tropa semantiku un estētiku, kā arī visu daiļdarbu kopumā. Dzejoļi par dabu rada lielu emocionālu iedarbību uz domām, jūtām un iztēli. Šāda literārā teksta izmantošana palīdz attīstīt jūtīgumu pret valodu, attīsta spēju just tēla izteiksmīgumu un estētiski vērtēt dzejnieku dabas skaistuma attēlojumu. Sajūtu pieredzes bagātināšana ietekmē **intuitīvās domāšanas veidošanos**, kurā ietilpst sajūtu priekšstati, sajūtas un vispārinājumi. [Фадина 2, 56] Autori saista dabas apraksti gan dažādos prozas tekstos, gan arī dzejā, viņa reaģē arī uz dažām vizuālām niansēm, piem., krāsas, varavīksne, migla, mākoņi. Ļoti interesanti un aizkustinoši ir tas, kā dabu un visu pasauli kopumā uztver redzīgi cilvēki, jo tieši viņu skatījums (caur stāstījumu) ļauj izjust tās daudzveidīgas nianšes dažādos telpiskos sakaros, kas autorei pašai nav pieejami. Svarīgas autorei ne tikai varoņu sarunas, viņu domas, jūtas un iekšējā pasaule kopumā, bet arī tas, kāda ir viņu ķermeņa valoda: kāda ir viņu sejas izteiksme, kādās situācijās viņi smaida, ar kādu attieksmi skatās uz lietām un cilvēkiem, kādus žestus lieto, kā viņi ar ķermeni reaģē dažādās situācijās, jo tas ļauj autorei gūt priekšstatu arī par neverbālo komunikāciju, kas palīdz dziļāk iejusties dažādos notikumos un izjūtās. Protams, visspilgtāk autore iztēlojas tās ķermeņa valodas nianšes, ko pati var izjust, piem., pieskārienus, apskāvienus. Var teikt, ka autore nedistancējas no tām ārējās pasaules lietām, kas ir uztveramas ar redzi, jo redzes tēlus vienkārši nevar atdalīt no pārējiem

tēliem autores uztverē, jo viņu tie ļoti ietekmē un aizrauj, pat ja ir iespējams uztvert tos tikai abstrakti.

Gandrīz visi autores respondenti atzīst, ka grāmatām ir ļoti liela loma viņu dzīvē, un viņi tās aktīvi lasa jau kopš bērnības:

RESP-1 bērnībā lasīja ļoti daudz grāmatu. Tām ir nozīmē, jo lasot, cilvēks var izzināt pasauli. Tika pievērsta uzmanība tam, ko cilvēki saka, ko tajā laikā dara, svarīgi bija uztvert dažādas reakcijas un emocijas. Tātad uzmanība tiek pievērsta vairāk iekšējiem pārdzīvojumiem. Ir ļoti svarīgi gan redzes, gan arī dzirdes tēli. RESP teksta uztverē nepavisam nav traucējis tas, kas uztverams ar redzi (arī sejas izteiksmes apraksts ir ļoti svarīgs). RESP cenšas pēc iespējas vairāk attīstīt savu iztēli.

RESP-2 no grāmatām ieguva ļoti dažādus priekšstatus par pasauli, uztverot arī vizuālos iespaidus, jo grāmatās tie ir ļoti labi aprakstīti. Dabas apraksti izraisīja lielas emocijas un RESP-2 emociju rašanos izskaidro ar to, ka spēcīgi darbojas tās sajūtas, kas neredzīgajiem ir pieejamas, piem., var ļoti labi iztēloties, kā spīd saule. Lasot grāmatas, gan vizuāli, gan citi tēli tika tieši sasaistīti. Vairāk tika pievērsta uzmanība tam, kā tiek raksturots cilvēks, viņa īpašības. Ir svarīgi izprast cilvēka iekšējo būtību.

RESP-3 jau no agrās bērnības tika lasīts priekšā ļoti daudz grāmatu. Saprotot, ko autors ir domājis, kas viņam ir vai nav patīcis, RESP to kaut kādā veidā transformē savā priekšstatu sistēmā un iedomājas, kā viņš to varētu izprast. Vizuālām lietām uzmanība tika pievērsta samērā maz, bet bija svarīgāk tas, ko cilvēki runā un jūt. RESP ļoti fascinē tas, cik skaisti rakstnieks kaut ko ir aprakstījis. Tātad ļoti liela uzmanība tiek pievērsta autora valodai.

RESP-4, lasot grāmatas, labāk var iztēloties to, kas ir viņa tiešajā pieredzē. Atmiņā paliek tieši autora valodas stils. Vizuālās lietas no aprakstiem ir grūti saprast un iztēloties, jo, nezinot, kā lietas izskatās, grūti tās iztēloties. RESP, lasot dabas aprakstus, it īpaši saista tie apstākļi, kas ir piedzīvoti, piem., novakare, saule, upmala. Tas, cik spilgti cilvēks iztēlojas dabu, ir atkarīgs no tā, kā viņš to uztver un cik daudz interesējas par to.

RESP5 un RESP6 atzīst, ka grāmatas palīdz attīstīt iztēli. Viņiem ļoti patīk dabas apraksti, jo abi ir auguši laukos. RESP5 ir bijis redzīgs līdz 9 gadu vecumam, tādēļ viņam spilgti saglabājušies redzes priekšstati. Ja tiek aprakstīta kāda darbība, piem., skriešana, kūleņošana, slēpošana, tad uzreiz var iztēloties, kā tas notiek vizuāli. Tāpat arī lasot vai klausoties kāda stāstījumu par dabu, RESP5 viss parādās acu priekšā.

RESP12 grāmatās pievērš uzmanību darbībai, bet īpaši saista literārā darba valoda, kuru var izbaudīt it sevišķi tad, ja ilgi nav lasīts (ļoti saista valoda, kas izmantota Balzaka darbu krievu tulkojumos – tā ir pavisam neikdienišķa un īpaši izkopta). Svarīgs ir arī sižets. RESP7 patīk lasīt par dažādām vizuālām lietām, tomēr tie īpaši nerosina iztēli, jo vairāk

saista vārdu spēles, skaņu pasaule, kas nav saistīta ar vizuālajiem tēliem. Lasot pēkšņi atmiņā uzpeld ainas no bērnības – īpašs noskaņojums, smaržas, kuras nevar aprakstīt.

RESP13, lasot grāmatās, spilgti iztēlojas, kādi ir varoņi, ļoti uztver vizuālos aprakstus – kā cilvēks izskatās, kādā krāsā ir viņa mati utt. Grāmatās RESP pievērš uzmanību visam kopumā. Caur valodu var radīt spilgtus priekšstatus, un pēc valodas var spriest arī par rakstnieku. Ir tādi tēli, kuri raksturoti tā, ka tos nekādi nevar iztēloties. RESP ļoti patīk dabas apraksti, kā arī viņa uztver vizuālās izpausmes, piem., sejas izteiksmi. RESP patīk krāt daudzveidīgus iespaidus ne tikai no grāmatām, bet arī ceļojot – tā ir liela bagātība.

Var secināt, ka neredzīgie grāmatas lasa ļoti aktīvi un ka viņiem tās palīdz gan pasaules izziņā, gan ļauj iejusties visdažādākajās saskarsmes situācijās, tas īpaši rosina iztēli un attīsta empātiju. Ļoti liela uzmanība tiek pievērsta varoņiem un viņu iekšējai pasaulei, bet svarīgi arī ārējās pasaules apraksti, īpaši dabas tēlojumi. Arī no grāmatām var rasties ļoti bagāti telpiskie priekšstati, kas ir svarīgi neredzīgiem cilvēkiem, piem., autore pievērš uzmanību arī vides tēlojumiem, dažādām tās detaļām (kā ir iekārtota kāda telpa). Ir neredzīgie, kuri mazāk iztēlojas dažādas ainas un vairāk pievērš uzmanību tieši autora valodas izkoptībai, bet ir tādi, kuriem patīk iztēloties dažādas ainas un pilnīgi iejusties sižetā, pievēršot uzmanību arī vizuālām izpausmēm, kas bagātina viņu iztēlē radītos tēlus ar tādu informāciju, kas tieši nav uztverama (to vidū ir arī autore). Var droši teikt ka daiļliteratūra ir viens no veidiem, kā attīstīt tēlaino domāšanu un kā gūt spilgtus estētiskus pārdzīvojumus, kā likt intensīvi darboties iztēlei un kā bagātināt priekšstatus par pasauli. Īpaši dzeja ļauj iepazīt valodas tēlainos izteiksmes līdzekļus, kas izraisa emocijas un palīdz attīstīt valodas izjūtu. Izkopta valodas izjūta, šķiet, lielā mērā ir atkarīga no tā, cik daudz cilvēks ir lasījis tieši daiļliteratūru, jo tajā visspilgtāk parādās valodas jaunrade un tās daudzveidība. Tātad grāmatu lasīšana noteikti palīdz radoši izspausties neredzīgajiem, radot pašiem savus literāros darbus.

5. TĒLAINĪBA NEREDZĪGO DZEJĀ

Tēlainā domāšana ir veids, kādā cilvēks rada savu iekšējo realitāti. Koncentrētā veidā tā izpaužas jo sevišķi dzejas radīšanā. **Dzeja** ir personisko izjūtu vizualizēšana. Tajā tiek izmantoti tēlainās domāšanas paņēmieni personiskās pieredzes atainošanā, producēti daudzveidīgi tēli un ar tiem paskaidroti abstrakti jēdzieni. Dzejā parādās ožas, dzirdes, redzes un krāsu tēli, ķermeņa un kustību tēli. Īpašs izteiksmes līdzeklis ir metafora, jo tajā ir iesaistītas vairākas maņas vienlaicīgi. **Tēlainā domāšana** ir izziņas process, kas vērsts uz esošo objektu īpašību attēlojumu. Tēla galvenais koomponents ir cilvēka pieredze, attiecības ar vidi. Tēliem piemīt pašiem sava esamība un realitāte, taču tā var tikt uztverta tikai tādā gadījumā, jo tā kaut ko nozīmē personai, kas uztver. Tēlainās domāšanas pamatā ir metaforas un asociācijas. Tā tiek pretstatīta analītiski loģiskajai domāšanai. Tēlainā domāšana balstās uz neloģiskiem un neverbāliem pamatiem. Mākslas darbs sastāv no jūtām, emocijām un sajūtu tēliem. Dzejolis ir kā tulkojums visdziļākajām jūtām, kuras citādi nebūtu iespējams izteikt vārdos. Vārdos tiek attēlota cilvēka pieredze. Nejaušas domas var tikt sakārtotas jēgpilnos simbolos. Rakstīšana objektivizē domu un piešķir formu pieredzei. Kognitīvais process, kurā notikums tiek ietērpts vārdos, rada distanci, tādējādi emocijas kļūst novērtējamas. [Kāgane, 2-15]

Tas ir viens no veidiem, ka neredzīgi var radoši izpausties. Autore skolas laikā ir rakstījusi gan nelielus stāstiņus, gan dzeju. Savos stāstos galvenā varone ir autore pati. Tajos dominē attiecību tēma, tiek izspēlētas dažādas situācijas attiecībās, aprakstītas izjūtas, emocijas, ir arī filozofiskas pārdomas. Tajos attēloti tādi notikumi, kurus autore nav piedzīvojusi, taču tie tik un tā iztēlē ir ļoti dzīvi, un tie rakstīšanas gaitā raisa spēcīgus pārdzīvojumus; tie ir notikumi, kurus autore vēlas piedzīvot nākotnē savā personiskajā dzīvē. Ir aizraujoši pilnībā iejusties pašas radītajos tēlos un notikumos, tādā veidā, rakstot pašai par sevi, autorei ir izdevies pacelties pāri ikdienas „ES”, kas vispār ir viens no literārā darba galvenajiem uzdevumiem. Ļoti svarīgi minēt kādu īpatnību: rakstot par iztēlē radītiem notikumiem un reāliem cilvēkiem, kuri tomēr nav tie paši, kas reālajā dzīvē, autore par sevi raksta tā, it kā būtu redzīga, jo nemaz nespēj iedomāties, kā savā „radošajā lidojumā” pāri realitātei būtu iespējams sevi attēlot kā neredzīgu. Tādā veidā tiek radīts jauns tēls, kam kļūst pieejams tas, kā trūkumu ikdienā autorei bieži nākas pārdzīvot gan psiholoģisku, gan praktisku iemeslu dēļ, piem., neverbālās komunikācijas (skatiens, smaids) uztveres trūkumu, pārvietošanās grūtības bez citu palīdzības, kas ierobežo patstāvību un brīvību, u. c. Autore fantāziju pasaulē tas viss kļūst iespējams. Autore apzinās, cik lielu estētisku baudījumu var

sniegt redzes iespaidi, piem., saullēkts, tādēļ, kādā no stāstiem mēģinājusi to aprakstīt. Autorei nav tik būtiski, cik precīzi aprakstīta vide, objekti, parādības, neverbālās komunikācijas izpausmes, jo būtiskāk ir tas, kādas izjūtas šie vizuālie iespaidi izraisa iekšēji; autorei nav konkrēta priekšstata par to, kā tas ir redzēt, bet abstraktā līmenī var to iztēloties un iejusties redzīgā cilvēka lomā. Autorei ir zināms, ka viņa nav vienīgā, kas sevi iztēlojas kā redzīgu cilvēku, jo šādā veidā arī citi neredzīgie attēlojuši sevi savos stāstos, tai skaitā arī RESP-1 un RESP-13. Autore pirms vairākiem gadiem uzrakstījusi arī dažus personiska rakstura dzejoļus, kas veltīti konkrētiem cilvēkiem un kuros vairāk atspoguļoti emocionāli pārdzīvojumi, jūtas pret šiem cilvēkiem, taču parādās arī ārējie tēli, kas ir autores priekšstats, piem., jūra, saule, mežs pavasarī. Vienu no dzejoļiem autore iekļāvusi šajā darbā (sk. 1.pielik.). RESP-2 uzsver, ka raksta tikai veltījumu dzejoļus, kuros vairāk runā par savām jūtām, bet ir mazāk konkrētu tēlu. Taču tas tā nav visos gadījumos. RESP-14 savā dzejā ir izveidojusi izjusti skaistas dabas gleznas, ko varētu saukt par **dabas liriku**. Te gan jāpiebilst, ka šis respondents pavisam ir zaudējis redzi jau pieaugušā vecumā, tādēļ redzes priekšstati ir spilgti saglabājušies atmiņā.

Tālāk tiks aplūkoti tēli piecu neredzīgu cilvēku dzejā (tai skaitā arī autores). Trīs autori nav publicējuši savus dzejoļus, bet tie tika izmantoti vietējos pasākumos Latvijas Neredzīgo bibliotēkā, bet pārējo divu autoru dzejoļi ir publicēti. Neredzīgo dzejoļos vairāk ir sastopami tādi tēli, kas ir viņu tiešajā pieredzē un ko viņi var uztvert caur maņām: dzirdes, kinētiskie, pavisam nedaudz arī ožas tēli. To spilgti parāda piemērs, kurā izjūtas pavada ainas no visiem četriem gadalaikiem un ataino dažādas reālas situācijas, kurās autors tiešām ir bijis kopā ar sev mīļu cilvēku:

„Cik skaisti ir rudeni iet tev blakus pa kritušu lapu segu. / Cik skaisti ir sēdēt ezera klusumā, / kad rudens saule rāmi mūs silda, / kad vējš šalko tik liegi, un tālumā iekliedzas kaija.

Cik silti ir iet tev blakus aukstā ziemas dienā, / kad visapkārt ir sniegs, un koki apsniguši tik balti. / kad ziemas klusumā palaikam iedziedas putni.

Cik jauki smaržo mežs pavasarī, / ko piepilda saules mīļīgie stari / un putnu skanīgie treļļi. / Mēs sēžam līdzās mīkstajās sūnās un klusējam.

Pēc tam runājam ilgi par visu un arī par neko. / Cik jauki ir iet tev pie rokas gar jūras krastu vējainā vasaras dienā!” (Gromska S. Tev)

Kā redzams, te parādās gan skaņas, gan smaržas, gan citi sajūtu tēli. Kā jau minēts, vienam no autoriem, kas pavisam zaudējis redzi pieaugušo vecumā, parādās arī spilgti redzes tēli, tai skaitā krāsu tēli. Arī pārējiem autoriem, kas ir neredzīgi kopš pavisam agras bērnības, ir sastopami redzes tēli, un tam noteikti ir daži iemesli. Varētu pieņemt, ka ir gadījumi, kad

šādi tēli pārņemti no redzīgiem dzejniekiem, lai padarītu dzeju krāsaināku, piem., „*Dāvā man smaidu, tik gaišu kā rīts” (Ozols I. *Labu nakti*). Bet šķiet, ka daudzos gadījumos skatieni un smaidi dzejoļos parādās tādēļ, ka autori vienkārši vēlas spilgtāk parādīt savas jūtas, savā ziņā lietojot šos vārdus metaforiskā nozīmē, apzīmējot citus sajūtu veidus, piem., sajūst; līdzīgi šos vārdus neredzīgie lieto arī sarunvalodā. Ja autors raksta, ka mīl ne tikai otra cilvēka balsi, viņa pieskārienus, bet arī viņa acis, kuros ilgi var lūkoties, vai kad tik ļoti alkst redzēt mīļa cilvēka smaidu, tas vienkārši nozīmē, ka smaids un skatiens spētu sagādāt tikpat lielu prieku un izraisīt tikpat spēcīgas emocijas kā tas, ko neredzīgs cilvēks var uztvert un sajūst. Neredzīgam cilvēkam šādi neverbālās komunikācijas izteiksmes līdzekļi liecina par īpašu saikni starp cilvēkiem un bagātina viņu saskarsmi, jo smaidi un silti skatieni liecina par otra cilvēka pozitīvo attieksmi, kas no viņa tiek ļoti gaidīta. Ja autors raksta, ka koki ziemā apsniguši tik balti, tas varētu nozīmēt, ka viņam šādas krāsas pieminēšana izraisa skaistuma izjūtu un ka šāda aina viņu neatstātu vienaldzīgu, ja viņš redzētu. Tādēļ **redzes tēli** ne vienmēr tiek lietoti formāli:*

„... acis, kurās varētu lūkoties ilgi”, „debess zilgmē”, „pa rudens saules apspīdētu ceļu.” (Gromska S. *Tev*); „... mājiņa glīta”, „zilā novakarē” (Locāne L. *Cielaviņa*); „Eglēs zalās, priedēs staltās” (Locāne L. *Dzenis*); „Logos kad ledus puķes uzziēdēs” (Locāne L. *Zīlīte*); „Viņš neredz, kā vēroju viņa seju”, „Es eju līdzās un klusītēm noskatos”; „Lēni lejup krīt sniega pārslas baltas” (Lapuha K. *Muzikants*); „... saules gaisma it kā citu galvas apmirdz”, „mākonis aiz mākoņa jau saulei priekšā stājas”, „vienmēr kāds, garām ejot, uzsmaidīs”, „... vienmēr ir acis, kurās atkal gribas ieskatīties” (Lapuha K. *Dzejolis skumjā vakarā*); „... vakars ar saules rietu aiztraucas tālē”, „... tik maigi koša”, „Pirmie saules stari ir dzimuši šorīt, un viss šķiet tik skaists.”, „Kā smaidi, ko mostoties vēlētos redzēt.” (Lapuha K.); „Lapas rudens salnā kvēl.” (Ozols I. *Atmiņas zem liepām*); „Nāksi tu kā dzidri austošs rīts” (Ozols I. *Kad jasmīni zied*); „Mani apbērt tiecas baltiem ziediem dārzs” (Ozols I. *Ceriņu valsis*); „Jau aiz loga ceriņi slīgst ziedos” (Ozols I. *Neiteikti vārdi*).

Tālāk doti piemēri, kuros parādās neredzīgo priekšstati, kas ir viņu tiešajā pieredzē.

Dzirdes tēli

„... un klausījos jūras balsī”, „Jūra iešalcās maigi”, „... es pazīnu tavus soļus starp tūkstošiem citu, pazīnu tavus smieklus.”, „Es mīlu tavu balsi, mīlu tavus smieklus un tavus jokus. / To, kā tu domā, kā runā un arī to, kā tu klusē.”, „Es mīlu tavus soļus, to, kā tu bieži paej man garām tik klusi un sveicini mani.” (Gromska S. *Tev*); „Darba duna, darba duna zilā novakarē mežā skan” (Locāne L. *Dzenis*); „Ziemā tādu dziesmu nava, dienai katrai dziesma sava.” (Locāne L. *Strazds*); „Rudzu laukos, kur

vējā vārpas virmo un skan” (Locāne L. *Grieze*); „Šovakar pilsēta pamazām atkal top klusa.”, „Vien suņu rejas kaut kur no tāluma skan”, „Es dzirdu smieklus skanīgus no plāvām tālām.” (Lapuha K. *Muzikants*); „atmiņā neizdzēšams vienmēr paliek kāds tēls, kāds vārds, ko sacījis kāds atvadoties.” (Lapuha K. *Dzejolis skumjā vakarā*); „Kad pirmais strazdulēns iedziedājās, kas viņa dziesmu sadzirdēja?” (Lapuha K.); „Klusi šalko liepas vēl” (Ozols I. *Atmiņas zem liepām*)

Kinētiskie tēli

„Es pieglaudus lielam, vientuļam akmenim jūras krastā, / pavērsu seju pretī saulei un vējam.”, „Es mīlu tavas rokas un ik mazāko pieskārienu tavu ..”, „.. tavus matus, kurus noglāstīt vēlos.”, „.. skaut tevi cieši un just, ka tu mani skauj, / Sildīt tevi un just, ka tik silti pie tevis.”, „.. lai tad nenosaltu es bez tevis pavisam, un lai nesāp tik stipri, ka nevar to paciest.” (Gromska S. *Tevis*); „Kad no debesīm nokrita pirmā lietus lāse, kā matus tā samērcēja?”, „Šodien es gribu tev maigu glāstu dāvāt”, „Es ticu, ka šorīt uz pleca es jutīšu roku.” (Lapuha K.)

Smaržu tēli

„.. sēdētu smaržīgās sūnās” (Gromska S. *Tevis*); „..tik krāšņa un smaržojoša” (Lapuha K.); „Es sajūtu siena smaržu”; „Es jūtu kafijas smaržu, / Un mājas mieru tā dveš”, „Un ziepju smaržu es sajūtu skaistu”, „Daudz vēstis smaržas nes”, „Sētai pāri liecas smaržīgs ceriņzars.” (Hofmanis I. *Ko deguns vēsta*)

Neredzīgo dzejā plaši izplatīti ir arī dažādi mākslinieciskās izteiksmības līdzekļi – metaforas, salīdzinājumi, personifikācija. Īpaši daudz ir metaforu, kas padara dzeju bagātu, saistošu un emocionāli iedarbīgu. Ar to palīdzību neredzīgi cilvēki var pastiprināti izteikt savas dziļākās jūtas un radīt dažādas asociācijas. **Metafora** ir nosaukuma pārnese uz līdzības pamata. Tās struktūru veido apzīmējošais jeb avotjoma, kuras nosaukumu izmanto apzīmējamā jeb mērķjomas nosaukšanai vai raksturošanai. Nosaukuma pārnese balstās uz abu jomu kopīgajām pazīmēm. [Lokmane, 90] Psiholoģiskajā literatūrā metafora tiek raksturota kā koncentrēts, iedarbīgs un dzīvīgs izteiksmes veids. Metafora ir izteiksmes līdzeklis, kas nav saprotams burtiski. [Kāgane, 11] Kopīgā iezīme gandrīz visos dzejoļos ir tā, ka abstraktu jūtu (mīlestība), dažādu notikumu pamatā ir dabas tēli, kas liecina par to, ka daba arī neredzīgiem cilvēkiem var būt kā bagāts metaforu radīšanas avots. Piem., ar metaforu palīdzību alegoriski tiek attēlotas dažādas dzīves situācijas, kas saistītas ar cilvēku attiecībām:

„Kaut varētu lidot ar tevi pāri saules pielietai plāvai (..) aizvērt acis un lidot tik augstu pretī saulei.” (prieka brīži attiecībās), „Kaut mirkli īsu varētu lidot ar tevi pāri bangainai upei vētras laikā” (..) kad krusa sāpīgi šausta” (arī skumjas brīžos)

pie mīļā cilvēka pārņem drošības sajūta). „... *kad tikai reti pamāsi man no tālienes*” (cilvēki vairs tik bieži nesatiekas). (Gromska S. *Tev*)

Starp metaforām parādās arī tādas, kuru pamatā ir fiziskas darbības, piem., lidošana, dejošana, dzimšanas process:

„*Es lūdzos, kaut varētu pacelties spārnos kopā ar tevi*”. (Gromska S. *Tev*); „*Šorīt piedzima ilgas pēc tevis, kad putnu dziesmas man aizskāra ausis*” (Lapuha K.). „*Ceriņu valsis*” (Ozols I.).

Lai parādītu, cik bagāti var izmantot metaforas viena dzejoļa ietvaros (L. Locāne „Ezerleju” māju ceriņkrūms ziemā”), tālāk tiek dots šī dzejoļa fragments, kurš ~~no vienas vietas~~ ir caurausts ar metaforām un kur visas dabas parādības tiek personificētas:

Par «Ezerleju» sniegmātes kamanas trauc.

Dreb vējā krūma zarotie pirksti.

Ledus pātagas sniegpārslu krēpes jauc,

Vēja kumeļiem ledus pakavi dzirkstī.

Jau juntus mīkstas seģenes klāj.

Zaru rokas sev siltus pirkstainus lūdz.

Rau, sētas mietīni baltām micītēm māj.

Vien kaķītim mazam krūms bēdas sūdz.

Drīz sniega pajūgs un vējzirgi stāj.

Zaros sniegmāte pārslu dzīparus sien

Un ceriņam siltu apmetni klāj.

Tālāk tiks dotas vēl dažas metaforas un salīdzinājumi, kā arī spilgti personifikācijas piemēri, kuros lasītājus uzrunā dažādi putni; personifikācija autorei šķiet kā viens no visiedarbīgākajiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem, kas padara objektus vai dzīvās būtnes tuvākas cilvēku apziņai un ļauj iejusties viņu pasaulē. Šajā darbā autores mērķis nav sīkāk analizēt šos izteiksmes līdzekļus un tos klasificēt, bet galvenais ir parādīt, ka šādi tēlaini izteiksmes līdzekļi ir arī neredzīgo cilvēku dzejā un ka arī tā var radīt lielu emocionālo iedarbību. Piemēri:

Metaforas

„*Es klausījos tajā, ko stāstīja jūra”, „*Es atveru sirdi un izkļiedzu skaļi ..”, „... lielāko prieku, kas pacēl uz spārnēm saviem”, „... kad draudzības rāmais maigums”, „... jo tavu sirdi nevaru aizsniegt (Gromska S. *Tev*); „*Zaļā teātrī, kad veras lapu priekšskars.*” (Locāne L. *Dzeguze*); „*Strautiņš priecīgs pretim zvana” (Locāne L.) „*Ziemā vēji kad****

kupenas vels” (Locāne L. *Zīlīte*); „*Silti vēji pumpuriņus aijā*” (Locāne L. *Srazds*); „*Sanitārs viņš svārkos raibos*” (Locāne L. *Dzenis*); „*Sēd viņš uz ozola varenā pleca.*” (Locāne L. *Sīlis*); „*Mans ilgu kļiedziens*” (Lapuha K.); „*Vai atceras tālos sapņus, kas viņā mājo?*”, „*Vai viņa dvēsele vakaros nenosalst?*” (Lapuha K. *Muzikants*); „... *kas cerību ziedu vaļā pavisam vērs.*” (Lapuha K.); „... *ka nāksi tu no aukstām domām glābt.*” (Lapuha K. *Dzejolis skumjā vakarā*); „*Un dzīve pelēcīgā negaršoja*”, „*Tad atminas ciemos man nāk*”, „*Ko deguns vēsta*” (Hofmanis I. *Ko deguns vēsta*); „*Jau manā logā raugās zeltains rudens rīts*” (Ozols I. „*Kam pateikties?*”); „*Vējīnš sirmās liepās klusu dziesmu dzied.*”, „*Vakars pāri laukiem liegiem soļiem iet*” (Ozols I. *Labu nakti*); „*Miegā plūc jau sapņu pūpolus*” (Ozols I. *Kad jasmīni zied*); „*Rudens jau tīrumus glāsta*” (Ozols I. *Zudušie sapņi*); „*Dusi, bērniņ, dusi sapņu palagos*”, „*Miedzīnš atbrauks klusi pārļu ratiņos*”, „*Arī vēja māte koku zaros dus.*” (Ozols I. *Šūpla dziesma*).

Salīdzinājumi

„... *kas sildīja mani kā mierinošs glāsts*”, „*Manas kvēlākās ilgas kā putni lido pie tevis*”, „... un es *veldzējos tajā kā saules staros*”, „... būt *brīva kā putns*” (Gromska S. *Tev*); „*Mieg kaktuss kā ežuks miedzīnā,*” (Locāne L. *Leduspuķe*); „... bet tu *tā kā zibens un negaiss atnāc negaidīts / un paslēpies kā vakars miglā tīts.*”, „... *ilgas manu galvu kā ziedu pie zemes liec*”, „*Pirmie pumpuri maigi izplaukst, kā mani smaidi.*”, „*Šorīt tev jānāk, jānāk klusi kā pavasarim, / kā maigi čalojošam strautam, / kā ezera vilnītim maigam.*” (Lapuha K.); „*Kā bērns mātes klēpī jau Saulkrasti snauž*”, „*Bet nodziest drīz zvaigznes kā laternas rītos*” (Ozols I. *Jaunības maldī*).

Personifikācija

„*Dāma pirmā esmu mežā*”, „*Esmu aktrise, man balss ir skanīga*” (Locāne L. *Dzeguze*);

„*Izsenis mans lidojums nav velts. / Stāsta, es laudīm nesot mazulīšus.*” (Locāne L. *Stārķis*); „*Vecmamīna lakatā pelēkā pagalmā cienīgi soļo*” (Locāne L. *Vārna*); „*Tauku picīņu, sēkliņas sīkas jums lūgšu, / Es par mazumiņu pateicīga būšu.*” (Locāne L. *Zīlīte*);

„*Zirgu puisis melderuzraugs, / vecās dzirnavās es mītu.*” (Locāne L. *Zvirbulis*)

Lai gan tiflopedagoģijā ir uzskats, ka „*runas tēlainība lielā mērā atkarīga no redzes priekšstatu esamības vai neesamības*”, tomēr ir atzīts, ka „*ir iespējama tēlainās runas izkopšana arī neredzīgajiem, tāpēc nepieciešams tēlainās runas veidošanā iesaistīt dzirdes, taustes, kustību un citus tēlus*» [Kovalenko, 9] Redzes modalitāte ir uzskatāmi tēlainās reprezentācijas pamata modalitāte, tāpēc tēlaino bieži pielīdzina vizuālajam – psiholoģijā pat izmanto jēdzienu „*vizualizācija*”, kas nozīmē redzes tēla aktualizāciju vārda vai kādas maņas kairinātāja iedarbības rezultātā. Autore piekrīt uzskatam, ka nav viennozīmīgas atbildes uz

jautājumu, kā mijiedarbojas tēli ar vārdiem redzes trūkuma gadījumā, jo neredzīgo kontingents ir ļoti daudzveidīgs, kā arī redzes zudums tiek kompensēts ar citām maņām. Nav būtiskās atšķirības neredzīgo, vājredzīgo un redzīgo izziņas procesā, jo **redze ir attīstīta tauste, bet tauste ir redze iedīgli**. Tāpēc pat pilnīgs redzes zudums neatņem spēju adekvāti atspoguļot pasauli un neizjauc tēla un vārda attiecības. [Багдонас, Дзвонкайте, 83] Var secināt, ka neredzīgo dzejoļi būtiski neatšķiras no redzīgo autoru darbiem, tikai ir mazāk redzes tēlu, toties vairāk parādās citi sajūtu tēli – smaržas, skaņas, ķermeniskās sajūtas, kas, iespējams, nav tik izteikti redzīgajiem autoriem, kaut gan ne visos gadījumos. Lai to noskaidrotu, būtu jāveic speciāls pētījums, kurā tiktu analizēta gan redzīgo, gan neredzīgo autoru dzeja salīdzinošā aspektā. Lielākā atšķirība varētu būt tieši redzes tēlu kvantitātē un dažkārt arī kvalitātē. Lasot visu piecu autoru darbus, var teikt, ka ļoti spilgti redzes tēli parādās tieši L. Locānei (RESP-14), kurai skaidri atmiņā saglabājušies redzes priekšstati, kas ietver arī krāsu tēlus, tādēļ tie lietoti daudz plašākā kontekstā nekā pārējo neredzīgo autoru dzejā gan tiešās, gan metaforiskās nozīmēs. Turklāt viņai ir ļoti attīstīta valodas izjūta, par ko liecina tas, ka autore ne tikai izjusti spējusi attēlot dabu, bet arī sarakstījusi nelielus skaitāmpantiņus katram alfabēta burtam, turklāt šo pantiņu oriģinalitāte izpaužas tajā, ka katrā no tiem visi vārdi sākas ar vienu konkrētu burtu (Locāne L. *Alfabēta skaitāmpantiņi bērniem*, 2010). Daži piemēri:

D

Devītā dzimšanas dienā

Dāvis dāvanā divriteni dabūja.

Dārzā draugiem demonstrēt devās.

Droširdis degunu dauzīja –

Dakter! Dakter! Drīzāk drapes dod!

I

Ilzīte iestādīja ieviņu.

Izauga ieviņa, izplauka,

Izplauka ievziedi,

ienācās ievogas.

Ilzīte izbēra irbītēm ievogas.

K

Katrīnai kaķēns, kaķēnam kamoliņš.

Kārlēnam kucēns, kucēnam kauliņš.

Kūleņo kaķēns, kūleņo kucēns.

Kaķēns kokā, kucēns krūmā.

M

Mākoņu mājiņā miglas meitiņa mostas,

Mitru miglas mutautu magonēs met.

Mūk mazās mušiņas, mūk modrās mārītes,

Mūk magoņu melnajās mutītēs.

P

Pavasara pirmais prieks

Pelēks pūkains pūpolīts.

Priecē putni, priecē puķes,

Pļavā pirmās pienenītes, purvā purenītes.

Autore uzskata, ka ierobežota dzejas tēlainība ne vienmēr ir atkarīga no redzes trūkuma. Arī starp redzīgiem cilvēkiem ir tādi, kuriem vairāk raksturīga domāšana jēdzienos un tādi, kuri vairāk domā tēlos. Lasot neredzīgu cilvēku dzeju, autore pilnībā pārliecinājusies, ka literārā darba skaistums, dziļums un bagātība ir atkarīga no autoru subjektīvās pasaules uztveres un jūtu un emociju dziļuma un dinamikas, tāpēc šajā gadījumā nav tik svarīgi, vai cilvēkam ir visas maņas vai kāda no tām trūkst. Katram neredzīgajam autoram ir savs izteiksmes veids, savi dominējošie tēli, kas atklāj viņa iekšējās izjūtas un emocionālo pieredzi. Autore uzskata, ka ar atsevišķiem piemēriem nav iespējams tik skaidri parādīt neredzīgo dzejas savdabību, tādēļ pielikumā tiek doti pilni dzejoļi ar norādi par to autoriem.

6. BRAILA RAKSTA ATTĪSTĪBA UN LIETOJUMS MŪSDIENĀS

„*Raksts – noteikta veida grafisko zīmju kopums un to kombinēšanās principi informācijas fiksēšanai un tālākai nodošanai.*” [VPSV, 320] Cilvēces vēsturē bijuši daudzi rakstības veidi, kas domāti neredzīgiem cilvēkiem un kuri tiek dēvēti par taktilo (lat. *tactilis* ‘tauste’) druku. Tie devuši iespēju lasīt, sataustot reljefi izceltos alfabēta burtus vai kādus citus pieņemtus simbolus. [Locāns, 23] Mūsdienās galvenais neredzīgo rakstības veids visā pasaulē ir Braila raksts. Tā ir starptautiska rakstības sistēma, kas nosaukta tās izgudrotāja francūža Luija Braila (1809-1852) vārdā⁸. **Braila raksta** pamatā ir seši reljefi punkti — sešpunkts (2 – platumā, 3 – augstumā), kurus kombinējot, iegūst 63 rakstu zīmes. [sk. 2. pielik, 2.1. tabula] Tas dod iespēju rakstīt un lasīt tekstu dažādās valodās, apzīmēt ciparus, matemātiskās zīmes, notis, ķīmiskās formulas. 1878. gadā starptautiskajā kongresā Parīzē Braila rakstu atzina visā pasaulē kā neredzīgo rakstu. [Tūbele, 17]

6.1. Neredzīgo rakstības attīstība pasaulē un Latvijā

Sistemātiska neredzīgo izglītošana sākās 18. gs. pēdējā ceturksnī Francijā, kad filozofi Ruso, Didro u. c. izvirzīja jautājumu par neredzīgo cilvēku stāvokli sabiedrībā, viņu kultūras līmeņa un pašapziņas celšanu ar izglītošanu. Uzskatu par to, ka redzes trūkums nav šķērslis dažādu zināšanu apguvei, izteicis franču filozofs un enciklopēdists Denī Didro (1713–1784) «*Vēstulē par aklajiem, lai pamācītu redzīgos*» (1749). [Красноусов, Шоев, 7] Tika dibinātas speciālas mācību iestādes neredzīgajiem, kur viņi varēja iegūt izglītību un attīstīt darba spējas. Tāpēc radās nepieciešamība izveidot speciālu rakstību neredzīgajiem. Neredzīgo rakstības attīstības vēsture nosacīti iedalāma četros galvenajos virzienos.

6.1.1. Neredzīgo rakstības attīstība pasaulē

1. **Valentīna Hajui⁹ lineāri reljefais latīņu raksts** ir pirmais vēsturē, kas ieviests neredzīgo masveidīgajā izglītošanā un izmantots grāmatu iespiešanā. Raksta pamatā bija liela izmēra latīņu burti ar noapaļotām līnijām. Tas izplatījās arī citās Eiropas valstīs, kur tika

⁸ Luijs Brails redzi zaudējis 3 gadu vecumā, mācījies Parīzes Neredzīgo institūtā un vēlāk strādājis turpat par pasniedzēju. Par Braila raksta oficiālo izgudrošanas gadu tiek atzīts 1825. gads. Pirmā grāmata Braila rakstā tika pārrakstīta ar roku 1837. gadā. 1847. gadā tika izgatavota pirmā punktu spiedes mašīna un 1852.g. iznāca pirmā tipogrāfijā iespiestā grāmata.

⁹ Valentīns Hajui (1745-1822) bija franču tiflopedagogs, kurš 1784. gadā Parīzē nodibināja pirmo izglītības iestādi neredzīgajiem.

dibināti neredzīgo institūti. Tika veikti mēģinājumi to dažādi uzlabot, piešķirot tam daudz vienkāršāku un saprotamāku formu (Lezuērs, Kleins, Hebolds, u. c.) Šis rakstības veids tika veidots pēc principa „kas ērts redzīgam cilvēkam, tas ērts arī neredzīgajam”.

2. Rūnu reljefraksti sastāvēja no līnijām, āķiem, apļiem, pusapļiem, taisniem un šauriem leņķiem dažādos stāvokļos (Galls, Lūkass, Mūns¹⁰, Frers u. c.).

3. Šarla Barbjē un Luija Braila reljefie punktraksti. Notika pāreja no lineāri reljefiem burtiem uz reljefiem punktiem. Š. Barbjē izveidoja šifrētu rakstu, kura pamatā bija speciāla tabula, bet L. Braila raksta pamatā ir sešu reljefpunktu kopa, kas veido logu, kurā punkti sagrupēti divos vertikālos stabiņos pa trim punktiem katrā. [Красноуцов, Шоев, 41] Pēc Braila raksta oficiālās pieņemšanas 1878. gadā vienlaicīgi daudzās Eiropas zemēs tika dibinātas speciālās spiestuves, kurās izdeva dažādas grāmatas un žurnālus, tika dibinātas neredzīgo bibliotēkas. 1890. gadā Braila raksts tika ieviests pat Japānā, un vēlāk tas sāka izplatīties arī citās Āzijas zemēs, piem., Ķīnā, ka arī Latīņamerikā un Āfrikā. [Zilbalodis]

4. Pārveidotais Braila raksts. ASV bija izveidots nacionālais Ņujorkas raksts jeb ”horizontālais Brails” – sešpunktu veidoja divi punkti pa vertikāli, trīs – pa horizontāli. [Красноуцов, Шоев, 41] Jāpiebilst, ka šajā pārveidotajā Braila rakstā nemaz nebūtu ērti lasīt, jo šis sešpunkts atšķirībā no parastā Braila sešpunkta nav aptverams ar rādītājpirksta spilventiņu. (sīkāk par dažādiem neredzīgo rakstības veidiem sk.[Gromska, 9-12, 18-19])

18.–19. gs. gandrīz visās lielākajās Eiropas pilsētās tika veidoti raksti neredzīgajiem. To daudzveidība apgrūtināja kontaktus starp neredzīgajiem un padarīja bezjēdzīgu daudztirāžas grāmatu iespiešanu. Gandrīz visi raksti bija palielināti, bieži vienkāršoti, dažreiz tie bija slīpo latīņu lineāro burtu reljefi attēli. Šādi raksti galvenokārt bija paredzēti drukāto grāmatu lasīšanai. [HЖ 2009, 24] Tāpēc nozīmīgs pavērsiens neredzīgo rakstības vēsturē ir Parīzes Neredzīgo institūta audzēkņa Luija Braila rūpīgi izstrādātais universālais raksts, ko jau viņa dzīves laikā sāka dēvēt par Braila rakstu. Braila raksts ieguva atzinību visā pasaulē savu iekšējo nepārspējamo īpašību un visas sistēmas loģiskās, metodiskās un matemātiskās precizitātes dēļ. Šī sistēma ir tik unikāla un universāla, ka jebkādi mēģinājumi to mainīt vai uzlabot bija neveiksmīgi. [Красноуцов, Шоев, 30] Braila raksta sistēma balstās uz šādiem principiem: 1) raksts sastāv no reljefiem punktiem, jo tos ar tausti var uztvert vieglāk nekā reljefās līnijas; 2) burts ir kompakts, uztverams kopumā ar rādītājpirksta spilventiņu, tāpat kā acs aptver visu burtu, resp., punktu skaitam jābūt nelielam. [HЖ 2009, 27]

¹⁰ Mūna rakstu mūsdienās lieto Lielbritānijā, Austrālijā un Dienvidāfrikā, kur šajā rakstā tiek izdotas grāmatas un žurnāli.

Braila raksta priekšrocības: 1) raksts ir vienkāršs, loģisks un pilnībā atbilst ortogrāfijas likumiem: rakstā var apzīmēt visus burtus, ciparus, pieturzīmes, uzsvarus, ka arī izmantot to matemātisko zīmju un nošu apzīmēšanai; 2) salīdzinot ar pārējām rakstības sistēmām, Braila rakstā var lasīt un rakstīt daudz ātrāk; 3) raksts atvieglo arī grāmatu iespiešanu, jo nav jāizmanto tik daudz papīra; 4) vienkārši un ērti ir arī Braila konstruētie rakstāmpiederumi, kas saglabājušies līdz mūsdienām ar nelielām izmaiņām. [Красноуцов, Шоев, 12] [sk. 4. pielik.]

Braila raksta trūkumi: 1) grāmatas ir biezas un aizņem daudz vietas [sk. 5. pielik.]; 2) no biežas grāmatu lietošanas vai to glabāšanas nepiemērotos apstākļos punkti var nodilt, un tos ir grūtāk lasīt; 3) lasot ārā, liela nozīme ir gaisa temperatūrai – jo zemāka temperatūra, jo grūtāk lasīt (salst rokas); 4) pieaugušajiem ir daudz grūtāk iemācīties lasīt Braila rakstā pirkstu jutības trūkuma dēļ. [Zilbalodis]

Braila rakstam piemīt **spoguļattēla princips**: tiek rakstīts virzienā no labās puses uz kreiso, bet lasīts pretējā virzienā. Katram alfabēta burtam, ciparam un citām zīmēm atbilst sava punktu kombinācija. Dažādu punktu kombināciju pamatā ir stingra matemātiska kārtība: katra nākamā zīme veidota no iepriekšējās kombinācijas, pievienojot tai klāt kādu punktu. Visu kombināciju sistēma izveidota no 5 pamatrindām un 2 papildrindām. [Красноуцов, Шоев, 22-23]. Interesanti ir tas, ka arābu ciparu 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0 apzīmēšanai visā pasaulē tiek izmantoti latīņu alfabēta burti no [a] līdz [j], pieliekot tiem priekšā speciālu „ciparzīmi”, tādējādi padarot tos atšķiramus no burtiem. [sk. 2. pielik., 2.2. tab.]

Neredzīgie parasti lasa Braila rakstā ar abiem rādītājpirkstiem. Kamēr ar labās rokas rādītājpirkstu tiek lasīts pēdējais vārds rindā, tikmēr kreisās rokas rādītājpirksts jau pāriet uz nākamo rindas sākumu, un tikai tad tam pievienojas labās rokas rādītājpirksts. Tas nozīmē, ka ar abiem rādītājpirkstiem vienlaicīgi tiek lasīta tikai daļa no rindas. Teksta lasīšana ar abiem pirkstiem veicina nepārtrauktu teksta uztveri un novērš laika patēriņu pārejai no vienas rindas uz otru. Aktīvās taustes procesā ar labās un kreisās rokas rādītājpirkstu palīdzību neredzīgajiem veidojas zīmes telpiskais tēls (burti, cipari), kura pamatā ir ādas mehāniskā un kustību analizatora analītiski sintētiskā darbība. Neredzīgo lasīšanas process balstās uz Braila raksta reljefo punktu kombināciju sintētisko uztveri, kas apvieno atsevišķus punktus burtos, zīlēs, teikumos. Tādējādi neredzīgo lasīšanas ātrums atkarīgs ne tikai no taustes sajūtām, bet galvenokārt no spējas izdalīt atsevišķas punktu grupas un apvienot tās vārdos un teikumos, noteikt telpiskās sakarības starp sarežģītajām punktu kombinācijām, vienlaicīgi uztverot teksta saturu. [Литвак, 234] Jāpiebilst, ka ne visi neredzīgie lasa ar abām rokām. Autore lasot izmanto abas rokas, tādēļ arī attīstījusi spēju lasīt ļoti ātrā tempā, kas neatšķiras no redzīgo lasīšanas ātruma. Taču vairāki autores respondenti lasot izmanto tikai kreiso roku, tādējādi

palēninās lasīšanas ātrums, kaut gan tie respondenti, kuri Brailu izmanto biežāk, apgalvo, ka pietiekami ātri var lasīt arī ar vienu roku. Parasti neredzīgajiem ir viegli apgūt Braila rakstu, ja tas tiek mācīts jau agrā bērnībā, kad ir iespēja pietiekami attīstīt pirkstu jutību. Taču cilvēkiem, kuri zaudējuši redzi pieaugušo vecumā, apgūt Braila rakstu ir daudz sarežģītāk, jo viņiem jau ir daudz grūtāk attīstīt pirkstu jutību, tomēr tas nav neiespējami. Latvijas Neredzīgo biedrības rehabilitācijas centrā šādiem cilvēkiem ir pieejamas speciālas nodarbības, kurās māca apgūt Braila rakstu. Autores respondentu vidū ir viens cilvēks, kurš pašmācības ceļā apguvis Braila rakstu jau pēc vidusskolas beigšanas redzes pasliktināšanās dēļ. Jāpiebilst, ka redzīgie cilvēki, tai skaitā pedagogi neredzīgo skolās, lasa Braila rakstā ar acīm (diemžēl daudzi pedagogi nepārvalda Braila rakstu, piem., autores skolas gadu pieredzē ir gadījums, kad rakstiskā ieskaitē neredzīgie skolēni cits cita atbildes Braila rakstā lasīja priekšā pedagogam). Ir redzīgie cilvēki, kuri, izmantojot Braila raksta alfabētu, bez īpašas iepriekšējās sagatavošanās ir lasījuši autores rakstītās vēstules vai apsveikumus Braila rakstā, tai skaitā autores ģimenes locekļi.

Ir zināmi gadījumi, kad Braila raksts tiek uztverts ne tikai ar rokām, bet arī ar zodu un kāju pirkstiem, ja neredzīgajiem trūkst roku. [Литвак, 234] Lasīšanas metode, kas neredzīgajiem bez rokām dotu iespēju lasīt Braila rakstā, speciālajā literatūrā vēl nav izsmēloši aprakstīta. Ir zināms, ka Dienvidslāvijā, Itālijā, Krievijā un Polijā tika mēģināts atrast piemērotāku Braila raksta lasīšanas metodi. Ir bijuši mēģinājumi lasīt Braila rakstu ar degungalu, mēli, vaigu un, beidzot, ar augšējo vai apakšējo lūpu (sk. 8. pielik.2.att.), kas ir vislabākā metode, jo lūpas bagātīgi apgādātas ar taustes ķermenīšiem, tādēļ tām ir paaugstināts jutīgums. Lūpas zināmā mērā var pildīt trūkstošo roku funkcijas (dažreiz šīs funkcijas pilda arī kājas). Ir zināmi gadījumi, kad cilvēki bez rokām prot zīmēt ar kājām vai muti un rakstīt uz rakstāmmašīnas ar speciālu āmuriņu, ko viņi darbina vai nu ar muti vai kājām. Neskatoties uz lielajām grūtībām šīs metodes apgūvē, ir daži neredzīgie bez rokām, kuri labi pārvalda lasīšanu ar lūpām. [Levandovskis, 29]

Braila raksta rakstāmpiederumi. Rakstīšanai tiek izmantota speciāla tāfele un grifele [sk. 4. pielik., 1. un 2. att.], kā arī rakstāmmašīna [sk. 4. pielik., 3. att.]. Tiek izmantots īpašs biezs papīrs, lai punkti pēc iespējas ilgāk būtu skaidri salasāmi. Rakstāmtāfele sastāv no divām metāla plāksnēm, kas savienotas pēc grāmatas principa: augšējā plāksnē atrodas taisnstūrveida lodziņu rindas (katrā lodziņā var ierakstīt vienu zīmi), apakšējā — sešpunktu iedobumu rindas, lai burtus ar grifeli varētu iespiest papīrā padziļinājumu veidā, bet lapas otrajā pusē veidotos reljefi pussfēriski punkti. Standarta tāfelē ir 18 rindas ar 24 lodziņiem katrā. Grifele ir metāla irbulis ar asu galu un ērtu plastmasas rokturi. Rakstot ar grifeli, izmanto labo roku. Īkšķis un vidējais pirksts apņem grifeli, bet rādītājpirksts izvietoja

padziļinājumā grifeles virspusē. [Gromska, 19-20] Kreisās rokas pirksti palīdz nenovirzīties no lodziņu rindas, pārvietojoties pa rindu grifeles priekšā. Grifeli izmanto ne tikai punktu iespiešanai, bet arī uzrakstītā pārbaudīšanai, neizņemot papīra lapu no tāfeles. Tā ir iespējams atrast vajadzīgo lodziņu, no kura var turpināt rakstīt. 20. gs. parādījās mehāniskā Braila raksta rakstāmmašīna, kas ievērojami atviegloja un paātrināja rakstīšanas procesu. Rakstot ar rakstāmmašīnu, tiek nodarbinātas abas rokas. Interesants ir fakts, ka, rakstot ar rakstāmtāfeli raksta virzienā no labās uz kreiso pusi, bet lasa pretējā virzienā, apgriežot lapu otrādi, savukārt ar rakstāmmašīnu raksta no kreisās uz labo pusi, kas ir ļoti ērti, jo ir iespēja ātrāk pārbaudīt uzrakstīto, neizņemot ārā lapu. [Gromska, 20] Atšķirība ir arī tajā, ka, rakstot konkrētu burtu ar tāfeli un grifeli, katrs burtu veidojošs punkts ir jāspiež atsevišķi, turpretī, rakstot ar rakstāmmašīnu, visi burtu veidojošie punkti tiek iespiesti vienlaicīgi. Respondenti, kuri lietojuši abus rakstāmpiederumu veidus, atzīst, ka vieglāk un ātrāk ir rakstīt ar rakstāmmašīnu. Tā uzskata arī autore.

Braila raksta īsraksts. Pēc Braila raksta vispārējās atzīšanas Rietumeiropā tika izstrādāti Braila raksta īsraksti, piem., Vācijā, Anglijā, Francijā, Polijā u. c. (vācu īsrakstā teksts apjoma ziņā samazinās par vienu trešdaļu). Īsrakstā tiek īsināti divskaņi, diftongiskie savienojumi, burtu grupas, kas bieži atkārtojas, priedēkļi, piedēkļi, palīgvārdi, reizēm pat veseli vārdi rakstīti ar vienu vai divām zīmēm. Īsraksta zīmju sastādīšanai tiek lietotas visas 63 Braila raksta sistēmas punktu kombinācijas. Mūsdienās Vācijā un Anglijā grāmatas un žurnāli Braila rakstā tiek iespiesti tikai īsrakstā. Krievijā ir izveidoti vairāki īsraksta varianti. Īsraksts ir pielāgots arī lietuviešu valodai, bet vārdu formu bagātības dēļ šajā valodā īsrakstu nav visai ērti lietot (tas pats attiecas arī uz latviešu valodu). Jebkurš neredzīgais pats var izstrādāt savu individuālo īsrakstu. Tas ir ļoti ērts palīglīdzeklis tiem, kuri mācās, jo bez grūtībām var konspektēt lekcijas un pierakstīt dažādas piezīmes. [Gromska, 46-47] Šajā veidā daži autores respondenti, kuri ir studējuši agrākos gados, veica lekciju pierakstus auditorijā uz vietas, rakstot ar tāfeli un grifeli. Pati autore gan nav izstrādājusi savu individuālo īsrakstu, visas lekcijas tika ierakstītas diktafonā un mājās pārrakstītas Braila rakstā.

Visi **nacionālie Braila alfabēti** ir ļoti līdzīgi, jo orientēti uz latīņu Braila alfabētu - latīņu, grieķu, slāvu un citu alfabētu pamatā ir vienādas zīmes vienādu skaņu apzīmēšanai. Tas neredzīgajiem savā ziņā atvieglo svešvalodu apguvi. Taču pastāv arī atšķirīgas zīmes, kas raksturīgas katrai konkrētai valodai. Bez parastajiem latīņu alfabēta burtiem Braila rakstā ir daudzi papildburti, kuri apzīmē dažādu valodu specifiskos burtus (redzīgo rakstā tie ir burti ar diakritiskām zīmēm). Viena Braila raksta zīme dažādās valodās var apzīmēt atšķirīgus burtus, piem., angļu [u] sakrīt ar latviešu [ķ], latīņu [v] ar latviešu [ļ], latviešu [š] ar krievu [ш] un franču [è], latviešu [ā] ar krievu [э], latviešu [ē] ar krievu [е] un vācu [sch], latviešu [v] ar

angļu [w], latviešu [ŋ] ar angļu [y] un lietuviešu [i], latviešu [j] ar krievu [ж]. Ir labi jāpārzina konkrētu svešvalodu Braila alfabēti, lai vienādas zīmes neradītu pārpratumus, piem., nepārzinot krievu alfabētu, vārdu *эжук* var izlasīt kā *ājik*, bet, nepārzinot angļu alfabētu, vārdu *very* var izlasīt kā *ļerņ*. Ir zīmes, kas latviešu valodā neparādās, piem., latīņu [x] (atbilst krievu [ш]), latīņu [q] (atbilst krievu [ч]), krievu [ю] (atbilst lietuviešu [ū]). [Gromska, 54-55] Autores respondentiem, tāpat arī pašai autorei nesagādā nekādas grūtības lasīt svešvalodās, piem., angļu un krievu valodā.

6.1.2. Braila raksta grāmatu izdošanas vēsture Latvijā

No visiem minētajiem 5.1.1. rakstu veidiem Latvijā tika lietoti trīs:

1. E. Hebolda lineāri reljefais raksts lasīšanai (grāmatas tika atvestas no Vācijas);
2. E. Hebolda līnijraksts rakstīšanai, kas sastāv no redzīgo raksta lielajiem burtiem. Šo rakstu neredzīgie lieto arī mūsdienās, taču rakstīto var izlasīt tikai redzīgs cilvēks. To var apgūt neredzīgo skolā un rehabilitācijas centrā. Rakstam izmanto tāfeli ar taisnstūra lodziņu rindām un zīmuli vai pildspalvu. Tiek rakstīts no kreisās uz labo pusi, tāpat kā redzīgo rakstā. Katram burtam paredzēts savs lodziņš;
3. Braila raksts. Arī Latvijā tas mūsdienās ir galvenais neredzīgo rakstības veids. [Gaile, 15]

Latvijā par neredzīgo cilvēku atmodas sākumu varētu uzskatīt 1806. g., kad Apriķu draudzes mācītājs Kārlis Gothards Elferfelds izdeva pirmā latviešu dzejnieka neredzīgā Indriķa grāmatu — „*Tā neredzīgā Indriķa dziesmas*”. Raksti par neredzīgo dzīvi 19. gs. publicēti dažādos laikrakstos, piem., „*Mājas Viesis*”, „*Baltijas Vēstnesis*”, „*Dienas Lapa*” u. c. Pamatus neredzīgo un vājredzīgo cilvēku sistemātiskai izglītošanai lika kādas neredzīgas meitenes Dorotejas Henrietas mājskolotāja Ida fon Valentinoviča, kura 1872. gadā nodibināja skolu neredzīgiem bērniem, kur izglītība bija orientēta trijos virzienos: vispārīglītojošie priekšmeti, mūzikas nodarbības un amatu mācība. 1877. gadā skolu pārdēvēja par vājredzīgo un neredzīgo institūtu, kurā ietilpa darbnīcas un patversme neredzīgajiem pieaugušajiem. 1884. gadā institūts tika pārcelts uz Strazdumuižu Juglā. Arī mūsdienās teritorija Juglas ezera krastā joprojām ir neredzīgo dzīves, izglītības un kultūras centrs (tur atrodas neredzīgo ciemats, kurā ietilpst dzīvojamās mājas, neredzīgo skola, bibliotēka, rehabilitācijas centrs, klubs, dienas centrs u. c.). [Gaile, 15] Kopš 1889. gada Neredzīgo institūtā ar roku Braila rakstā sāka pārrakstīt literārus darbus vācu valodā, kā arī latviešu valodā pēc vācu Braila alfabēta. Latvijas Neredzīgo bibliotēkas Tifloloģijas nodaļā atrodas visvecākā 1899. gadā ar roku pārrakstītā grāmata latviešu valodā — Augusta Deglava „*Pastarā diena. Stāsts iz tautas*

dzīves”. Tā pārrakstīta Braila rakstā vecajā ortogrāfijā, izmantojot vācu Braila raksta alfabētu. Trūkstošos burtus un mīkstinājuma zīmes pārrakstītāji izdomājuši paši. [Gaile, 19-22]

1922. gadā Neredzīgo institūta skolotāji P. Eihe un A. Rutkis ar audzēkņu palīdzību izstrādāja **latviešu Braila raksta alfabētu**, kas balstās uz latīņu Braila raksta alfabēta.

[sk. 3. pielik.] Mīkstinājuma un garumzīmju apzīmēšanai tika izveidotas jaunas kombinācijas. Šis alfabēts saglabājies līdz mūsdienām. 20. – 30. gados inteliģentie bezdarbnieki aktīvi pārrakstīja grāmatas ar roku Braila rakstā. Tiki pārrakstīti tādi darbi kā Latvju dainas, Lerha-Puškaiša pasakas, kā arī daudzi populārāko latviešu autoru darbi, cittautu literatūra, piem., Gētes “Fausts”, kā arī grāmatas bērniem. [Gaile, 26-32] Pēckara gados grāmatas ar roku pārrakstīja vai nu neredzīgie, kuriem lasīja priekšā redzīgais, vai redzīgie, kuri bija apguvuši Braila rakstu, galvenokārt neredzīgo skolas skolotāji. Radās nepieciešamība dibināt bibliotēku¹¹ un tipogrāfiju. Grāmatu pārrakstīšana ar roku turpinājās līdz 1961. gadam. Braila raksta ar roku pārrakstītās grāmatas ir neatņemama latviešu kultūras mantojuma daļa. Katra grāmata ir unikāla, jo tā ir tikai vienā eksemplārā. [Gaile, 40-43] LNerB līdz mūsdienām saglabājušās daudzas 20.g un 30.g. pārrakstītās grāmatas. Daļā no tām punkti vairs nav skaidri salasāmi.

1953. gadā tika nodibināta **Braila raksta tipogrāfija** un Neredzīgo literatūras redakcija pie Latvijas Valsts izdevniecības „Zvaigzne ABC”, kur sākotnēji tika izdotas tikai mācību grāmatas, bet vēlāk arī daiļliteratūra. Grāmatas tika iespiestas uz perfokartona, izmantojot speciālās iespiedmašīnās. [sk. 6. pielik., 1. att.] 1981. gadā savu izdevējdarbību sāka SIA „Rubuls&Co”. Šāds grāmatu tapšanas process bija ļoti darbietilpīgs. 2000. gadā notika pāreja uz jaunām iespēšanas tehnoloģijām, izmantojot Braila raksta printeri. Kopš 2002. gada ar Braila raksta grāmatu izdošanu nodarbojās tikai 2 komercstruktūras: SIA „Rubuls&Co”, kur iespieda tikai mācību grāmatas, un IU „Braila zīmes”, kur tika iespiesta daiļliteratūra. [Gromska, 23]

2005. gadā LNerB izstrādāja projektu „*Bibliotekāro pakalpojumu Braila rakstā daudzveidības nodrošināšana kā priekšnoteikums redzes invalīdu integrācijai sabiedrībā un konkurētspējai darba tirgū*”, kura mērķis bija nodrošināt redzes invalīdiem daudzveidīgus un kvalitatīvus bibliotekāros pakalpojumus Braila rakstā, kas viņiem palīdzētu dzīvot neatkarīgu dzīvi, integrēties sabiedrībā un iesaistīties darba tirgū. Projekta ietvaros 2005. g. 1. novembrī LNerB tika atklāta **Braila raksta nodaļa** (BRN), kas šobrīd vienīgā nodarbojas ar grāmatu

¹¹ **Latvijas Neredzīgo bibliotēka** sāka darboties 1957. gadā kā Rīgas pilsētas 27. bibliotēkas neredzīgo grāmatu filiāle. 1961. gadā sāk darbu Rīgas pilsētas 19. Neredzīgo raksta bibliotēka. 1962. gadā nodibināta Centrālā Republikāniskā Neredzīgo raksta bibliotēka. 1963. gadā bibliotēka iegūst telpas Rīgā, Juglas ielā 14. Kopš 2005. gada 1. jūlijā bibliotēka tiek pārveidota par valsts aģentūru “Latvijas Neredzīgo bibliotēka” (LNerB).

reprodukciju Braila rakstā. BRN ne tikai izdod grāmatas, bet arī nodrošina darbavietas redzes invalīdiem. Nodaļā tiek izmantotas mūsdienīgas iespiešanas tehnoloģijas: Braila raksta printeris "IndexBraille 4x4 PRO" ar iebūvētu balss sintēzi [sk. 6. pielik., 2. att.], Braila raksta rinda ALVA [līdzīgu Braila rindu sk. 6. pielik., 3. un 5. att.] un zviedru firmas „Index Braille AB” izstrādātā datorprogramma „WinBraille”. Jaunās tehnoloģijas būtiski samazina Braila grāmatu izmaksas un iespiešanas laika patēriņu. Reproducējamo grāmatu klāstā ietilpst gan uzziņu literatūra, gan daiļliteratūra, gan arī lietišķie teksti, piem., grāmatas, kas sniedz informāciju par iespējām integrēties darba tirgū, obligātā literatūra neredzīgajiem skolēniem. Lasītāju pieprasītākās tēmas ir svarīgākā daļa, jo lasītāju pieprasījums nodrošina Braila grāmatu apgrozību. Grāmatās tiek iekļautas inovācijas – tās papildinātas ar mūzikas CD, dažādiem pielikumiem, kā arī ar zīmējumiem, kas veidoti uz mikrokapsuļu papīra (sk. 7. pielik., 2., 3., 4. att.). [Bite, 22-23]

Mūsdienās attēli daiļliteratūrā vairs netiek reproducēti, jo tie ir sarežģīti kombinēti, un tajos galvenokārt attēlotas dažādas emocijas. Uzziņu literatūrā tiek reproducēti tikai tādi attēli, kas papildina tekstu, taču ne visus iespējams atveidot tā, lai tie būtu saprotami. [Gromska, 55].

(Sīkāk par taktīlo grafiku sk. [Gromska, 48-50])

BRN strādā divi neredzīgi Braila raksta redaktori, viens redzīgais redaktors un datoroperātors. Kopš nodaļas dibināšanas tās vadītāja ir Gunta Bite, kas papildus tiešajiem darba pienākumiem iesaistās arī dažādu kultūras pasākumu organizēšanā. Ir svarīgi pieminēt, ka viena no Braila raksta redaktoriem kopš šā gada janvāra ir šī darba autore. Par BRN nodaļas darbību sk. arī apakšnodaļā 5.2.

6.2. Braila raksts mūsdienās un tā mijiedarbība ar modernajām tehnoloģijām

1994. gadā tika apstiprināts UNESCO manifestis publiskajām bibliotēkām, Braila raksts tika atzīts par vienīgo taktīlo rakstu, kas pilnīgi atbilst lineārajam redzīgo rakstam. Tātad Braila raksts kā lasīšanas un rakstīšanas veids ir redzīgo raksta analogs, tādēļ tika noteikts, ka publiskajām bibliotēkām ir jāakcentē Braila raksta nozīme un jānodrošina pieeja Braila raksta resursiem, kā arī jāiekļauj visas Braila raksta grāmatas nacionālajos vai reģionālajos katalogos, jāiekļauj katalogos Braila izdevumus gan no saviem, gan arī no citu bibliotēku fondiem, jāizmanto Braila raksts kā līdzeklis neredzīgo lasītāju saskarsmei, jāizplata Braila pakalpojumi sabiedrībā. Neredzīgo aptaujāšana Eiropā un Ziemeļamerikā parādījusi, ka cilvēkiem, kuri labi pārzina Braila rakstu un daudz lasa, ir labākas perspektīvas kļūt par kvalificētiem speciālistiem. Modernā tehnika, ka arī ielasītās audiogrāmatas nevar būt pieņemamas aizvietotājas neredzīgo cilvēku lasītprasmes un rakstības attīstībā, jo izglītības

pamats ir prasme lasīt un rakstīt. [Этюды, 12] Braila raksts ir vispārējās kultūras neatņemama sastāvdaļa. Tā loma un vieta neredzīgo cilvēku rehabilitācijā, integrācijā un socializācijā 2008. gadā ir apstiprināta starptautiskajā likumdošanā – ANO konvencijā par invalīdu tiesībām. [Розанов, 17]

6.2.1. Braila rakstam veltītās konferences un kongresi pasaulē

Mūsdienās Braila rakstam veltītās dažādas starptautiskās konferences un kongresi, piem., 2004. gadā Krievijā notika zinātniski praktiskā konference par Braila rakstu, kurā tika risinātas neredzīgo cilvēku izglītības problēmas. Konferencē tika aplūkotas šādas tēmas: „Braila sistēmas aktualitāte mūsdienu pasaulē”, „Brails un kultūras problēmas”, „Informācijas tehnoloģijas – Braila otrā dzīve” u. c. Tika izteikta doma, ka mūsdienās ir vērojams savāds process: paši neredzīgie jau novēršas no Braila raksta, jo to sāk aizstāt citas tehnoloģijas, turpretī redzīgie ir pieņēmuši Braila rakstu un sākuši to ieviest dažādās publiskās vietās, piem., daudzās valstīs ir pieejamas etiķetes Braila rakstā, liftos stāvu numuri ir apzīmēti arī Braila rakstā, uz memoriālajām plāksnēm Romā ir uzraksti Braila rakstā. Konferencē tika akcentēta Braila raksta grāmatu īpaša nozīme arī šajā informācijas tehnoloģiju laikmetā. Tika norādīts uz to, ka Braila raksts neredzīgajiem atvieglo arī datorprasmju apguvi, jo ir pieejams Braila raksta displejs (Braila rinda)¹². Tika secināts, ka vismaz tuvākajā nākotnē Braila raksts nezudīs. Arī 2009. gadā Maskavā notika zinātniski praktiskā konference par Braila rakstu vēsturiskā aspektā un tā aktualitāti mūsdienās. Par Braila rakstu tika izteikts šāds viedoklis: **Braila raksts ir logs uz pasauli**. Nomainīsies paaudzes, tiks izveidotas jaunas informācijas tehnoloģijas, bet vienmēr Brails ieņems īpašu vietu neredzīgo cilvēku dzīvē, jo tikai Brails dod iespēju kļūt par izglītotiem cilvēkiem. Tika atzīts, ka diemžēl interese par Braila rakstu neredzīgo vidū mūsdienās samazinās. Tika izteikts priekšlikums apgādāt sanatoriju bibliotēkas ar grāmatām Braila rakstā. Šādas konferences mūsdienās ir aktuālas, jo neredzīgo datorlietotāju skaita pieaugums un Braila raksta grāmatu tirāžas samazināšanās rada bažas par to, ka Braila raksta sistēma jau zaudē nozīmi. Mācību grāmatas Braila rakstā jau tiek izdotas daudz retāk, daudzās speciālajās skolās gandrīz vai nav skolotāju, kuri pārzina Braila rakstu,

¹² Neredzīgajiem jau ilgāku laiku ir iespēja klausīties dažādus tekstus datorā ar speciālās ekrānlasošās runas sintēzes datorprogrammas **Jaws** palīdzību, kam pamatā ir angļu valoda (izstrādāta ASV). Šī programma nolasa visu to, kas parādās uz ekrāna. Neredzīgajiem ir iespēja rakstīt un pārbaudīt e-pastu, izmantot Internetu, strādāt ar teksta redaktoru **Word** u. c. Šobrīd daudzās ES valstīs izstrādātas datorprogrammas, kas pielāgotas katrai konkrētai valodai. Arī Latvijā kopš 2007. g. neredzīgajiem pieejama tāda programma ar nosaukumu **Visvaris**, kura lasa tekstu latviešu valodā. Rakstīšanai tiek izmantota parastā tastatūra – neredzīgie iemācās izmantot abu roku pirkstus. Strādājot ar balss programmu, nav iespējams lietot peli, tāpēc ir jāapgūst visu komandu taustiņu kombinācijas. Kā monitors tiek izmantots speciāls Braila raksta displejs – Braila rinda, kas novietota zem datora tastatūras. Teksts uz tās parādās reljefo Braila burtu izskatā. Braila sešpunkts uz displeja rindas ir papildināts vēl ar 2 punktiem, kas palīdz identificēt kursora atrašanās vietu, kā arī kontrolēt teksta formatēšanas komandas. [sk. 6. pielik., 3. att.] Braila displeja izmantošana padara darbu precīzāku, bet runas sintēze dod iespēju to veikt ātri.

tāpat arī neredzīgo Braila raksta lietotāju skaits pēdējos gados ir samazinājies. [Розанов, 13-17] Šāda situācija vērojama arī Latvijā. Lai popularizētu Braila rakstu, pasaulē notiek Braila raksta konkursi, kuros tiek parbaudītas neredzīgo ātrlasīšanas un ātrrakstīšanas prasmes. Šāds konkurss 2006. gadā rudenī notika arī Rīgā Neredzīgo ciemata klubā, kas ir viens no neredzīgo kultūras centriem. Neredzīgajiem tika dota iespēja pārbaudīt savas Braila raksta prasmes šādās kategorijās: lasīšanā, rakstīšanā ar tāfeli un grifeli, kā arī rakstīšanā ar rakstāmmašīnu. Jāpiebilst, ka šajā konkursā šī darba autore ieguva pirmo vietu ātrlasīšanā un otro vietu ātrrakstīšanā ar rakstāmmašīnu.

Pasaulē nav vienotu Braila raksta standartu, jo katra valsts tos izstrādā atbilstoši savas valodas īpatnībām un Braila raksta alfabētam. Braila standartiem ir liela nozīme praktiskajā darbā, jo saskaņots dažādu zīmju lietojums palielina Braila materiālu izglītojošo, informatīvo un zinātnisko vērtību, neradot pārpratumus un kļūdainas interpretācijas. Mūsdienās Braila pieraksts ir mainījies, tas papildināts atbilstoši straujajai zinātnes un tehnoloģiju attīstībai. Parādījušies jauni simboli, termini, saīsinājumi. Svešvalodu pierakstam jābūt maksimāli pietuvinātam konkrētās valsts pieraksta metodei, piem., ja angļu valodā pie lielajiem sākumburtiem liek lielā burta zīmi, tad arī Latvijā to jālieto, pierakstot tekstus angļu valodā. Braila raksta standarti ir izstrādāti daudzās valstīs, piem., Lietuvā, Krievijā, Zviedrijā, Somijā, Anglijā, ASV. Latvijā līdz šim nav izstrādāti vienoti **Braila raksta standarti**. Latviešu valodas pieraksts Braila rakstā balstās uz tradīcijām un noteiktiem likumiem, kas nav apstiprināti un pēc kuriem gadu gaitā strādājuši izdevēji un pedagogi. Pieraksts Braila rakstā pamatā balstās uz Krievijā izstrādātajiem standartiem. Mūsdienās dažādās valstīs atšķiras Braila pieraksts, piem., ir atšķirības interpunkcijas pierakstā, eksakto zinātņu simbolu pierakstā, lielo burtu lietojumā u. c., tāpēc arī Latvijā ir nepieciešami vienoti Braila raksta standarti, lai novērstu dažādas nekonsekvences. [Gromska, 25-26]

Braila raksta lietojums un standarti, ka arī citi ar šo rakstu saistītie jautājumi interesē gan speciālistus, gan tā lietotājus visā pasaulē. 21. gs., kad tik strauji attīstās modernās tehnoloģijas un ir pieejams neaptverami liels informācijas daudzums, rodas jautājums, vai Braila rakstam ir nākotne. Lai risinātu šos jautājumus, 2011. gadā no 28. līdz 30. septembrim Vācijas pilsētā Leipcigā notika **vispasaules kongress „Brails 21. Inovācijas Braila rakstā”**, kurā piedalījās 400 delegāti no 50 pasaules valstīm. Bija ieradušies dalībnieki no Eiropas, Āzijas, Ziemeļamerikas, Dienvidamerikas, Āfrikas un Austrālijas. Šādi kongresi norit reizi piecos – septiņos gados. 2011. gadā to organozēja Vācijas Neredzīgo bibliotēka sadarbībā ar Pasaules Neredzīgo organizāciju. Gandrīz puse dalībnieku bija pavisam neredzīgi. Latviju pārstāvēja Strazdumuižas internātvidusskolas metodiķe Terēza Landra un vizuālās mākslas un ētikas skolotāja Baiba Pika (tā ir vienīgā skola Latvijā, kur izglītību iegūst skolēni ar redzes

traucējumiem). Jāpiebilst, ka T. Landra bija arī vienīgā Baltijas valstu pārstāve, kura kongresā uzstājās kā referente. T. Landras ikdienas darbs šobrīd saistīts ar Braila rakstu. 2008. gadā izveidotajā internātvidusskolas Braila raksta centrā viņa drukā dažādus mācību materiālus, kas ikdienā ir nepieciešami skolēniem un ko skolotāji ir sagatavojuši elektroniskā formātā. Tiek drukātas arī mācību grāmatas, jo šobrīd neviena organizācija ar to nenodarbojas. Mācību literatūra tiek drukāta latviešu, krievu un angļu valodā. Grāmatas tiek drukātas tik daudz eksemplāros, cik bērniem konkrētā klasē ir nepieciešams. Skolā šobrīd Braila rakstā mācību vielu apgūst 40 skolēni. T. Landra nodarbojas arī ar taktilo attēlu izstrādi, jo ir pārliecināta, ka metodiski un saturiski korekti izveidotā **taktilā grafika** noteikti palīdz neredzīgiem skolēniem labāk izprast mācību vielu un vairāk uzzināt par dažādiem objektiem un pasauli kopumā. [Ozoliņa 1, 6-7]

Kongresa „Brails 21. Inovācijas Braila rakstā” darbs tika organizēts sešās sekcijās, kurās tika aplūkotas šādas tēmas: Braila raksts un 21. gs. tehnoloģijas; iepazīšanās ar Braila rakstību pirmsskolā; Braila raksta nozīme neredzīgu cilvēku profesionālajā rehabilitācijā; neredzīgu cilvēku darba efektivitātes paaugstināšana ar Braila raksta un mūsdienu tehnoloģiju palīdzību; pētījums par Braila displeja lietotājiem Lielbritānijā; Braila raksta lietojums bez ierobežojumiem; jautājums par Braila raksta nākotni; Braila raksts kā vienotā dizaina sastāvdaļa; Braila raksta standartu ieviešana konkrētās valstīs. Tika analizētas Braila raksta attīstības un lietojuma paplašināšanas tendences gan lietotāju, gan dažādu tehnoloģiju ražotāju vidū. Tika risināti arī filozofiski jautājumi par Braila raksta nākotnes perspektīvām. Kongresa dalībnieki sprieda arī par Braila raksta nozīmi neredzīgo bērnu izglītībā, kas, mainoties mācību materiālu formātam un metodikai, arī piedzīvo straujas izmaiņas. T. Landra bija sagatavojusi referātu un prezentāciju par tēmu „*Braila raksta lasīt / rakstīt prasmes un skolēnu grafiskās kompetences loma multimodālas mācību vides veidošanā neredzīgiem skolēniem.*” Referātā tika risināts jautājums par Braila raksta un taktilās grafikas lasīšanas pamata principu vienlaicīgu apguvi skolā. Dažādas modalitātes (redze, dzirde, oža, tauste) var daļēji aizstāt viena otru vai arī kompensēt kādas modalitātes trūkumu, piem., cilvēks, kurš neredz, var uztvert vizuālo informāciju un produktīvi to izmantot, ja tā pareizi atveidota citā modalitātē (audiāli uztveramā veidā u. c.). **Multimodālā mācību vidē** bērni mācību procesā aktīvi lieto ne tikai vienu, bet vairākas modalitātes, piem., neredzīgam bērnam multimodalitāti nodrošina aktīvā taustes un dzirdes izmantošana, turklāt tausti var lietot daudz plašāk, nekā tikai drukāta teksta lasīšanai – tā nodrošina vizuālās informācijas taktilo aizstājēju izziņas procesu. Mūsdienās uz papīra vai plastikāta veidotu taktilo grafiku daļēji aizstāj dažādi taktilie displeji, kas vizuālo informāciju var pārveidot taustāmās formās ar sarežģītu elektronisku

tehnoloģiju palīdzību. Referātā T. Landra norādīja, ka taktilās grafikas apmācībai būtu jānoris paralēli ar Braila lasīt un rakstītprasmes apguvi.

Kongresā notika plašas diskusijas arī par **preču marķēšanu**. Daudzās valstīs jau tagad cenšas izmantot Braila rakstu uz ikdienā lietojamām precēm, tai skaitā arī uz zāļu kastītēm. Arī Latvijā, tāpat kā citās ES valstīs ir obligāts noteikums zāļu nosaukumus uz iepakojuma rakstīt arī Braila rakstā (sk. 11. pielik.). Daudzviet, piem., Japānā preču marķēšanai tiek izmantotas arī dažādas taktīli atpazīstamas zīmes – simboli, kas norāda, vai prece satur vai nesatur kādu vielu. Diskusijās par šī kongresa nozīmi paši rīkotāji atzina, ka, pieaugot tehniskajām iespējām, tiek koriģēti arī Braila raksta attīstības virzieni. Tika risināts arī jautājums par to, kādā virzienā attīstīsies Braila raksts. Tika atzīts, ka tas noteikti pārveidosies, iekļaujoties modernajās tehnoloģijās, jo, drukājot Braila tekstus papīra formātā, tiek izmantots liels papīra daudzums – tiek drukāti daudzi sējumi, kurus cilvēki vairs tik daudz neizmanto. Neapšaubāms ir fakts, ka visu pieejamo informāciju nevar nodrukāt Braila rakstā un ka šajā tehnoloģiju laikmetā, kad ir pieejami daudzi citi informācijas veidi (nesēji un formāti), tas nemaz nav nepieciešams. Galvenais ir tas, lai informācija vispār būtu pieejama, taču Braila raksts jebkurā gadījumā saglabās savu nozīmi un funkcionēs kā saziņas līdzeklis. Braila raksta speciālisti pauda pārliecību, ka Braila raksts savas pozīcijas saglabās gan grāmatniecībā, gan multimodālās informācijas apmaiņas ietvaros, tikai šobrīd daudzviet pasaulē jau strauji norisinās Braila raksta izmantošanas strukturālas izmaiņas. Iespējams, ka tā informācija, ko agrāk drukāja papīra formātā, vairāk tiks lasīta Braila rakstā, izmantojot tādas digitālās ierīces kā Braila raksta displejs. Jāpiebilst, ka pasaulē ir arī tādas tehnoloģijas, kas Latvijā vēl nav pieejamas, jo tās ir retas un ļoti dārgas. [6. pielik., 6. att., 9. pielik.]

Kongresā dažādu vecumu cilvēki, kas darbojas dažādās jomās, atzina ka Braila raksts ir viņu dzīves neatņemama sastāvdaļa un ka tehnoloģijas nemaz nevar konkurēt ar to, tieši pretēji – tehnoloģijas palīdz Braila rakstam pāriet citā izmantošanas kvalitātē un ļauj tam kļūt par patiesi mūsdienīgu informācijas ieguves un komunikācijas līdzekli. Braila raksta kongresa dalībnieku kopīgais mērķis ir padarīt Braila rakstu plašāk pieejamu, daudzpusīgāk izmantojamu un modernāku. [Ozoliņa 2, 11-14] Pirms kongresa Vācijā notika arī „Braila dienas”.

Savukārt pēc kongresa visi delegāti bija aicināti ekskursijā uz Leipčigas Neredzīgo bibliotēku, kas ir lielākā bibliotēka Vācijā un kas atrodas sešstāvu ēkā. Šajā bibliotēkā ir daudzas nodaļas, tai skaitā arī liela Braila materiālu un grāmatu ražotne. Ir svarīgi minēt, ka Leipčigas bibliotēkas ražotne nodrošina arī daudzu vācu valodā iznākošu ikmēneša žurnālu pārveidošanu Braila rakstā, tādējādi daļa periodikas, ko Vācijas lasītāji saņem drukātā redzīgo rakstā, ir pieejama arī neredzīgajiem cilvēkiem. Vācijā tiek izdoti arī īpaši tematiski žurnāli,

kas domāti tikai cilvēkiem ar redzes problēmām. [Ozoliņa 2, 19-20] Latvijā Braila rakstā netiek izdoti preses izdevumi, kas pieejami redzīgajiem. Braila rakstā kopš 1956. gada regulāri iznāk Latvijas Neredzīgo biedrības žurnāls „ROSME”, kurā stāstīts par neredzīgo cilvēku dzīvi Latvijā un pasaulē, kā arī tiek publicēti materiāli no Interneta un citiem preses izdevumiem par tēmām, kas interesē neredzīgos.

6.2.2. Neredzīgo bibliotēku darbība pasaulē un Latvijā

Visā pasaulē ir nodibinātas neredzīgo bibliotēkas, un daudzviet tām klāt ir pievienotas Braila raksta grāmatu ražotnes (tā tas ir arī Latvijā). Tālāk tiks dots ieskats Neredzīgo bibliotēku darbībā pasaulē un Latvijā.

Vašingtonas Kongresa bibliotēkas Nacionālais bibliotēku serviss neredzīgajiem divreiz mēnesī izdod Brailu grāmatu un žurnālu apskatu, kurā piedāvāts iepazīties ar izdevumiem, kas atrodas daudzās ASV bibliotēkās un ir pieejami visā valstī, pateicoties bibliotēku sadarbībai. Šis apskats tiek izdots gan Braila rakstā, gan palielinātā redzīgo rakstā, gan CD formātā. Braila raksta grāmatu klāstā ir ietverta daiļliteratūras klasika, biogrāfiskie un vēsturiskie romāni, izziņu literatūra, bērnu literatūra u. c. Vajadzīgo grāmatu vai žurnālu var pasūtīt jebkurā vietējā bibliotēkā, kā arī ir iespēja piekļūt elektroniskajām grāmatām, kas ir pieejamas bez maksas, ar tiesībām tās lejuplādēt savā datorā. Tās tiek lasītas ar speciālās balss programmas Jaws palīdzību. ASV tiek izdots liels skaits žurnālu Brailā rakstā, piem., „Boys” (for children and teens), „Braille Book Review”, „Braille Music Magazine”, „Cooking Light”, „Harpers” (literary), „The Musical Mainstream”, „National Geographic”, „The New York Times Book Review”, „News”, „Parenting School Years”, „Popular Communications”, „Seventeen” (for teens), „Science News”, „Poetry”, „Play Boy”. Tāpat ir pieejams liels skaits sporta izdevumu. [www.loc.gov/nls] Iespējams, ka grāmatas un žurnāli ASV tiek izdoti amerikāņu Braila īsrakstā, lai ietaupītu vietu.

Neredzīgo bibliotēka Helsinkos piedāvā Somijas redzes invalīdiem daudzveidīgus bibliotekāros pakalpojumus. Braila rakstā tiek izdota daiļliteratūra, zinātniskā un populārzinātniskā literatūra, kā arī mācību grāmatas neredzīgiem skolēniem, kas mācās gan neredzīgo, gan redzīgo skolās. Bibliotēkā ir arī ļoti daudz audiogrāmatu, ko ielasa aktieri un diktori. Tiek ielasītas jaunākās grāmatas, kas tiek saņemtas no grāmatu veikaliem. Sapulce par grāmatu izvēli drukāšanai Braila rakstā notiek divreiz mēnesī, un tajā piedalās visi bibliotēkas darbinieki. Neredzīgo bibliotēkas svarīgākais darbības veids ir mācību grāmatu sagatavošana Braila rakstā. Universitātes studentiem tiek ielasītas audiogrāmatas. Lielāko daļu mācību materiālu students saņem no neredzīgo bibliotēkas. Neredzīgajiem studentiem Brailā tiek

izgatavoti tikai daži speciāli izdevumi. Ja izdevums nav bibliotēkas fondā, tas tiek pasūtīts skolēnu un studentu vajadzībām. Mācību grāmatas gan tiek iekļautas bibliotēkas fondos, gan sagatavotas tikai konkrētiem pasūtītājiem (tas tiek darīts, ja grāmatu uzskata par neinteresantu citiem lasītājiem). Personiskām vajadzībām tiek izdotas arī konkrētu grāmatu daļas. Skolēniem ir iespēja saņemt personālo datoru ar runas sintēzes programmu Jaws un Braila rindu¹³. Bibliotēkā ir pieejamas arī elektroniskās grāmatas. Bibliotēkā tiek izdotas grāmatas arī svešvalodās, kā arī pasūtīta vajadzīgā literatūra studentiem no ārzemēm. Bibliotēkas lepnums ir **taktilās grāmatas bērniem** (citās valstīs tādu grāmatu gandrīz nav). Tas ir grāmatas ar reljefiem attēliem, kuri tiek veidoti no dabiskiem materiāliem, piem., tiek izmantotas dažādas bumbiņas, vilna (dzīvnieku atveidošanā), audumi u. c. zīmējumu izgatavošanai izmanto arī materiālus, kas rada skaņas, piem., muzikālās kastītes, materiāli, kas atveido gurkstošu sniegu (sterķelis). Tiek izmantotas arī smaržas, piem., aromatizēts koks. Grāmatā ir teksts redzīgo rakstā un Brailā. Bibliotēka piedāvā arī tādas grāmatas, ko neredzīgie vecāki var lasīt kopā ar redzīgajiem bērniem – tās ir parastās grāmatas ar bildēm, kur ir pielīmēts teksts Brailā rakstā uz caurspīdīga materiāla. [Этюды, 13-15]

Centrālā Neredzīgo bibliotēka Viļņā, kurā iekļautas vairākas Lietuvas neredzīgo bibliotēkas, vienlaikus ir arī izdevniecība. Tajā tiek ielasītas audiogrāmatas, kā arī izdota periodika, dažādi materiāli par neredzīgajiem, fantastiskā un zinātniskā literatūra gan Brailā, gan redzīgo rakstā. Centrālā Neredzīgo bibliotēka kalpo par visu Lietuvas neredzīgo bibliotēku bibliogrāfijas, informācijas, zinātnisko un metodisko centru. Tā organizē seminārus un konferences, kurās piedalās pārstāvji no citām valstīm (šī gada pavasarī konferencē piedalījās arī LNerB darbinieki), izstādes, literāros pasākumus. Tā apkalpo neredzīgos uz vietas un mājās. Bibliotēkai ir filiāles Kauņā, Klaipēdā, Paņevēžā, Šauļos un Ukmergē. Tiek ielasītas audiogrāmatas (lielākā daļa ir lietuviešu valodā, bet ir arī grāmatas krievu, poļu, angļu, vācu, baltkrievu valodā), kā arī izdotas grāmatas Braila rakstā. Lielākā daļa Braila grāmatu ir lietuviešu valodā, bet ir arī grāmatas krievu, poļu, angļu, vācu un esperanto valodā (arī LNerB Tifloloģijas nodaļā ir pieejams žurnāls esperanto valodā). Caur starptautisko starpbibliotēku tīklu bibliotēka saņem grāmatas no septiņām valstīm, bet grāmatas lietuviešu valodā sūta uz ASV, Vāciju, Austrāliju u. c. Kopš 1997. gada bibliotēkā ir ierīkots internets. Bibliotēka atbalsta studējošos, drukā viņiem materiālus un piedāvā arī tos ielasīt. [¹⁴]

¹³ Latvijā neredzīgajiem studentiem Latvijas Neredzīgo biedrība uz mācību laiku piešķir portatīvos datorus, taču Braila rinda nav pieejama katram studentam, jo ir dārga. Braila rindu var izmantot neredzīgo skolā, LNerB vai Rehabilitācijas centrā.

¹⁴ *Lietuvas Neredzīgo bibliotēka*. Informatīvais buklets. Viļņa, 1997, 28-29. lpp.

Latvijā neredzīgos apkalpo V/A **Latvijas Neredzīgo bibliotēka** Rīgā un tās 7 filiālbibliotēkas Balvos, Cēsīs, Jelgavā, Liepajā, Ventspilī, Daugavpilī, Rēzeknē. LNerB piedāvā šādus bezmaksas bibliotekāros pakalpojumus neredzīgajiem: iespēju saņemt grāmatas Braila rakstā, audiogrāmatas kasetēs un diskos CDmp3 (audiogrāmatas agrāk ielasīja profesionāli diktori un aktieri, bet šobrīd tās ielasa pārsvarā paši bibliotēkas darbinieki, kā arī brīvprātīgie); pieeju datoriem ar specializētu aprīkojumu vājredzīgiem un neredzīgiem, ieskaitot balss sintēzes programmu “Jaws” un Braila rindu. Lasītavā ir iespēja mācībām un darbam nepieciešamo informāciju izdrukāt Braila rakstā, izmantojot Braila raksta printeri. Bibliotēkā izdod audiožurnālu „DOMA” – rakstus no dažādiem žurnāliem sagatavo un ielasa paši darbinieki. Īpašs pakalpojums — literatūras priekšā lasīšana. Lasītāju apkalpošana notiek bibliotēkā uz vietas, pa pastu vai lasītāju dzīves vietās.

Kā jau minēts, **LNerB Braila raksta nodaļa** (BRN) šobrīd vienīgā nodarbojas ar grāmatu reprodukciju Braila rakstā. BRN misija ir:

1) bagātināt, izglītēt un izklaidēt LNerB galveno mērķauditoriju – redzes invalīdus, nodrošinot nepārtrauktu bibliotēkas krājuma papildināšanu ar reproducētām grāmatām un citiem izdevumiem Braila rakstā;

2) popularizēt Braila rakstu, veidojot dažādus informatīvus materiālus, kā arī organizējot seminārus, pasākumus, apmācības.

Savā attīstības stratēģijā un darbībā BRN balstās uz sekojošām pamatvērtībām: lasītāju apmierinātība, pastāvīga darba pilnveidošanās, darba kvalitāte, pastāvīga komunikācija ar lasītājiem, kopīgs nākotnes redzējums, komandas darbs, inovatīva pieeja. Nodaļas uzdevums ir ne tikai nodrošināt grāmatu Braila rakstā pieejamību, bet arī apkalpot lasītājus, kuriem nepieciešama informācija Braila rakstā savām vajadzībām. Tās var būt dažādas instrukcijas, raksti no preses izdevumiem, dažādi mācību materiāli. Pakalpojums ir bez maksas, taču tā apjoms nedrīkst pārsniegt 10 A4 Braila raksta lapas mēnesī. Šis pakalpojums īpaši noderīgs lasītājiem, kuri neprot strādāt ar datoru, printeri un skeneri. Šāda veida pasūtījumu nodaļas darbinieki veic vienas nedēļas laikā, un lasītājs savu pasūtījumu saņem jau iesietā veidā. Nodaļā tiek izdots arī bezmaksas informatīvais izdevums “JAUNIE VĀKI”, kurā ir apkopota informācija par nodaļā izdotajām grāmatām Braila rakstā. Lasītājiem ir iespēja arī piedalīties izdodamo grāmatu saraksta veidošanā. Sākot ar 2011. gada nogali tiek izdota jauna bibliotēkas avīzīte “BAZŪNE” ar divām galvenajām sadaļām: *Bibliotēkas ziņas* un *Runā lasītājs*. Abi izdevumi pieejami gan redzīgo, gan Braila rakstā. [<http://www.neredzigobiblioteka.lv>]

Lai iepazītos ar Braila raksta grāmatu izdošanas specifiku ir vērts atbraukt uz bibliotēku interesantā un saistošā ekskursijā, kurā ikvienam interesentam ir iespēja pašam pamēģināt kaut ko uzrakstīt Braila rakstā. BRN sniedz arī dažādas konsultācijas par Braila pierakstu, piedāvā izbraukuma aktivitātes – tikšanos ar audzēkņiem mācību iestādēs, demonstrējot tehniskos palīgīdzekļus un Braila raksta grāmatas. Tā piem., šī gada februārī BRN darbinieki – Gunta Bite, Dina Kāgane-Kovaļova un Sarmīte Gromska – ciemojās Āgenskalna sākumskolā, kur projektu nedēļas „Valodas daudzveidība” ietvaros 2. klases skolēnus iepazīstināja ar Braila rakstu. Bērniem pašiem bija iespēja pamēģināt uzrakstīt savu vārdu Braila rakstā gan ar tāfeli un grifeli, gan ar rakstāmmašīnu. (sk. 10. pielik., 1.-4. att.). [<http://www.neredzigobiblioteka.lv>]

6.2.3. Braila raksta apguve vispārizglītojošajās skolās

Mūsdienās Braila rakstu neredzīgie bērni mācību vielas apgūvē izmanto, mācoties arī vispārizglītojošās skolās. Vācijā tiek atbalstīta vājredzīgo un neredzīgo bērnu apmācība redzīgo skolās. Lai apgūtu Braila raksta lasīšanas tehniku, neredzīgam bērnam nepieciešamas individuālas nodarbības, kuras vada speciāli apmācīti pedagogi. Cik vien iespējams, neredzīgie apgūst to pašu mācību vielu, ko pārējie skolēni. Ir pedagogi, kuriem ir svarīgi, lai neredzīgi bērni iemācās lasīt un rakstīt uz papīra vai nu ar tāfeli un grifeli, vai ar mehānisko rakstāmmašīnu. Lai pedagogi un redzīgie klases biedri varētu izlasīt neredzīgā uzrakstīto, tiek izmantota arī elektroniskā Braila rakstāmmašīna ar ekrānu, uz kura ir iespējams izlasīt neredzīgā uzrakstīto redzīgo rakstā. Ir arī tādas skolas, kur neredzīgo bērnu apmācībā jau no pirmās klases izmanto datoru ar Braila rindu. Tādā veidā pedagogiem ir ļoti ērti sekot līdzi tam, ko raksta neredzīgais skolēns. Ir dzirdēts, ka Bavārijā redzīgie bērni mācās neredzīgo skolās, apgūstot Braila rakstu, bet neredzīgie skolēni, izmantojot dažādus taktīlos materiālus, apgūst redzīgo rakstu. [Katemane, 16-17] Speciālās izglītības centrā Stokholmā tiek drukāti materiāli Braila rakstā vispārizglītojošās skolās integrētajiem neredzīgajiem bērniem. Arī Latvijā ir tādi gadījumi, kad pavisam neredzīgi bērni veiksmīgi mācās vispārizglītojošās skolās, piem., Vaivaru pamatskolā. Izmantojot Braila rakstu, parastajā skolā var mācīties arī neredzīgie kurlmēmie cilvēki. Kā piemēru var minēt skolēnu Riku Virtanenu (Somija), kurš slikti dzird pedagogu un neredz uzrakstīto uz tāfeles. Neskatoties uz to, viņam ir iespēja sekot stundai, lasot no sava portatīvā datora Braila displeja. Stundā kopā ar skolēnu atrodas cilvēks, kurš pedagoga runu sinhroni pieraksta uz sava datora, kas pieslēgts pie skolēna portatīvā datora. [Тийхонен, 7-8]

6.3. Braila raksta grāmatu reprodukcijas īpatnības

Latviešu valodas teksti tiek reproducēti Braila rakstā saskaņā ar latviešu valodas Braila raksta alfabētu, svešvalodu Braila raksta alfabētiem (ja tekstā parādās konkrētās svešvalodas vārdi vai saīsinājumi), zinātņu simbolu apzīmējumiem Braila rakstā. **Likums par autortiesībām** paredz, ka autortiesības nav uzskatāmas par pārkāptām, ja darbs gludrakstā tiek reproducēts un izplatīts redzes invalīdiem viņiem uztveramā formā (Braila rakstā vai audioformātā) nekomerciālos nolūkos. Ja tekstā ir kļūdas, tās labo atbilstoši latviešu valodas ortogrāfijas, interpunkcijas, gramatikas un stilistikas normām. Latviešu valodas normas attiecas arī uz Braila raksta tekstiem, tomēr ir nelielas atšķirības ortogrāfijā un interpunkcijā. Noformējot tekstus Braila rakstā, ne vienmēr iespējams tos pārveidot atbilstoši redzīgo raksta tekstu noformējumam, jo jāņem vērā atšķirīgās rediģēšanas īpatnības, kas nodrošina Braila raksta tekstu pārskatāmību. Reproducējot tekstus Braila rakstā, nepieciešama vispusīga oriģinālizdevuma analīze, lai noteiktu un strukturētu nepieciešamos pārveidojumus. [Gromska, 27]

Viena no būtiskākajām īpatnībām Braila raksta tekstu rediģēšanā izpaužas lielā burta lietojuma atšķirībā no vispārpieņemtajām latviešu valodas normām. Braila raksta specifikas dēļ nav iespējams apzīmēt lielos un mazos burtus atsevišķi, tādēļ, lai Braila rakstā atveidotu lielo burtu, pirms konkrēta Braila burta liek zīmi ♠ [^], ko dēvē par „lielā burta pazīšanas zīmi”. Cik zināms, pasaulē lielā burta zīmi nelieto konsekventi, piem., Lietuvā, Krievijā, Anglijā, ASV lielos burtu lieto tajos pašos gadījumos kā redzīgo rakstā. Taču **latviešu valodā Braila rakstā nav pieņemts lietot lielos burtus**. Lielā burta zīmi lieto tikai tajos gadījumos, kad tekstā parādās svešvalodā rakstīts vārds, vardu savienojums vai teikums; to lieto arī saīsinājumos, kuri veidoti no nosaukumiem svešvalodās, piem., [^]BBC, [^]NATO¹⁵), savukārt nelieto saīsinājumos, kas veidoti no latviešu valodas nosaukumu pirmajiem burtiem, piem., ANO, NLO. Tomēr latviešu valodas saīsinājumos, kas var radīt pārpratumus, raksta lielā burta zīmi, piem., [^]ES (Eiropas Savienība), [^]TO (Teritoriālā organizācija). Agrāk lielā burta trūkums neradīja īpašas problēmas, bet mūsdienās neredzīgajiem ir iespēja strādāt ar datoru, tādēļ nelietojot lielos burtus, rodas nopietni šķēršļi, rakstot uz datora vēstuli vai svarīgu dokumentu, piem., CV, iesniegumu u. c., kur obligāti jālieto lielie burti atbilstoši latviešu valodas normām. Lielā burta lietojums neaprobežojas tikai ar jauna teikuma sākumu vai īpašvārdu. Lielais burts var pārvērst sugasvārdu par īpašvārdu, piem., Vika grāmatā „Zemūdens Bara lielā diena” ir ļoti daudz sugasvārdu, kuri rakstīti ar lielo burtu, lai parādītu, ka grāmatas kontekstā tie ir

¹⁵ Tajos gadījumos, kad redzīgo rakstā saīsinājumos visi burti ir lieli, Braila rakstā tiek lietota dubultā lielā burta zīme [^^].

īpašvārdi (Dūņu Rūķītis, Tintesziivs), tāpēc, reproducējot šo grāmatu Braila rakstā, izņēmuma kārtā pirms šiem vārdiem tika likta lielā burtā zīme, lai arī neredzīgie varētu uztvert semantisko papildinformāciju. Lai lielais burts kļūtu par tikpat neatņemamu teksta sastāvdaļu kā redzīgo rakstā un tikpat pašsaprotamu kā interpunkcijas normas, nepieciešams to oficiāli iekļaut Braila raksta standartos un visos Braila izdevumos. Tā kā lielajam burtam ir nozīmīga vieta latviešu valodas ortogrāfijā, arī Braila rakstā būtu liederīgi to lietot. [Gromska, 28-29] Arvien vairāk paplašinoties lielā burtā lietojumam latviešu valodā, kā arī palielinoties informācijas pieejamībai, ko nodrošina datortehnoloģijas, lielais burts kļuvis tikpat nepieciešams kā redzīgo rakstā, lai arī Braila rakstā būtu pieejama visa informācija, ko ietver lielais burts gan lingvistiskā, gan ekstralingvistiskā aspektā. Īpaši tas ir svarīgi tiem neredzīgajiem, kuri strādā vai studē. Tomēr jāatzīst, ka lielā burtā ieviešana radītu arī neērtības: lietojot to pilnīgi visos gadījumos, kad tas ir nepieciešams, palielinātos grāmatu apjoms, kā arī daudziem neredzīgajiem tas varētu apgrūtināt teksta uztveri (ir gadījumi, kad neredzīgie lielā burtā zīmi uztver kā burtu [k], jo tas ir līdzīgs šai zīmei). Pašai autorei lielā burtā zīme Braila grāmatās, šķiet, nesagādātu lielas grūtības, taču viedokļi par lielā burtā lietojumu ir atšķirīgi. Gandrīz visi autores respondenti uzskata, ka bez lielā burtā zīmes Braila rakstā var ļoti labi iztikt un ka tā varētu arī traucēt; tie respondenti, kuri regulāri raksta arī ar datoru, apgalvo, ka lielā burtā trūkums Braila rakstā sagādā zināmas grūtības, taču viņi cenšas ar datoru rakstītos tekstos rakstīt lielos burtus, kur tas ir nepieciešams, bet tie, kas datoru lieto reti vai nelieto to vispār, uzskata, ka lielā burtā zīme nemaz nav nepieciešama un tikai apgrūtina lasīšanu. Turpretī RESP-2 uzskata, ka Braila rakstā būtu jāievieš lielais burts, jo, ja tā trūkst, cilvēks uzreiz zemapziņā pieņem, ka tam tur nav jābūt. Tas ir vajadzīgs arī Braila rakstā, jo lielā burtā lietojumu nosaka valodas norma. (Par interpunkcijas atšķirībām sk. [Gromska, 33-35])

Redaktora darba specifika un rediģēšanas īpatnības. Lai kvalitatīvi reproducētu latviešu valodas tekstus Braila rakstā, nepieciešams pārzināt rediģēšanas īpatnības, lai teksts būtu uztverams lasītājam. Ar oriģinālizdevuma ieskenēšanu un izdrukāšanu Braila rakstā vien nepietiek – ir jāveic dažādas izmaiņas. Braila raksta īpatnību dēļ redzīgo rakstā izdotās grāmatas ir rūpīgi jāizskata un jāpielāgo drukāšanai Braila rakstā, piem., tabulas un attēli jāpārveido tā, lai tie būtu saprotami, taču ne vienmēr tas iespējams.

Bieži izdevniecībās gan redaktora, gan korektora pienākumus veic viens cilvēks: redaktoram galvenokārt jābūt spējīgam radoši strādāt, sekot līdzi teksta saturam un loģikai, savukārt korektors galvenokārt veic tehnisku darbu, pievēršot uzmanību dažādām teksta noformēšanas īpatnībām, kas nav saistītas ar gramatiku un stilistiku, kā arī labo burtu, ciparu un pieturzīmju kļūdas un veido vārdu pārneseumus. Braila raksta redaktoram jābūt

kompetentam abās jomās, tomēr galvenokārt jāveic korektora pienākumi, regulāri sadarbojoties ar redzīgo redaktoru. Braila raksta redaktoram ir jābūt kompetentam ne tikai valodniecībā, bet arī citās zinātņu nozarēs, jo BRN izdoto grāmatu tematika ir ļoti daudzveidīga. Regulāri jāizmanto vārdnīcas (svešvārdu, sinonīmu, skaidrojošo u. c.), bieži jākonsultējas ar valodniekiem un zinātņu nozaru speciālistiem. Atbildīgs redaktors labo faktu kļūdas, kas pieļautas oriģināltekstā, piem., gadskaitļus. Tulkotā literatūra ir jāredīgē īpaši rūpīgi daudzu gramatisku un stilistisku nepilnību dēļ. Kritiski jāvērtē arī interneta materiāli, kuri mēdz būt nekvalitatīvi. Neskaidrību gadījumā redaktors sazinās ar teksta autoru vai tulkotāju. [Gromska, 35-36]

Reproducējot redzīgo raksta tekstus Braila rakstā, nepieciešama ļoti cieša Braila redaktora sadarbība ar redzīgo redaktoru. Lai sagatavotu korektūru Braila rakstā, redzīgais redaktors oriģinālizdevumā atzīmē visus pārveidojumus atbilstoši Braila raksta iespējām, ievērojot tā specifiku, ko ir svarīgi pārzināt, lai teksts Braila rakstā būtu viegli uztverams un pārskatāms. Ne visas redzīgo raksta teksta īpatnības var atveidot Braila rakstā, jo tam ir daudz ierobežotākas iespējas, piem., ir ļoti daudz veidu, kā redzīgo rakstā atveidot zīmes, kas norāda secību. Braila rakstā to ilgu laiku apzīmēja tikai ar cipariem vai latīņu burtiem, bet nesen ieviesta specifiska zīme secības norādīšanai – šo zīmi dēvē par «bumbu», jo tai ir apaļa forma un tā sastāv no latīņu „io” un ir viegli uztverama. Oriģināltekstu ar pārveidojumu atzīmēm redzīgais redaktors nodod datoroperatoram, kurš šīs atzīmes iestrādā ieskenētās grāmatas tekstā, kuru ar datorprogrammas WinBraille palīdzību īpaši apstrādā un izdrukā korektūru Braila rakstā. Grāmatas tapšanas procesā neredzīgais redaktors lasa grāmatas korektūru 3 reizes:

1) redaktors lasa tekstu Braila rakstā, pierakstot atrastās kļūdas Braila rakstā uz atsevišķām lapām ar tāfeli un grifeli vai rakstāmmašīnu;

2) to pašu korektūru neredzīgais redaktors lasa skaļi redzīgajam redaktoram sekojot līdzi tekstam oriģinālizdevumā. Redzīgais redaktors pieraksta Braila redaktora atrastās kļūdas, ka arī atzīmē kopīgi atrastās kļūdas, kas nav pamanītas iepriekš vai ko abi redaktori konstatē, salīdzinot oriģināltekstu ar Braila korektūru. Šo procesu sauc par „salasīšanu”. Pēc salasīšanas kļūdu labojums tiek nodots datoroperatoram, kurš to iestrādā grāmatas datortekstā un izdrukā otru Braila raksta korektūru;

3) otrās korektūras lasīšanas laikā Braila redaktors pārbauda, vai visas kļūdas ir izlabotas. Ja šajā korektūrā konstatētas vēl neizlabotas vai jaunas kļūdas, tad Braila redaktors šīs kļūdas dara zināmas datoroperatoram, kurš tās izlabo, taču šo kļūdu dēļ Brailā rakstā netiek drukāta trešā korektūra – datoroperators izdrukā tikai tās lapas, kur redaktors konstatējis šīs kļūdas, lai redaktors var pārbaudīt, vai tās ir izlabotas. Kad visas kļūdas ir izlabotas, tiek

drukāta tirāža trijos eksemplāros (viens eksemplārs tiek nodots LNERB abonementā, bet pārējie tiek sūtīti uz tās filiālēm). Braila redaktoram rūpīgi jāparbauda katrs tirāžas eksemplārs, lai pārlicinātos, vai lappušu numerācija ir pareiza, kā arī par to, vai katrā lapā teksts ir skaidri saprotams, jo ir gadījumi, kad Braila raksta printeris izdrukā lapas ar izkropļotiem Braila burtiem, ko redaktori dēvē par „hieroglifiem”. Grāmatu iesiešana parasti nenotiek uz vietas – to veic profesionāli iesējēji, taču ir dažas grāmatas, kuras eksperimentāli iesietas arī BRN. Kā redzams, grāmatu tapšanas process ir diezgan ilgs, jo jāņem vērā, ka bieži vien grāmatai Braila rakstā ir vairāki sējumi, un katrs sējums iziet iepriekš aprakstītās tapšanas stadijas, piem., R. Kūļa un M. Kūles „Filozofija” Braila rakstā tika izdota 13 sējumos. Autore nelielu pieredzi Braila raksta tekstu rediģēšanā ieguvusi jau skolas laikā 2006. gadā, kad vasaras laikā autorei tika dota iespēja strādāt kā praktikantei LNERB Braila raksta nodaļā, kur viņai tika uzticēta dažādu interneta materiālu rediģēšana, no kuriem tika izveidota grāmata „*Kā pieteikties darbā*” (izdota 2006. gadā). [sk. 5.pielik.] Interneta tekstos autore sastapās ar ļoti daudzām interpunkcijas, gramatiskām un stilistiskām nepilnībām. Jau vairākus mēnešus oficiāli strādājot BRN, autore ir saskārusies gan ar latviešu daiļliteratūru, gan ar tulkoto literatūru. Autore jau ir pabeigusi rediģēt Ingas Ābeles „*Sniega laika piezīmes*”. Rediģējot šo darbu, autore saskārās ar ļoti daudzām burtu kļūdām, piem., lieka garumzīme, nepareizs burts u. c. kļūdas (kļūdas parasti rodas oriģinālās grāmatas ieskenēšanas laikā); tika labotas arī interpunkcijas kļūdas, tāpat arī bija jāpievērš uzmanība tam, vai visi pārnēsumi ir pareizi. Šobrīd autore rediģē Barbaras Bergeres „*Vai tava dzīve ir laimīga*”, kas ir tulkota no angļu valodas, tāpēc šajā gadījumā tekstam ir jāseko līdzi ne tikai kā korektoram, bet arī kā redaktorei, jo oriģinālizdevumā ir daudz gramatisku un stilistisku atkāpju no normas, piem., Braila raksta izdevumā nevar atstāt šādu teikumu: „*Kādēļ nevēlēties to, kas jums ir, un būt laimīgam?*”; Pēc konteksta teikumam ir jābūt šādam: „*Kādēļ nevēlēties to, kas jums ir, un nebūt laimīgam?*” Tomēr nedrīkst pārmērīgi iejaukties arī tulkotā tekstā, bet tas ir jālabo tik daudz, cik tas tiešām ir objektīvi nepieciešams.

Autore savā bakalaura darbā ir aplūkojusi vairākas svarīgas Braila raksta tekstveides īpatnības, kas jāievēro, lai teksts būtu pārskatāms (tajās ietilpst arī tabulu atveidošanas problemātika un attēlu reproducēšanas īpatnības). Viena no tām ir saistīta ar **teksta izcēlumu** ierobežotajām iespējām Braila rakstā. Redzīgo rakstā ir ļoti daudz iespēju, kā tekstā izcelt vārdu, teikumu vai teksta daļu: izcēlumu var veidot gan ar dažādu krāsu un lielumu burtiem, gan ar burtu fontiem, gan ar treknrakstu un slīprakstu, gan retinātiem burtiem, dažādu veidu pasvītrojumiem. Braila rakstā dažādus izcēlumus ļoti bieži apzīmē ar kursīva zīmi (œ) , ko liek gan izceltā vārda vai teikuma priekšā, gan aiz tā, tādējādi skaidri norādot, ka teksts ir izcelts un tam ir jāpievērš pastiprināta uzmanība. ASV dažādiem redzīgo raksta teksta

izcēlumiem izgudrotas atsevišķas zīmes, piem., viļņota un pārtraukta svītra, treknraksts u. c., taču, cik zināms, ASV izdotajās grāmatās arī lieto tikai kursīva zīmi. Tas izskaidrojams ar to, ka Braila rakstam ir jābūt pārskatāmam ar tausti, tādēļ svarīgāk ir nodrošināt teksta vienkāršību, nevis ievērot tādu teksta izcēlumu dažādību, kāda ir redzīgo rakstā – pasvītrojumi un citi teksta izcelšanas paņēmieni ir nepieciešami, lai redzīgo raksta teksts būtu vizuāli pārskatāms, taču Braila rakstā zīmju pārbagātība tikai apgrūtina uztveri. Ja redzīgo rakstā nosaukumi ir slīprakstā vai izcelti ar lielākiem burtiem, Braila rakstā tos liek pēdiņās, lai norādītu, ka tie ir nosaukumi, tāpat pēdiņās liek arī citākus.

Ja redzīgo rakstā teksta daļa ir rakstīta petitā, tad Braila rakstā to no abām pusēm atdala ar speciālu petita zīmi. Braila rakstā teksta daļu var izcelts arī ar izlaistu rindu pirms un pēc tās, kas lasītājam ļauj viegli uztvert to, kur sākas un beidzas izceltais teksts. Braila rakstā ir arī iespēja izcelt tekstu, ievietojot to rāmī, kas veidots no tādām Braila raksta zīmēm, kas vizuāli veido taisnu līniju un rāmja stūrus. [Gromska, 37-39] (Sīkāk par teksta izcēlumiem, kā arī par teksta izvietojumu, tabulu reproducēšanu, virsrakstu veidošanu, atkāpēm, satura rādītāja sastādīšanu, lappušu numerāciju, titullapas noformēšanu un oriģinālizdevuma sadalīšanu sējumos [Gromska, 37-42])

6.4. Braila raksta lietojums autores un citu neredzīgo dzīvē

Braila raksts autores dzīvē ieņem ļoti lielu lomu, un šobrīd tas ir pilnīgi neaizstājams, jo ar Braila raksta palīdzību autore skolā apguvusi lasīšanas / rakstīšanas prasmes. Apgūt Braila rakstu autorei bija ļoti viegli. Lasot Braila rakstā, autore ir ieguvusi vērtīgas zināšanas par pasauli. Kā jau minēts iepriekš, autore jau kopš skolas gadiem ir lasījusi ļoti daudz grāmatu Braila rakstā. Viņa ļoti daudz izmantojusi Brailu rakstīšanai – skolas gados tika rakstīti stāsti, dzejoļi, dienasgrāmatas; stundās pildīti dažādi rakstiskie uzdevumi, rakstīti domraksti. Autorei savas domas izteikt ir daudz vieglāk Braila rakstā, nekā rakstot ar datoru, tāpēc jebkurš zinātniskais darbs vai cits teksts vispirms top Braila rakstā un tikai pēc tam tiek pārrakstīts ar datoru, ja tas ir nepieciešams. Braila rakstu autore lieto arī saskarsmē ar apkārtējiem – skolas laikā tika rakstītas vēstules klases biedriem. Autore raksta personiskas vēstules Braila rakstā arī sev vistuvākajiem cilvēkiem, kas ir redzīgi; autorei sagādā lielu prieku tas, ka redzīgi cilvēki var izlasīt viņas uzrakstīto, izmantojot Braila raksta alfabētu, kur virs katra Braila burta uzrakstīts atbilstošs redzīgo raksta burts. Lielu prieku ir sagādājusi iespēja studiju gados iepazīstināt savus kursa biedrus un pasniedzējus ar Braila rakstu, jo autorei šķiet, ka tas ir viens no veidiem, kā neredzīgie var satuvināties ar redzīgajiem un sniegt viņiem savu pieredzi, iepazīstināt ar citādu pasaules skatījumu. Paraugoties uz Braila rakstu no redzīgu

cilvēku skatpunkta, autore atklājusi, ka tas pēc savas būtības ir ļoti interesanti izveidots un ka tā pamatā tiešām ir stingra loģika; iedziļinoties Braila raksta lasīšanas specifiskā, autorei pašai ir jābrīnās, kā ar pirkstiem vispār ir iespējams tik skaidri uztvert dažādus burtus. Tas nozīmē, ka taustes iespējas ir daudz lielākas, nekā redzīgi cilvēki varētu uzskatīt. Arī studiju gados Braila raksts autorei bija neaizstājams. LNERB lasītavā ar speciālās datorprogrammas un Braila printera palīdzību autorei nepieciešamie mācību materiāli tika apstrādāti un izdrukāti Braila rakstā, lai viņa varētu pilnvērtīgi apgūt mācību vielu. Rakstot bakalaura un maģistra darbu, autorei visi materiāli tika drukāti Braila rakstā, jo tikai tādā veidā bija iespējams apgūt dažādus teorētiskos materiālus un sastādīt darba plānu. Braila raksts studijās tika izmantots, konspektējot diktafonā ierakstītās lekcijas, gatavojoties semināriem un eksāmeniem, jo izlasītais zinātniskais teksts atmiņā saglabājas daudz noturīgāk nekā dzirdētais. Arī šobrīd autore regulāri izmanto Braila rakstu ne tikai lasot un rakstot, bet arī savā darbā, rediģējot dažādus tekstus. Strādājot par Braila raksta redaktoru, ir ļoti nepieciešama trenēta taustes atmiņa, lai varētu pilnvērtīgi veikt savus pienākumus (īpaši tas attiecas uz korektora pienākumiem). Kā jau minēts, LNERB lielā skaitā pieejamas arī audiogrāmatas kasetēs un CD. Arī tām ir ļoti liela nozīme, jo tās ielasīt ir daudz ātrāk nekā izdot grāmatu Braila rakstā, tādējādi bibliotēkā strauji palielinās grāmatu klāsts. Pārsvārā tiek ielasīta daiļliteratūra, jo to ar dzirdi vieglāk uztvert nekā uzzīņu literatūru. Autore arī ir izmantojusi iespēju klausīties daiļliteratūru kasetēs un CD, jo tai ir viegli sekot līdz ar dzirdi. Tomēr ir tādas grāmatas, ko ir daudz labāk patīk lasīt pašai, piem., grāmatas par filozofiju, vēsturi, ezotēriku, psiholoģiju, tāpat arī dzeju un aforismus ir daudz vieglāk lasīt Braila rakstā. Protams, arī daiļliteratūru savā ziņā ir vieglāk lasīt Braila rakstā, jo lasīšana vispār ir ļoti personiska nodarbe, un daudz labāk tekstu lasīt pie sevis vienatnē nekā klausīties diktora balsī vai izmantot mākslīgo runas sintēzes balsi datorā. Tekstu tikai klausoties, nav pieejama informācija par vārdu pareizrakstību, pieturzīmju lietojumu īpaši sarežģītas struktūras teikumos, kur ir daudz iekavu, pēdiņu vai domuzīmju, nevar zināt, kur ir izcelts teksts, tāpat ne vienmēr ir skaidrs, kur dialogā notiek runātāju maiņa. Braila rakstam ir savas priekšrocības, un tas neredzīgajam ir ļoti svarīgs, tāpat kā redzīgie nevar iztikt bez redzīgo raksta, tomēr autore labprāt izmanto arī citas iespējas, ko piedāvā mūsdienu tehnoloģijas – klausās gan ielasītās grāmatas, gan arī izmanto runas sintēzes programmu „Visvaris”, lasot dažādus izglītojošus rakstus, kas nav saistīti ar studijām, jo ne visu tomēr ir iespējams izdrukāt Brailā (dažādi bukleti un grāmatas Braila rakstā aizņem pārāk daudz vietas). Autore gan vēl nav apguvusi prasmī strādāt ar Braila rindu. Nevar noliegt, ka datora prasmju apguve ievērojami atvieglo gan redzīgo, gan arī neredzīgo cilvēku dzīvi un liela informācijas daudzuma apstrādi, it īpaši tādēļ, ka tas atvieglo arī dažādu materiālu pieejamību Braila rakstā. Autore uzskata, ka Braila raksts noteikti nav

zaudējis nozīmi, tikai tā lietošanas iespējas ir mainījušās atbilstoši šim laikmetam. Iespējams, ka nākotnē samazināsies Braila raksta grāmatu izdošana, taču tā izmantošanas iespējas tiks nodrošinātas ar datortehnoloģiju palīdzību. Šobrīd šādas tehnoloģijas ir ļoti dārgas, tāpēc nav pieejamas visiem (Braila rinda šobrīd pieejama nedaudzās vietās Latvijā). Autorei ir zināms, ka ir arī citas ļoti modernas tehnoloģijas, kas līdz Latvijai pat vēl nav nonākušas, piem., pavisam neliels portatīvais dators ar iebūvētu Braila displeju, kā arī tādas tehnoloģijas, kas papildina iespējas lasīt grāmatas audiāli un kas arī varētu būt ļoti noderīgas. [sk. 6. pielik., 6. att.] Tomēr autore nespēj iedomāties mācību procesu bez Braila raksta, jo tas ir ļoti nepieciešams svešvalodu apgūvē, dažādu piezīmju rakstīšanai, uzziņu literatūras un dažādu mācību grāmatu lasīšanai. Tālāk tekstā doti autores respondentu viedokļi par Braila raksta nozīmi un lietojumu.

RESP-1 atzīst, ka Braila rakstam ir ļoti liela nozīme viņas dzīvē – studējot augstskolā, Braila raksts ļoti palīdzējis mācību materiālu uztverei, jo ne visu var apgūt audiāli. Lekcijas tika ierakstītas diktafonā un mājās pārrakstītas Braila rakstā, lai labāk izprastu studiju priekšmetu jēgu. Arī RESP, tāpat kā autore, bibliotēkas lasītavā drukā visādus materiālus no dažādām grāmatām (jāpiebilst, ka RESP, atšķirībā no autores, šos materiālus ieskanē, apstrādā un drukā pati). Ir ļoti viegli atcerēties Braila rakstā lasīto. RESP lasa arī dažādas grāmatas Braila rakstā, piem., mācību literatūru krievu valodā, ko pārtulko latviski (bibliotēkā ir pieejama literatūra krievu valodā par dažiem komponistiem). Skolā Braila raksts tika izmantots arī vēstuļu rakstīšanā. Sākumskolā nedēļas laikā tika apgūts Braila krievu alfabēts (RESP dzimtā valoda ir krievu valoda). RESP uzskata, ka Braila rakstam noteikti ir nākotne. Ja redzīgo grāmatas pamazām tiek aizstātas ar to elektroniskajām versijām, tad ikvienam neredzīgajam vajadzētu nodrošināt iespēju iegādāties Braila rindu, lai arī neredzīgie tik daudz neizmanto papīru. Taču, tā kā Latvijā šobrīd nav iespējams katru apgādāt ar Braila rindu, neredzīgie arī turpmāk izmantos Braila raksta grāmatas. Redzīgie cilvēki lasa savā rakstā ar acīm neatkarīgi no tā, vai tās tiek lasītas papīra formatā vai datorā, tāpēc arī neredzīgajiem ir svarīgi lasīt ar taustes palīdzību. RESP piekrīt, ka var vilkt paralēles starp Brailu un redzīgo rakstu funkciju ziņā. RESP uzskata, ka visas atlikušās maņas neredzīgajam kompensē redzi, tādēļ, ja neredzīgie pietiekami daudz nelasīs Braila rakstā, tad netiks pietiekami attīstīta arī taustes maņa. Tātad lasīšana Brailā ir viens no veidiem, kas palīdz attīstīt tausti, jo nevar noslogot tikai dzirdes orgānus. Runājot par Braila nošu rakstu, RESP atzīst, ka skaņdarbus gan nevarētu apgūt pēc Braila notīm, jo tos iemācās tikai pēc dzirdes (skolā netika pietiekami mācīts nošu raksts). Rakstot pētnieciskos darbus, arī nevar paļauties tikai uz dzirdi. Audiogrāmatas RESP izmanto pavisam reti, taču uzskata, ka daiļliteratūru varētu lasīt audiovariantā, jo, lasot Braila rakstā, var tikai iedomāties runātāju intonācijas dialogā, bet nav

īsti skaidrs, kā tas varētu izklausīties, tāpēc daiļliteratūru labāk būtu klausīties, bet zinātnisko literatūru, piem., psiholoģiju, ezotēriku, lietišķos tekstus RESP labprātāk lasa Braila rakstā, jo tā ir literatūra, kas sniedz informāciju, ko ir svarīgi izprast un kurā ir svarīgi iedziļināties. Lasot daiļliteratūru, īpaša uzmanības piepūle nav vajadzīga – ja grāmata aizraujoša, tad to var viegli atcerēties. RESP agrāk izmantojusi audiokasetes krievu valodā. Ir svarīgi, lai diktoram būtu skaidra izruna, ka arī tas, vai diktors pats ir iejūties konkrētā grāmatā, jo tad tiek labi attēlotas dažādas intonācijas; ja diktoram pašam grāmata nepatīk, tad stāsts nerodina interesi arī klausītājam. Klausoties zinātnisko literatūru, tā nepaliek atmiņā, īpaši rakstot kādu darbu. RESP uzskata, ka neredzīgajam lasītais labāk saglabājas atmiņā, tāpat kā redzīgajam – tas, kas tiek lasīts ar datorprogrammas palīdzību, vienmēr ir arī jāizdrukā. Kopumā var teikt ka RESP visvairāk lieto Braila rakstu papīra formātā, ka arī izmanto Braila rindu bibliotēkas lasītavā, apstrādājot tekstus drukāšanai, piem., lai saprastu, cik garām jābūt rindām. Paralēli Braila rindai RESP izmanto arī runas sintēzes programmu Jaws. Arī RESP, tāpat kā autore, nevar izteikt savas domas, rakstot ar datoru – vispirms teksts ir jāuzraksta Braila rakstā, jo, izmantojot Braila rakstu, var kontrolēt darba apjomu, taču rakstot ar datoru, tas jau ir grūtāk. Sagādā grūtības arī vienlaicīgi domāt par burtu izvietošanu uz klaviatūras un par rakstāmo tekstu. Ir labāk, ja teksts ir priekšā un ja to var ātri pārskatīt ar pirkstiem un saprast, cik lapas jau ir uzrakstītas. Jāpiebilst, ka Braila raksta apguve notika pavisam dabiski un ātri. Tā kā RESP Braila rakstu izmanto bieži, lasīšanas temps ir ļoti ātrs. Bez šaubām var teikt, ka Braila raksts ir neaizstājams neskatoties uz to, ka tā lietojums samazinās.

RESP-2 Braila rakstu iemācījusies jau bērnudārzā ar kādas tiflopedagoģes palīdzību. Skolā Braila raksts tika izmantots, lasot mācību grāmatas, veidojot konspektus. Braila grāmatas un pašas veidotie konspekti ļoti atvieglojuši pasaules izziņu. Tā kā skolas gados vēl nebija pieejamas dažādas tehnoloģijas, arī piezīmes tika rakstītas Braila rakstā – ja nav palīgtehnoloģiju, tad iztikt bez Braila nav iespējams. Bērnībā RESP tika mācīts atpazīt arī redzīgo burtus reljefā; protams, šāda lasīšana ir daudz lēnāka nekā Braila rakstā. Taču tas arī ir viens no veidiem, kā neredzīgajiem var mācīt burtus. Braila rakstam neapšaubāmi ir priekšrocības salīdzinājumā ar reljefiem redzīgo burtiem. Studējot augstskolā, Braila raksts jau pamazām sāka zaudēt savu aktualitāti, jo viss tika pierakstīts tikai uz datora (arī lekcijas). Šobrīd RESP lasa Braila rakstā tikai Neredzīgo biedrības izdoto zūrnālu „Rosme”, tomēr daudz labprātāk to lasītu internetā. RESP uzskata, ka Braila rakstu pamazām aizstāj tehnoloģijas, piem., ASV jau viss ir datorizēts, un neredzīgie Braila raksta grāmatas lasa ļoti maz. Arī pašas RESP dzīvē Braila rakstu jau ir aizstājis dators un diktafons. Konferencēs datoru izmantot ir daudz ērtāk, nekā lietot tāfeli vai rakstāmmašīnu. RESP nepiekrīt tam, ka lasītais labāk paliek atmiņā – mācoties uz eksāmenu, tiek izmantota tikai dzirde, klausoties

informāciju datorā. Dators tiek izmantots ērtības dēļ, lai nebūtu jāpatērē laiks, pārrakstot informāciju Braila rakstā. RESP patīk studijās izmantot datoru, jo strādāt ar to ir daudz ātrāk, taču tas katram ir ļoti individuāli. Dažādas grāmatas krievu valodā RESP lasa tikai ar ekrānlasošās datorprogrammas palīdzību, tai skaitā arī daiļliteratūru, lejuplādējot grāmatas no dažādām interneta vietnēm – RESP vairāk lasa grāmatas krievu valodā un angļu valodā (RESP dzimtā valoda ir krievu valoda). RESP neizmanto bibliotēkā pieejamās audiogrāmatas. Veicot zinātniskos pētījumus, RESP izmanto LU datu bāzi. RESP raksta uz datora pietiekami ātri, lai lekcijās un konferencēs uz vietas varētu veikt pierakstus. RESP uzskata, ka rakstīt ar datoru ir daudz ātrāk nekā Braila rakstā, turklāt tā ir vieglāk arī uzreiz papildināt uzrakstīto. Braila rakstu varētu izmantot tad, ja negribas ņemt līdzi datoru, piem., vasaras laikā, kad gribas atpūsties pie dabas bez datora. Taču arī parasti vasarā pie dabas ir daudz ērtāk izmantot datoru, jo tam ir lielas priekšrocības. RESP Brailā lasa tikai ar kreiso roku, tāpēc lasīšanas ātrums ir ļoti lēns – tas ir viens no iemesliem, kāpēc netiek izmantots Braila raksts, jo nav trenēta labās rokas pirkstu jutība. Tomēr RESP atzīst, ka Braila raksts ir nepieciešams, apgūstot kādu svešvalodu, īpaši sākumposmā (mācoties kādu valodu, obligāti ir jāparzina arī tās Braila alfabēta specifiskās Braila raksta zīmes), tāpat arī nošu apgūšanai. Taču zinātnisko literatūru RESP nelasa Braila rakstā, jo datorā to var iekopēt un uzreiz izveidot konspektu, veidot dažādas atsauces, bet, izmantojot Braila rakstu, tiek zaudēts laiks.

RESP-3 Braila rakstu lieto regulāri, lasot daiļliteratūru. Tas tiek lietots gandrīz visās dzīves sfērās. Tiek pierakstītas arī dažādas piezīmes. Studējot gan bakalaura, gan maģistra programmās, RESP visas lekcijas pierakstīja Brailā ar tāfeli un grifeli; lai atvieglotu lekciju pierakstus, tika izdomāti dažādi saīsinājumi. Bakalaura darbs tika rakstīts Braila rakstā un pēc tam nodiktēts redzīgam palīgam, kurš pierakstīja to uz datora, taču maģistra darba rakstīšanā jau tika izmantots gan Braila raksts, gan dators. Dažādi mācību materiāli tika lasīti priekšā, un RESP svarīgāko pierakstīja Brailā. RESP uzskata, ka arī turpmāk ir nepieciešams izdot Braila raksta grāmatas, jo tādā veidā var uztvert sīkākas nianšes. Protams, ka Braila raksta iespējas ir ierobežotākas, tomēr taustes uztvere atšķiras no dzirdes uztveres. Zināmā mērā var vilkt paralēles starp Braila un redzīgo rakstu. RESP agrāk ir „lasījis” daiļliteratūru, ierakstītu kasetēs. Šobrīd tiek izmantots arī internets. Tomēr atmiņā vairāk paliek lasītais Braila rakstā. Rakstot, tiek izmantotas gan tāfele un grifele, gan dators.

RESP-4 Brailu izmanto regulāri, lieto to arī dažādiem pierakstiem. Gadā tiek izlasītas apmēram 2-3 grāmatas Braila rakstā. Braila rakstam noteikti jābūt arī turpmāk, jo bez tā vispār nav iespējams neko pierakstīt. Tāpat kā redzīgo raksta grāmatām, arī Braila raksta grāmatām noteikti būs nozīme arī nākotnē. Šobrīd gan biežāk tiek lasītas audiogrāmatas (dažādi romāni); Braila rakstā RESP lasa dzeju, kā arī dažādus īsos stāstus, RESP noteikti

vairāk atmiņā paliek lasītais. Turklāt lasot, ir iespēja atgriezties atpakaļ, pārlasīt vēlreiz kādu ļoti interesantu epizodi vai dialogus – Braila rakstā vajadzīgo vietu ir vieglāk sameklēt nekā audiogrāmatā. Lasot grāmatu Braila rakstā, ir iespēja būt kopā ar šo grāmatu, un kontakts ar to ir daudz personiskāks. Studējot, RESP visas lekcijas uz vietas pierakstīja Braila rakstā, veidoja arī konspektus no dažādiem materiāliem. Kontroldarbi un iestājek sāmenī tika rakstīti Brailā ar tāfeli un grifeli, un atbildes vēlāk tika lasītas priekšā pasniedzējam. RESP ir izmantojusi arī rakstāmmašīnu savos pirmajos darba gados Neredzīgo bibliotēkā, veidojot kartītes Braila raksta grāmatu katalogiem. RESP datoru nelieto.

RESP-5 Braila rakstu apguvis ļoti ātri, apmēram mēneša laikā, jo, redzīgs būdams, viņš labi lasījis arī redzīgo rakstā (RESP redzi zaudēja 9 gadu vecumā). Lasīšanas ātrumā nebija atšķirības starp redzīgo un Braila rakstu. RESP visu mūžu ir lasījis grāmatas Braila rakstā, arī šobrīd tās lasa ļoti daudz – tiek izlasītas visas jaunākās grāmatas, ko izdod BRN. RESP lasa gan latviešu, gan krievu valodā. RESP Braila rakstā lasa arī dažādus žurnālus: žurnālu „Rosme” latviešu valodā, ka arī žurnālu „Наша жизнь” u. c. krievu valodā. RESP skolā ir labi apguvis arī Braila nošu pierakstu, un tikai tādā veidā bija iespējams apgūt skaņdarbus, spēlējot gan mandolīnu, gan akordeonu, gan arī darbojoties neredzīgo pūtēju orķestrī. Pēc notīm skaņdarbi tika apgūti pakāpeniski, bet vēlāk tie tika spēlēti pēc atmiņas. RESP uzskata, ka bez Braila raksta nevar iztikt – siltā laikā ļoti bieži Braila grāmatas tiek lasītas, sēžot ārā. Aktīvi tiek lasītas arī audiogrāmatas. RESP speciāli neizvēlas to, ko lasīs tikai Braila rakstā vai klausīsies tikai audiāli, bet lasa un klausās visas grāmatas, kas ir pieejams. Ir ļoti grūti pateikt, kas labāk paliek atmiņā – lasītais vai dzirdētais. RESP-5 datoru nelieto.

RESP-6 jau no bērnības ir aktīvi lasījis grāmatas Braila rakstā. Brails tika apgūts ļoti ātri. Šobrīd Brails vairs netiek daudz izmantots (tiek lasīts tikai žurnāls „Rosme” un bibliotēkas avīzīte „Bazūne”). Agrāk tika lasītas Braila grāmatas gan latviešu, gan krievu valodā. RESP Braila rakstā pieraksta dažādus dzejoļus, agrāk tika pierakstīti arī lugu teksti (RESP ir bijusi Neredzīgo kluba drāmatiskā kolektīva dalībiece). RESP uzskata, ka Braila raksts arī turpmāk būs aktuāls un ka neredzīgajiem būtu jāprot lasīt notis (padomju laikos skolā tas tika mācīts). RESP arī notis Braila rakstā ir labi apguvusi un izmantojusi tās, mācoties skaņdarbus pūtēju orķestrī. RESP arī ļoti daudz izmanto audiogrāmatas (lasa daiļliteratūru, grāmatas par ceļojumiem). Tomēr RESP atzīst, ka labāk paliek atmiņā tas, kas izlasīts Braila rakstā (skolā tikai tādā veidā tika apgūta mācību viela). RESP ir taustes atmiņa. Viņa var labi atcerēties, kas kurā rindā ir rakstīts. Dzeju var lasīt tikai Brailā. RESP-6 datoru nelieto.

RESP-7 un RESP-8, tāpat kā citi respondenti, Braila rakstu ir apguvušas jau bērnībā. RESP-8 gan Braila rakstu apguvusi nedaudz vēlāk, jo pirmos skolas gadus pavadīja redzīgo skolā, apgūstot redzīgo burtus. Lasīt ar pirkstiem sākumā bija grūti, jo bija pierasts lasīt ar acīm.

RESP-7 Brailā lasa dažādas grāmatas, arī zurnālu „Rosme” un bibliotēkas avīzīti „Bazūne”), savukārt RESP-8 vairs nelasa grāmatas Braila rakstā, bet lasa tikai „Rosmi” un „Bazūni” (agrāk RESP arī lasījusi daudz grāmatu Braila rakstā). Abi respondenti raksta dažādas piezīmes ar tāfeli un grifeli. RESP-7 uzskata, ka Braila rakstam arī nākotnē ir jābūt, jo tas, ko lasa, labāk paliek atmiņā; ja nevar kaut ko saprast, to otrreiz var pārlasīt, bet diskā ir daudz grūtāk sameklēt vajadzīgo vietu. RESP-8 piebilst, ka romānus vēl var klausīties audiāli, bet, klausoties psiholoģiskā rakstura grāmatas, saturu ir grūti atcerēties. Tāpat arī dzeju noteikti jālasa tikai Braila rakstā. Gan RESP-7, gan RESP-8 regulāri izmanto arī dažādas audiogrāmatas (patīk klausīties daiļliteratūru). RESP-7 un RESP-8 datoru nelieto.

RESP-9, RESP-10 un RESP-11 šobrīd mācās pamatskolā un Braila rakstu izmanto gan lasīšanai, gan rakstīšanai. Braila rakstā tiek lasītas tikai mācību grāmatas, taču to izdošana ir ierobežota. Tādēļ bieži ir tā, ka redzīgie klasesbiedri izmanto pašas jaunākās mācību grāmatas, taču neredzīgie – agrāk izdotās mācību grāmatas. RESP apgalvo, ka ļoti neērti izmantot skolā izdotās mācību grāmatas, kas iesietas spirālēs. (Jāpiebilst, ka arī autorei skolas laikā sagādāja grūtības tas, ka trūka mācību grāmatu, piem., priekšmetos *Politika* un *Mūzika* vispār nebija mācību grāmatu; tāpat arī bieži vien neredzīgajiem bija jānācās no padomju laikā izdotām mācību grāmatām, kamēr redzīgie izmantoja jaunākas grāmatas.) RESP nelasa daiļliteratūru gan brīvā laika trūkuma dēļ, gan arī tādēļ, ka nav īpašas intereses. RESP-11 Braila rakstu gandrīz neizmanto, izņemot gadījumus, kad vajag stundās pierakstīt mācību vielu; ja nepieciešams, RESP lasa Braila rakstā. RESP uzskata, ka Braila raksts vairs nav vajadzīgs, jo mūsdienās ir izplatītas datortehnoloģijas. Arī rakstīšanai var izmantot datoru, jo tādā veidā vismaz tiek ietaupīts papīrs. RESP apgalvo, ka Braila raksts vairs nav tik aktuāls. RESP-9 piekrīt, jo teksts Braila rakstā aizņem ļoti daudz vietas, tādēļ arī grāmatas ir vairākos sējumos. Visas RESP vairāk vai mazāk izmanto datoru. RESP-10 to izmanto tikai mājās, bet RESP-11 to lieto jebkur, kur tas ir pieejams – jau ir pietiekami labi apgūts internets. Audiogrāmatas, kas pieejamas bibliotēkā, vispār netiek izmantotas. Strādājot ar datoru, netiek izmantota Braila rinda, bet tikai ekrānlasošā balss programma. Visas RESP apmeklē mūzikas skolu un skaņdarbus apgūst tikai pēc dzirdes (notis apgūt ir ļoti sarežģīti). RESP-11 uzskata, ka jaunākajām datortehnoloģijām, kurās tiek izmantots arī Braila raksts, jābūt pieejamām visiem neredzīgajiem. RESP-11 atzīst, ka Braila raksts nav grūts, jo to var iemācīties tikpat viegli kā redzīgie savu rakstu. RESP ir pārliecināta, ka Braila rakstu arī Latvijā neredzīgie nākotnē izmantos daudz mazāk, jo citās valstīs jau plaši izmanto dažādas datortehnoloģijas, tai skaitā elektroniskās grāmatas.

RESP-12 agrāk regulāri lietojis Braila rakstu, bet tagad izmanto tikai datoru (Braila rakstu lieto tikai dažādiem īsiem pierakstiem, ja ir kaut kur jāuzstājas, tad tiek veidotas piezīmes Braila rakstā). Arī telefonu numuri un receptes vairs netiek pierakstīti Braila rakstā. Studējot RESP ir izmantojis tikai datoru, tai skaitā arī pierakstot lekcijas uz vietas. Dažkārt tiek lasītas grāmatas arī Braila rakstā, piem., J. Cibuļa „Valodas brīnumainā pasaule”. RESP uzskata, ka Braila rakstam ir nākotne, jo tehnoloģijas tieši palīdz paplašināt tā lietojumu, piem., Braila rinda un Braila printers. Strādājot ar datoru, RESP Braila rindu neizmanto, taču atzīst, ka tā varētu būt labs palīgs datorprasmju apguves sākumposmā, savukārt Braila printeri lieto, drukājot nepieciešamos materiālus Braila rakstā. RESP apgalvo, ka citviet pasaulē ir izveidota programma, kura pārveido parasto nošu pierakstu Braila raksta pierakstā. RESP Braila raksta notis apguvis skolas laikā un tās izmantojis, spēlējot pūtēju orķestrī. RESP uzskata, ka lasītais un dzirdētais paliek atmiņā vienlīdz labi. Datoram noteikti ir priekšrocības – informācija datorā ir vieglāk pārskatāma. Taču Braila raksts noteikti pastāvēs arī turpmāk, jo cilvēkam jābūt priekšstatam par rakstību – pilnvērtīgai izglītībai nepietiek tikai ar audiālo uztveri. Šad tad tiek izmantotas arī audiogrāmatas CD formātā.

RESP-13 strādā par redaktori SIA Brailinform, kur izdod žurnālu „Rosme”. RESP Braila rakstu izmanto regulāri, gan lasot grāmatas, gan arī pierakstot dažādas piezīmes ar tāfeli un grifeli. Noteikti var vilkt paralēles starp redzes un taustes atmiņu: lasot Braila rakstā, tekstu ir iespējams vieglāk uztvert, var atcerēties, kā izskatās vārds, telefona numurs. RESP ir pārliecināta, ka Braila raksts neredzīgajiem būs vajadzīgs arī turpmāk, jo nevar iztikt tikai ar dzirdes uztveri; tiesa, Braila raksts varbūt tiks izmantots citādi – tiks datorizēts, taču tik un tā ir svarīgi iemācīties rakstīt vispirms ar tāfeli un grifeli, tad ar rakstāmmašīnu un tikai tad ar datoru. RESP ļoti daudz ir lasījusi un joprojām lasa arī audiogrāmatas. Ja ir iespējams, RESP lasot labāk izmanto Braila rakstu, bet to, kas nav pieejams Braila rakstā, klausās audio formātā. Arī dzirdētais, tāpat kā lasītais, labi paliek atmiņā. RESP diezgan bieži izmanto arī datoru. RESP uzskata, ka bez Braila raksta nav iespējams mācīties – studējot lekcijas tika pierakstītas uz vietas ar tāfeli un grifeli, lietojot dažādus saīsinājumus. Tāpat studijās RESP tika lasīts priekšā, un svarīgāko RESP pierakstīja Braila rakstā. Tātad studējot bez Braila raksta noteikti nav iespējams iztikt.

RESP-14 un RESP-15 ir pavisam minimāls redzes atlikums, tāpēc abas lasa tikai Braila rakstā. RESP-14 Braila rakstu iemācījās jau pirmajos skolas gados (mazliet lasīja arī lielos drukātos burtus), taču RESP-15 skolā mācījās redzīgo rakstā, brīvajā laikā apmeklējot Braila raksta pulciņu. Labi lasīt Braila rakstā RESP iemācījās tikai pēc skolas beigšanas, kad pasliktinājās redze. RESP-14 vairāk klausās audiogrāmatas, Braila rakstu lieto tad, kad kaut kas jāpieraksta, piem., telefona numuri, zāļu nosaukumi. Savukārt RESP-15 regulāri lasa

grāmatas Braila rakstā, tai skaitā arī jaunākās grāmatas, kas izdotas BRN. RESP Braila rakstā pieraksta arī savus dzejoļus. Abas RESP uzskata, ka Braila raksts noteikti ir svarīgs, lai arī cik izplatītas mūsdienās ir datortehnoloģijas – ar tāfeli un grifeli rakstīt ir visdrošāk. RESP-15 romānus klausās audioformātā, bet dzeju un uzziņu literatūru lasa Braila rakstā. Abas respondentēs uzskata, ka lasītais labāk paliek atmiņā.

Par Braila raksta lielo nozīmi savā dzīvē rakstījuši arī vairāki neredzīgie ārzemju presē. S. Krotjonoka Brailu rakstu apguva 9 gadu vecumā, kad redzes pasliktināšanās dēļ sāka mācīties vājredzīgo un neredzīgo skolā. Sākumā vēl tika lasīts redzīgo raksts palielinātā drukā, taču ļoti ieinteresēja lasīšanas un rakstīšanas process Braila rakstā. Pēc trešās klases beigšanas S. Krotjonoka patstāvīgi apguva Braila rakstu un regulāri sāka lasīt grāmatas. Tā kā redze arvien vairāk pasliktinājās, nācās izmantot tikai Braila raksta mācību grāmatas. Braila raksts nezaudēja savu nozīmi arī vēlāk, studējot Medicīnas koledžā. Lekcijas tika ierakstītas kasešu diktafonā, kurā tika ielasīta informācija arī no dažādām grāmatām. Braila raksts ļoti noderēja, gatavojoties semināriem, ieskaitēm un eksāmeniem. Tāpat kā šī darba autore, arī S. Krotjonoka kasetēs ierakstītās lekcijas mājās konspektēja Braila rakstā, jo, klausoties lekcijas kasetēs, tiek patērēts ilgs laiks – pasniedzēju runā bieži vien ir pauzes, tie var novirzīties no tēmas, dažādi trokšņi traucē koncentrēties un iegaumēt materiālu. Ja Braila rakstā pieraksta pašu svarīgāko, tad gatavojoties eksāmeniem var ātri pārlasīt lekciju konspektus un visu labi atcerēties. S. Krotjonoka ir ievērojusi, ka nodarbinot arī tausti, informāciju var iegaumēt daudz ātrāk un uz ilgāku laiku. Ja pēc ilgāka laika informācija no kādas konkrētas lekcijas ir atkal nepieciešama, daudz vieglāk ir nevis pārklausīties dažādas kasetes, bet atrast pierakstu burtnīcu ar vajadzīgu informāciju. S. Krotjonoka ar pārlicību var teikt, ka Braila raksts palīdzēja viņai veiksmīgi nolikt eksāmenus visās mācību iestādēs un saņemt diplomus ar izcilību. Ir zināmi daudzi jauni cilvēki, kuri ļoti labi pārvalda datoru, plaši izmanto magnetafonus audiogrāmatu klausīšanās procesā, bet dažiem no viņiem pat nav priekšstata par Braila rakstu. Viņiem nav vēlēšanās mācīties lasīt un rakstīt. Taču S. Krotjonoka ir ļoti svarīgi būt izglītotai, prast lasīt un rakstīt. Šīs prasmes ietekmē cilvēka pašnovērtējumu, dod vairāk pašpārliecinātības un ticības saviem spēkiem. Vēl ir ļoti svarīgi lasīt grāmatu pašai, jo ir iespējams iztēloties varoņus, viņu ārieni, balss intonācijas. Šajā lasīšanas procesā neviens netraucē, taču klausoties audiogrāmatu, diktors uzspiež savu grāmatas uztveri, attēlojot varoņu balss intonācijas, laupot iespēju pašam lasītājam veidot savus tēlus. Dažreiz ir pat jāatsakās klausīties grāmatu, ja nepatīk, ar kādu intonāciju to lasa diktors. Braila raksts ir noderīgs arī sadzīvē, piem., ir ļoti ērti uzlīmēt papīra loksnītes ar nosaukumiem Braila rakstā uz zāļu kastītēm, konserviem un citiem pārtikas produktiem, tāpat nosaukumi Braila rakstā palīdz vieglāk atrast vajadzīgos diskus vai kasetes. Braila rakstā ir

ļoti ērti veidot piezīmju grāmatiņu, var pierakstīt telefonu numurus, adreses, cilvēku dzimšanas datus, dažādus uzdevumus, kas veicami tuvākajā laikā u. c. Braila raksta priekšrocība ir arī tā, ka šos pierakstus neviens cits nevar izlasīt. Protams, grāmatas tiek lasītas arī audioformātā ar balss programmas palīdzību datorā, tomēr pat labākais diktors vai runas sintēzes programma nevar aizvietot patstāvīgu lasīšanu, jo tad grāmata tiek uztverta pavisam citādi. [Кротенок, 37-40]

Neredzīgs žurnālists A. Saprovs savus rakstus uzraksta vispirms Braila rakstā, tad teksts tiek rakstīts ar datoru un rediģēts. Tiek minēti pieci iemesli, kāpēc Braila raksts viņa dzīvē ir neaizvietojs: 1) nav iespējams uz datora uzreiz uzrakstīt veselu darbu. Ļoti iespējams, ka neviens neredzīgs rakstnieks un žurnālists nevar iztikt bez papīra un zīmuļa, savukārt neredzīgie bez Braila raksta piederumiem un speciālā papīra; 2) idejas rodas dažādās vietās, kur ne vienmēr līdzi ir dators, taču Braila raksta piederumi ir līdzi vienmēr; 3) informācija taktīlā veidā tiek uztverta daudz adekvātāk, tā ir saprotamāka, jo informācijas saņemšana notiek bez priekšālasītāja starpniecības vai magnetofona. Turklāt runas uztveres precizitāte ir atkarīga no ieraksta kvalitātes un diktora izrunas, kas ne vienmēr var apmierināt klausītāju; sevišķi tas attiecas uz datora runas sintēzes programmām, piem., klausoties juridisku literatūru, ir grūti saprast teikumus ar daudziem iestarpinājumiem iekavās; 4) A. Saprovs uzskata, ka nav iespējams pilnvērtīgi apgūt ortogrāfijas un interpunkcijas normas, ja cilvēks nav iemācījies lasīt un rakstīt. Teorētiski var apgūt pareizrakstības pamatlikumus, bet ļoti grūti apgūt tādu vārdu pareizrakstību, kas ir maz izmantoti vai pavisam nesen ieviesti, tāpat nevar apgūt visas interpunkcijas nianšes; protams ir jāpiemin viena neērtība – rakstīšana rada troksni, kas var traucēt apkārtējos, piem., mācību iestādes auditorijā; 5) taustes nozīme neredzīgajam cilvēkam ir nenovērtējama. Diemžēl ar gadiem taustes sajūta notrulinās, tāpēc A. Saprovs ir pārliecināts, ka Braila grāmatu lasīšana attīsta taktīlās sajūtas un veicina to saglabāšanos. Tātad Braila raksta izmantošana attīsta neredzīgo tausti un samazina arī mazkustīgumu (lasot rokas nepārtraukti ir kustībā). Telefona grāmatiņa Braila rakstā, ievārījumu nosaukumi Braila rakstā uz burkā, nosaukumi uz zāļu kastītēm un daudzos citos gadījumos, kuros Braila rakstu var izmantot, tas sniedz neredzīgajiem zināmu patstāvību. Ar Braila raksta palīdzību neredzīgie ir guvuši ievērojamus panākumus profesionālajā un sabiedriskajā darbībā, veiksmīgi tiek risināti neredzīgo izglītojošās un profesionālās rehabilitācijas jautājumi. Izmantojot Braila rakstu, A. Saprovs ir ieguvis augstāko izglītību, strādā Neredzīgo organizāciju sistēmā, raksta dažādus rakstus žurnālos un dara daudzus citus darbus. A. Saprovs norāda, ka mūsdienās Braila rakstu izmanto galvenokārt vecākās un vidējās paaudzes neredzīgie, taču jaunieši Braila raksta grāmatas izmanto ļoti maz vai vispār tās

nelasa. Zināmā mērā par to ir atbildīgas neredzīgo mācību iestādes, kurās visa mācību viela nav pieejama Braila rakstā. [Сапов, 24-28]

Intervējot neredzīgos, arī autore pārlicinājusies, ka šobrīd Braila rakstu vairāk izmanto vecākās un vidējās paaudzes cilvēki, taču jaunieši Braila raksta grāmatas gandrīz vairs neizmanto, jo pēc viņu domām, pilnvērtīgu informāciju ir iespējams iegūt arī ar datora palīdzību. Taču arī neredzīgo jauniešu vidū ir tādi, kuriem vieglāk strādāt, izmantojot Braila rakstu, tai skaitā arī šī darba autorei. Interesanti ir tas, ka tie, kuri strādā ar datoru, izmanto tikai balss programmu, taču gandrīz nemaz neizmanto Braila rindu, jo bez tās var ļoti labi iztikt (Braila rindu izmanto tikai RESP-1, apstrādājot tekstus drukāšanai Braila rakstā). Arī šī darba autore šobrīd jau ir apguvusi elementārās datorprasmes, izmantojot balss programmu, taču nav iemācījusies strādāt ar Braila rindu, jo šobrīd visvairāk izmanto drukātos materiālus Braila rakstā. Autorei vispār vieglāk šķiet lasīt Braila rakstu uz papīra nekā datorā uz displeja. Domājams, ka Braila raksta lietotāju skaits tomēr samazinās, neskatoties uz to, ka pasaulē joprojām ir ļoti daudz grāmatu izdevniecību un ka Braila raksts ir iestrādāts arī dažādās mūsdienu tehnoloģijās (datoros, telefonos u. c.), tomēr to nevar pavisam droši apgalvot, jo Braila raksts joprojām ir aktuāls daudziem neredzīgajiem, tai skaitā autorei un lielai daļai viņas respondentu. Autore uzskata, ka Braila raksts tomēr pastāvēs tik ilgi, cik ilgi pasaulē būs neredzīgie cilvēki.

SECINĀJUMI

1. Neredzīgo runas pētījumos *tiflopsiholoģijā* un *tiflopedagoģijā* ir aplūkoti runas attīstības traucējumi, neverbālās komunikācijas īpatnības, kā arī neredzīgo un vājredzīgo bērnu vārdu nozīmju izpratnes specifika, kas saistīta ar individuālo pieredzi. Galveno vietu šajos pētījumos ieņem jautājums par redzes traucējumu ietekmi uz runas attīstību, kā arī par runas lomu redzes traucējumu kompensācijā.

2. Redzes trūkuma kompensācija ar runas palīdzību visvairāk izpaužas, izzinot pasauli caur maņām, jo runa precizē, koriģē un virza maņu izziņas procesa norisi, ļauj pilnīgāk atspoguļot ārējo pasauli uztveres un priekšstatu tēlos. Runa atvieglo priekšmetu iezīmju salīdzināšanu un bagātināšanu, atdzīvina bijušos priekšstatus un dod iespēju radīt jaunus, veicina zināšanu apguvi un redzesloka paplašināšanu. Runa ir spēcīgs neredzības kompensācijas līdzeklis tieši pirmsskolas un skolas vecumā. Plaša runas un domāšanas līdzdalība, paaugstinātas prasības pret atmiņu, uzmanību un iztēli, neredzīgajiem izzinot apkārtējo pasauli, trenē un aktivizē šos psihiskos procesus. Kompensējošā runas funkcija neaprobežojas tikai ar izziņas darbību. Tai ir liela nozīme personības veidošanās procesā - neredzīgie var kontaktēties ar apkārtējiem un aktīvi darboties sabiedrībā.

3. Tiflopsiholoģijā un tiflopedagoģijā parādību, ka neredzīgie izmanto vārdus, kuru pamatā nav patstāvīgi iegūtu konkrētu priekšstatu, sauc par verbālismu. Taču to, ko nevar uztvert tieši, gan neredzīgie, gan arī redzīgie izzina netieši ar valodas palīdzību (mācību grāmatas, vecāku un skolotāju stāstījums), tādēļ šis apzīmējums nav īsti precīzs. Pēc daudzu autoru domām atšķirība vārdu un tēlu atbilstībā starp redzīgajiem un neredzīgajiem ir tikai kvantitatīva, nevis kvalitatīva. Redzīgajiem retāk vērojama vārda un tēla nesakritība, tomēr aktīvās vārdnīcas apjoms ir mazāks, salīdzinot ar neredzīgajiem, kuriem konstatēts vārdu krājuma pārsvars pār priekšstatu krājumu. Tomēr ir pētnieki, kuri atzīst, ka neredzīgo runas īpatnības un saikne starp tēlu un vārdu ir diezgan maz pētīta praksē, jo autori bieži balstās tikai uz loģiskiem apsvērumiem un noteiktām teorētiskām nostādnēm (ja redze traucēta, tad noteikti ir traucētas arī vārda un tēla attiecības).

4. Saskarsmē neredzīgie piešķir lielu nozīmi ne tikai vārdiem, bet arī citiem verbāliem saskarsmes līdzekļiem. Neredzīgo runas kompensējošā nozīme izpaužas arī prosodisko valodas līdzekļu lietojumā un to intensīvā uztverē. Tā kā neredzīgajiem nav tik plašas iespējas

nodot informāciju ar žestiem un mīmiku, ļoti svarīgas saskarsmē ar apkārtējiem ir dažādas balss intonācijas nianšes, runas temps, skaļums utt., ar ko var nodot citiem diezgan daudz informācijas. Īpaši liela nozīme tam ir gadījumos, kad savā starpā sarunājas neredzīgi cilvēki. Tā kā neredzīgie vizuāli nevar uztvert redzīgo cilvēku žestus, mīmiku un pantomīmiku, ir ļoti svarīgi saklausīt visdažādākās balss nianšes, balss kopējo toni un izmaiņas tajā. Balss intonācija, tonis, augstums, runas temps, tembrs un skaļums neredzīgajiem sniedz svarīgu informāciju par apkārtējiem cilvēkiem, kas ir ļoti nepieciešama, veidojot attiecības.

5. Pēc tiflopsihologu domām, neredzīgo priekšstati atšķiras no redzīgo atmiņas tēliem kvalitatīvi. Viņu priekšstatu raksturīgākās īpatnības ir fragmentārisms, shematisms, zems vispārinājuma līmenis un verbālisms, kas parādās dažādās pakāpēs atkarībā no redzes analizatora stāvokļa, kā arī zināšanām, pieredzes, darbības rakstura, apmācības apstākļiem utt. Autore uzskata, ka tiflopedagogu mēģinājums panākt, lai neredzīgie pasauli uztver tikpat „objektīvi” kā redzīgie, ir bezjēdzīgs. Drīzāk ir svarīgi, vai cilvēks uztver pasauli adekvāti ar savu iekšējo būtību. Lielā mērā var piekrist to tiflopsihologu viedoklim par to, ka priekšstati ir subjektīvi un balstīti uz daudzveidīgām individuālām asociācijām, ka tos ietekmē cilvēka dvēseles stāvoklis un konteksts, kurā tos iegūst, bet nevar piekrist to pētnieku galējam uzskatam, ka tas padara neredzīgo priekšstatus par „surogātiem” un atrauj tos no realitātes. Tādēļ vien ka neredzīgo priekšstatos neietilpst visas priekšmetu un parādību iezīmes un detaļas, nav tos jādēvē par nabadzīgiem un ierobežotiem. Šie priekšstati vienkārši ir citādi, un tāpēc tie ir unikāli. Autorei šķiet, ka tieši visinteresantāk ir pētīt priekšstatu dažādību, individuālo asociāciju daudzveidību. Lasot tiflopsihologu un tiflopedagogu atziņas, autorei radies iespaids, ka pietiekami netiek ņemtas vērā neredzīgo individuālās īpatnības, ka viņi ir pētīti tikai kā sociālā grupa, tāpēc daudzi spriedumi tiek attiecināti uz visu grupu kopumā, tādējādi ir liela iespēja, ka tiek izvirzītas neobjektīvas prasības; tiek pārāk akcentēta neredzīgo priekšstatu trūkumi un nepilnības, nevis ņemta vērā to savdabība.

6. Pēc autores domām būtu interesanti pētīt tādu neredzīgu cilvēku priekšstatus, kuri kādreiz ir redzējuši. Autorei ir zināmi vairāki neredzīgi cilvēki, kuri apgalvo, ka krāsas un citi redzes tēli ir skaidri palikuši atmiņā, piem., kāds neredzīgs cilvēks gados, kurš pazaudējis redzi 5-6 gadu vecumā, atceras, kāda izskatās pļava, un apgalvo, ka tā viņam likusies ārkārtīgi skaista. Īpaši neparasti un savdabīgi varētu būt redzes priekšstati tiem cilvēkiem, kuri ir atguvuši redzi, bet agrāk bijuši neredzīgi vai nu kopš dzimšanas, vai nu kopš pavisam agras bērnības. Kā piemēru te varētu minēt austriešu neredzīgo pianisti Mariju Terēzu fon Paradīsi (1759-1824), kura 18 gadu vecumā uz kādu laiku bija atguvusi redzi. Visvairāk viņu

pārsteiguši cilvēku deguni, jo viņai šķita, ka tie vēršas pret viņu ar draudiem izdurt acis. Ceptas maizes gabaliņš šķitis tik liels, ka radusies sajūta, ka nevarēs to iebāzt mutē. Baseins tika nosaukts par lielu zupas bļodu. Meitenei licies, ka koki abās alejas pusēs kustas viņai līdzī, bet tuvojoties mājai, šķitis, ka tā iet viņai pretī. Lūkojoties uz kokiem upes otrā krastā, bija radies iespaids, ka tiem var pieskarties, izstiepjot rokas.

7. Autore secinājusi, ka vārdi „redzēt” un „skatīties” ir ļoti daudznozīmīgi un ka tos neredzīgie lieto netradicionālās nozīmēs. Tie ietver sevī nozīmi dzirdēt, pieskarties, aptaustīt, sajūst kaut ko sev priekšā vai apkārt, satikt, lasīt ar tausti, aplūkot kaut ko kopā ar redzīgu cilvēku. Varētu tās saukt par metaforiskām nozīmēm. Te vērts pieminēt, ka tas attiecas ne tikai uz vārdiem „redzēt” un „skatīties”. Autore ir dzirdējusi, ka cilvēki, kuri ir invalīdu ratiņos, saka: „*es aiziešu*” vai „*es tūlīt atnāksu*”, tāpat dzirdēts par to, ka neredzīgā kurlmēmā zinātniece O. Skorohodova, raksturojot pilsētu naktī, sauc to par klusu, viņa „dzird” arī mūziku. Kaut kādā veidā sajūtot dažādas vibrācijas, neredzīgi kurlmēmie cilvēki atšķir, kad apkārt ir dažādi trokšņi un kad ir klusums. Šāda likumsakarība ļauj secināt, ka vārdiem vispār var būt neskaitāmas nozīmes, kas rodas un ir saprotamas tikai kontekstā. Tieši tāpēc jau valoda ir tik interesanta, daudznozīmīga un dinamiska. Tas, ka ar redzi saistītus vārdus ir viegli piemērot arī taustes priekšstatiem, ir izskaidrojams ne tikai ar to, ka neredzīgajiem tauste zināmā mērā aizstāj redzi, bet arī ar to, ka vispār ir pamatota redzes un taustes funkcionālā līdzība.

8. Lai gan tiflopedagoģijā ir uzskats, ka runas tēlainība lielā mērā atkarīga no redzes priekšstatu esamības vai neesamības, tomēr ir atzīts, ka ir iespējama tēlainās runas izkopšana arī neredzīgajiem, tāpēc nepieciešams tās veidošanā iesaistīt dzirdes, taustes, kustību un citus tēlus. Neredzīgo dzejoļi būtiski neatšķiras no redzīgo autoru darbiem, tikai ir mazāk redzes tēlu, toties vairāk parādās citi sajūtu tēli – smaržas, skaņas, ķermeniskās sajūtas. Redzes tēli vairāk parādās tiem neredzīgajiem autoriem, kuri kādreiz ir redzējuši.

9. Mūsdienās galvenais neredzīgo rakstības veids visā pasaulē ir Braila raksts (18. Tā ir starptautiska rakstības sistēma, kas nosaukta tās izgudrotāja francūža Luija Braila (1809-1852) vārdā (par oficiālo Braila raksta izgudrošanas gadu ir atzīts 1825. gads). Braila raksta pamatā ir seši reljefi punkti — sešpunkts (2 – platumā, 3 – augstumā), kurus kombinējot, iegūst 63 rakstu zīmes. Tas dod iespēju rakstīt un lasīt tekstu dažādās valodās, apzīmēt ciparus, matemātiskās zīmes, notis, ķīmiskās formulas. 1994. gadā UNESCO manifestā publiskajām bibliotēkām Braila raksts tika atzīts par vienīgo taktīlo rakstu, kas pilnīgi atbilst

lineārajam redzīgo rakstam. Braila raksta loma un vieta neredzīgo cilvēku rehabilitācijā, integrācijā un socializācijā 2008. gadā ir apstiprināta starptautiskajā likumdošanā – ANO konvencijā par invalīdu tiesībām. Mūsdienās Braila rakstam veltītas dažādas starptautiskās konferences un kongresi. Braila raksta speciālisti ir pārliecināti, ka Braila raksts savas pozīcijas saglabās arī grāmatniecībā, tomēr atzīst, ka jau šobrīd daudzviet pasaulē strauji norisinās Braila raksta izmantošanas strukturālas izmaiņas. Iespējams, ka tā informācija, ko agrāk tika drukāta papīra formātā, vairāk tiks lasīta Braila rakstā, izmantojot tādas digitālās ierīces kā Braila raksta displejs. Mūsdienu tehnoloģijas palīdz Braila rakstam pāriet citā izmantošanas kvalitātē un ļauj tam kļūt par patiesi mūsdienīgu informācijas ieguves un komunikācijas līdzekli.

10. Intervējot neredzīgos, autore pārliecinājusies, ka šobrīd Braila rakstu vairāk izmanto vecākās un vidējās paaudzes cilvēki, taču jaunieši Braila raksta grāmatas gandrīz vairs neizmanto, jo pēc viņu domām, pilnvērtīgu informāciju ir iespējams iegūt arī ar datora palīdzību. Taču arī neredzīgo jauniešu vidū ir tādi, kuriem vieglāk strādāt, izmantojot Braila rakstu, piem., studijās, tai skaitā arī šī darba autorei.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

1. **Bite, G.** Pastāvēs, kas pārvērtīsies. *Bibliotēku pasaule*. Rīga: 2008, Nr. 41, 21.-23. lpp.
2. **Gaile, I.** *Ieskats Braila rakstā ar roku pārrakstīto grāmatu vēsturē Latvijā 1889. – 1961.* Rīga: Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 1998.
3. **Gromska, S.** *Latviešu rakstu valodas reprodukcijas īpatnības Braila rakstā.* Bakalaura darbs. LU Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga, 2010.
4. **Kāgane, D.** *Tēlainās domāšanas attīstīšana radošu uzdevumu kontekstā.* Diplomdarbs. Srraprtautiskā praktiskās psiholoģijas augstskola. Rīga, 2007.
5. **Kateman, A.** Mācības Braila rakstā parastā stundā. *Rosme*, Rīga: 2011, Nr. 11, 16.-17. lpp.
6. **Kļaviņa, S.** *Valodas daba.* Ievads vispārīgajā valodniecībā. Rīga: Lielvārde, 1997.
7. **Locāns, P.** Ieskats neredzīgo cilvēku rakstības attīstības vēsturē. *Rosme*. Nr. 6, Rīga: SIA Brailinform, 2005.
8. **Lokmane, I.** Pārmaiņas vārdu semantikā un saistāmībā reklāmas katalogos. *Valoda: nozīme un forma. Plašsaziņu līdzekļu valoda.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 89.-96. lpp.
9. **Ozols, I.** *Rudens roze.* Madona: Sabiedrība Poly, 1991.
10. Ozoliņa 1 – **Ozoliņa, I.** Braila raksts 21. gadsimtā. *Rosme*, 2011, Nr. 11, 6.-8. lpp.
11. Ozoliņa 2 – **Ozoliņa, I.** Braila raksts 21. gadsimtā (nobeig.). *Rosme*, 2011, Nr. 12, 11.-20. lpp.
12. **Tūbele, S., Šteinberga, A.** *Ievads speciālajā pedagogijā.* Rīga: SIA Izdevniecība RaKa, 2004.
13. VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* (autoru kolektīva vad. Skujiņa, V.). Rīgā, 2007.
14. **Welsh J.** *Blind use visual brain region for language.* Pieejams: http://www.msnbc.msn.com/id/41836909/ns/health-health_care/
15. **Vigotskis, Ļ.** *Domāšana un runa.* Vispārīgās psiholoģijas problēmas. Madona: Madonas Poligrāfists, 2002.
16. **Ziemele, L.** *Īss ieskats tīflopēdagogijā.* Mācību palīglīdzeklis. Rīga: Zvaigzne ABC, 1994.
17. **Zilbalodis, E.** *Triumfa gājiens.* No dažādiem avotiem apkopoti materiāli rokrakstā. LNerB Tifloģijas nodaļas fonds.
18. **Багдонас, А., Дзвонкайте, В.** Субъективная образность, абстрактность и ассоциативность слова при нарушении зрения. *Реабилитационная тифлопсихология.* Вильнюс: 1988.

19. Этюды – *Библиотечное обслуживание читателей Браиля*. Этюды (русско-финский журнал). №.1(11).Финляндия: Центральный Союз слепых. С.-Петербургская городская библиотека для слепых, 2000, 12.
20. **Вучинич, В., Эшкирович, Б.** Элементы языковой компетенции у детей с нарушением зрения. *Дефектология*. Научно-методический журнал. Москва: Школа-Пресс, 2009, № 2, с. 36 -39.
21. **Ермаков, В. П., Якунин, Г. А.** *Основы тифлопедагогике*. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушением зрения. Пособие для вузов. Москва: ВЛАДОС, 2000.
22. **Залюбовский, П. М.** Сенсорные предпосылки общения человека в условиях слепоты. *Дефектология*. Научно-методический журнал. Москва: 1981, № 2, с. 36-39.
23. **Захарова Е. В.** Незрячий ребёнок и книга. *Дефектология*. Научно-методический журнал. Москва: Школа-Пресс, 2007, № 1, с. 27-31.
24. **Земцова, М. И.** *Учителю о детях с нарушением зрения*. Москва: Просвещение, 1973.
25. НЖ 2009 – История шрифта Браиля. К 200-летию Луи Браиля (по материалам СМИ). *Наша жизнь*. №.1. Москва: Всероссийское общество слепых, 2009, с. 24-31.
26. Коваленко, Куличева – **Коваленко, Б. И., Коваленко, Н. Б., Куличева, Н. И** *Тифлопедагогика 2*. Методы учебной работы на уроке в школах для слепых и слабовидящих детей. Москва: Педагогика, 1975.
27. **Красноусов П. Д., Шоев Ф. И.** *Луи Брайль*. Москва: Всероссийское общество слепых, 1976.
28. **Кротёнок, С.** Добровольная необходимость. *Наша жизнь*, Москва: ООО ИПТК Логосвос, 2012, № 3, с.37.-40.
29. **Левандовский, А.** Чтение губами – метод чтения для слепых, не имеющих рук. *Обозрение европейских слепых*. Лейпциг: 1983, № 2, с. 29.
30. **Литвак, А. Г.** *Психология слепых и слабовидящих*. Санкт-Петербург: КАРО, 2006.
31. **Лукошевичюне, А. Л.** К вопросу об особенностях смысловой стороны речи слабовидящих дошкольников. *Дефектология*. Научно-методический журнал. Москва: Школа-Пресс, 1985, № 6, с. 67.
32. **Розанов, В.** Брайль – окно в мир *Наша жизнь*. Москва, Всероссийское общество слепых, 2009, №. 5, с.15-17.

33. **Саматова, А. В.** *Дети с глубокими нарушениями зрения.* Ростов-на-Дону: Феникс, 2012.
34. **Сапров, А.** Нужен ли Брайль. *Наша жизнь*, Москва: ООО ИПТК Логосвос, № 11, 2009, с. 24 -28.
35. **Солнцева, Л. И.** *Тифлопсихология детства.* Институт коррекционной педагогики Российской Академии Образования. Москва: Полиграф сервис, 2000.
36. **Тийхонен, П.** Владение Брайлем открывает двери слепоглухим. *Этюды.* Русско-финский журнал о жизни слепых. Хельсинки: 1999, № 1(9), с.7-11.
37. Фаина 1 – **Фаина, М.Ф.** Влияние наблюдений в природе на развитие образной речи и эстетическое воспитание слабовидящих детей. *Дефектология.* Научно-методический журнал. Москва: Школа-Пресс, 1982, №. 6, с. 51 -54.
38. Фаина 2 – **Фаина, М. Ф.** Пейзажная лирика как средство развития образной речи и эстетического чувства слабовидящих школьников. *Дефектология.* Научно-методический журнал. Москва: Школа-Пресс, 1987, № 1, с. 53 -57.
39. **Феоктистова, В. А.** *Развитие навыков общения слабовидящих детей.* (Под ред. Шипициной, Л. М.) Санкт-Петербург: Речь, 2005.
40. Хайдт – **Хайдт, Аллон, М., Эдвардс, С., Джейн Кларка, М., Кушман, Ш.** Перкинс-школа: *Рекомендации по обучению детей с нарушениями зрения и разнообразными нарушениями развития.* 1. часть. Методические основы. ПБОО Центр лечебной педагогики. Москва: ПЕРКИНС, 2011.
41. **Цвейг, С.** Роман девицы Парадиз. *Врачевание и психика.*
Pieejams: <http://prochtu.ru/text.php?avtor=528&kniga=5&f=html&p=view>

Elektroniskie informācijas avoti

<http://www.neredzigobiblioteka.lv>

<http://www.loc.gov/nls>

Respondenti

RESP-1 – **Anna Dubovika**, Rīgas Izglītības un pedagoģijas augstskolas absolvente

RESP-2 – **Vladislava Hmeļevska**, sociālo zinātņu doktorante, mūziķe

RESP-3 – **Ilgvars Hofmanis**, Strazdumuižas Neredzīgo biedrības kluba vadītājs,
vēstures maģistrs

RESP-4 – **Tamāra Melberga**, Valsts aģentūras „Valsts Neredzīgo bibliotēka” direktore

RESP-5 – **Stanislavs Kļavinskis**, pensionārs

RESP-6 – **Olita Zelmane**, pensionāre

- RESP-7 – **Ida Kronberga**, pensionāre
- RESP-8 – **Irēna Lāce**, pensionāre
- RESP-9 – **Maija Fogele**, Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo internātvidusskolas
8. kl. skolniece
- RESP-10 – **Amanda Nicmane**, Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo internāt-
vidusskolas 8. kl. skolniece
- RESP-11 – **Luīze Rimkūne**, Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo
internātvidusskolas 8. kl. skolniece
- RESP-12 – **Pēteris Locāns**, Latvijas Neredzīgo biedrības Centrālās valdes
priekšsēdētāja vietnieks
- RESP-13 – **Inīta Ozoliņa**, žurnāla „Rosme” redaktore
- RESP-14 – **Laima Locāne**, mājsaimniece
- RESP-15 – **Viktorija Rēnika**, pensionāre
- [Gintere] **Iona Gintere**, Strazdumuižas vājredzīgo un neredzīgo internātvidusskolas
psiholoģe

PIELIKUMI

Neredzīgo autoru dzeja

Sarmīte Gromska, 2006

TEV

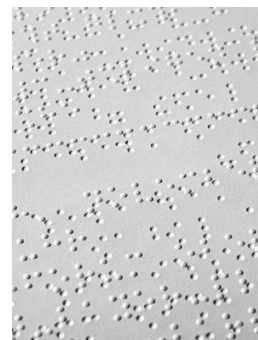
Es pieglaudus lielam, vientuļam akmenim jūras krastā,
 pavērsu seju pretī saulei un vējam
 un klausījos jūras balsī,
 kas sildīja mani kā mierinošs glāsts.
 Un tā stāstīja man, cik daudzi tai uztic
 savus skaistākos sapņus, savas kvēlākās ilgas,
 skaudrākās sāpes, kas nomoka sirdi, un lielāko prieku.
 kas paceļ uz spārniem saviem pretī debesu plašumam rāmam.

Es klausījos tajā, ko stāstīja jūra, un jutu,
 ka raud mana sirds par to, kas skaistākais manā dzīvē,
 bet arī visskaudrāk sāj.
 Jūra iešalcās maigi, un vaicāja man,
 kas ir tas, ko es izstāstīt alkstu,
 kādi sapņi, ilgas, sāpes un prieks mīt dvēselē manā.
 Tā sacīja man, lai izkļiedzu skaļi to visu, kas krājies manī,
 kas liek sapņot, ilgoties, raudāt un smieties,
 jo to, ko atklāšu jūrai, tā paņems pie sevis, neatdodot citiem.

Un es stāstīju tai par tevi.
 Jo mani skaistākie sapņi ir par tevi,
 manas kvēlākās ilgas kā putni lido pie tevis,
 manas skaudrākās sāpes un lielākais prieks esi tu.
 Vienīgi tu.
 Es atpazīnu tavu balsi starp tūkstošiem citu,
 es pazinu tavus soļus starp tūkstošiem citu,
 pazinu tavus smieklus,
 mana sirds pazina tevi, jo tieši tevi tā iemīlēt lika.

Tevi mīlēt ir skaisti, bet arī tik sāpīgi.
 Es mīlu tavu balsi, mīlu tavus smieklus un tavus jokus,
 to, kā tu domā, kā runā un arī to, kā tu klusē.
 Es mīlu tavus soļus,
 To, kā tu bieži paej man garām tik klusi un sveicini mani.
 Es mīlu tavas rokas un ik mazāko pieskārienu tavu,
 mīlu tavas acis, kurās varētu lūkoties ilgi,
 tavus matus, kurus noglāstīt vēlos,
 tavas lūpas, kuras noskūpstīt vēlos.
 Es mīlu visu, kas ir tevī un tik tuvs man it viss, kas saistīts ar tevi!

Man atmiņā paliek ik brīdis, kad tu esi līdzās.
 Cik skaisti ir rudenī iet tev blakus pa kritušu lapu segu,
 cik skaisti ir sēdēt ezera klusumā, kad rudens saule rāmi mūs silda,
 kad vējš šalko tik liegi, un tālumā iekļiedzas kaija.
 Cik silti ir iet tev blakus aukstā ziemas dienā,
 kad visapkārt ir sniegs, un koki apsniguši tik balti,
 kad ziemas klusumā palaikam iedziedas putni.
 Cik jauki smaržo mežs pavasarī, ko piepilda saules mīļīgie stari
 un putnu skanīgie treļļi.
 Mēs sēžam līdzās mīkstajās sūnās un klusējam.
 Pēc tam runājam ilgi par visu un arī par neko.

Cik jauki ir iet tev pie rokas gar jūras krastu vējainā vasaras dienā!
Tie ir brīži, kad laime tik tuvu,
kad draudzības rāmais maigums strāvo no tevis uz mani,
un es veldzējos tajā kā saules staros, klusi tevi mīlot.

Tie ir mirkļi, ko pavadām kopā uz zemes,
mirkļi, kad varu teikt — es laimīga jūtos,
kad vēlos tev pateikt paldies, ka tu esi,
ka satikt bij lemts man tevi šai dzīvē.
Ir brīži, kad tik tuvu tev esmu,
Kad, pastiepjot roku, tevi aizsniegt varu,
bet ir brīži, kad šķiet — tik tālu tu esi no manis,
pat tad, kad esi man līdzās,
jo tavu sirdi nevaru aizsniegt, tavu mīlu es nedrīkstu prasīt.
Tas, ko tu sniedz, ir tik daudz,
bet tomēr es raudu par to, ka iemīlēt nevari mani.

Kad stāvu šeit, jūras krastā, paceļot acis pret debesu jumu plašo,
es lūdzos, kaut varētu pacelties spārnos kopā ar tevi,
būt brīva kā putns un just tevi lidojam blakus tik cieši,
sakļaut spārnus ar tavējiem cieši,
lai nepazaudētu tevi, un tu mani plašajā debess zilgmē.
Kaut varētu vienu vienīgu mūžības mirkli tevi saukt par savu!
Varbūt nemaz nevajag vairāk, jo ilgi mēs nespētu lidot kopā,
jo nāktu skarbi rudens vēji, kas atšķeltu mūsu sakļautos spārnus.
Tie kauktu, ka nedrīkstam lidot vairs kopā,
ka īstu un patiesu laimi mēs nespēsīm nosargāt ilgi.
Un iespējams ļoti, ka viss, kas censtos mūs šķirt, par mums stiprāks būtu.
Tāpēc nevajag vairāk, tikai mirkli īsu!

Kaut varētu lidot ar tevi pāri saules pielietai pļavai,
skaut tevi cieši un just, ka tu mani skauj,
noskūpstīt tevi un ļauties maigumam tavam,
aizvērt acis un lidot tik augstu pretī saulei,
uzsmaidīt tev un smieties kopā ar tevi.
Kaut mirkli īsu varētu lidot ar tevi
pāri bangainai upei vētras laikā,
sargāt tevi un justies droša pie tevis, jo tu mani sargā.
Sildīt tevi un just, ka tik silti pie tevis,
slēpties pie tevis, kad krusa sāpīgi šausta,
izdzīvot sāpes kopā ar tevi, un arī ikdienas priekus sīkos.
Un pēc tam lai visi aukstie vēji mūs šķir, ja mēs nespētu uzveikt to spēku.

Tad es nolaistos atpakaļ lejā un tālāk ietu viena
pa rudens saules apspīdētu ceļu,
klīstu pa sniegotu klajumu,
sēdētu smaržīgās sūnās, vientuļa ietu gar jūras krastu,
bet laimīga būtu, jo man piederētu tas viens mūžības mirklis,
kad drīkstēju tevi saukt par savu.
Bet tu? Varbūt lidotu tālāk.
Tu tomēr esi tik tālu, jo tu lido ar kādu citu.
Bet mans aizvējš un patvērums esi vienīgi tu.

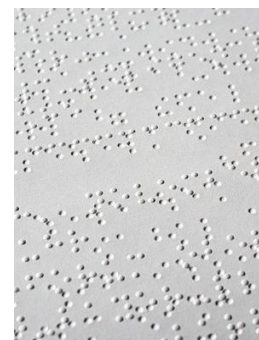
Tagad es lūdzu vienīgi to, lai tad,
kad drīz pamazām lidosi projām no manas dzīves,
kad tikai reti pamāsi man no tālienes,
lai tad nenosaltu es bez tevis pavisam,

un lai nesāp tik stipri, ka nevar to paciest,
lai kādreiz es spētu pacelties spārnos bez tevis.
Un, stāvot vientuļa akmens aizvējā, klausoties jūras balsī,
es atveru sirdi un izkļiedzu skaļi:
es mīlu tevi, pat ja nekad man nebūs ļauts tevi nosaukt par savu!

Laima Locāne, 2010

CIELAVIŅA

Ceļa malā, malkas grēdā
Iekārtota mājiņa glīta.
Egļu, bērzu šķilās platās
Ligzdiņa tur klāta dūnām siltām,
Atņemtās kas pilēm piktām.
Vārnām, žagatām rūpīgi tā slēpta
Izrādās zem bērza tāss.
Nūris arī nepamanīs,
Aiziedams tas gaitās savās.

DZENIS

Darba duna, darba duna
Zilā novakarē mežā scan.
Eglēs zaļās, priedēs staltās
Nerimst, nerimst tāpat dienās saltās.
Izārstēs viņš kokus slimus,
Sanitārs viņš svārkos raibos.

STRAZDS

Silti vēji pumpuriņus aijā,
Tikai ziediņi plauks maijā.
Runcis klausās, ķepas cilā
Akas staba pašā galā.
Ziemā tādu dziesmu nava,
Dienai katrai dziesma sava,
Sveic tās sauli, pavasari!

CĪRULIS

Cinīts rasots manas mājas
Īsu mirkli dziesma stājas.
Raujos es pret padebešiem ziliem
Uzgavilēt draugiem tāliem.
Lejā paliek lauki, pļavas,
Ievijas tur dziesma mana,
Strautiņš priecīgs pretim zvana.

ŽAGATA

Žoga vidū uz garā vārtu staba,
aizstāv draudzeni tur savu advokāte laba.
Gan ķēru, gan grābu, gan ķēru, gan grābu,
atrasts nav, zagts, atrasts nav, zagts!
Tik apgalvot pretējo neļauj man amats —
Ar to es jums saku — dzīve ir laba.

VĀRNA

Vecmamīņa lakatā pelēkā pagalmā cienīgi soļo,
Ārēs tālās mazbērniem līdzī traukties nav spēks.
Raugās viņa ^Dukša bļodiņu, vistu traukus, vai tīri tiks.
Neaiztiks klukses bērņus —
Cālēņus mierā liks.
Azarts mednieces viņai sen aizmirsts grēks.

ZVIRBULIS

Zirgu puisis melderuzraugs,
vecās dzirnavās es mītu,
Ieklausos es, vai krītu.
Ratu riboņa vai nebrauks,
Brauks tad zemnieki ar maisiem.
Uzlasīšu es katru graudu sīku,
Lēkāšu pa dzirņu laipu līku,
Iztīrīšu pat spalvu zirgiem gausiem,
Saukšu visiem «sveiks»!

DZEGUZE

Dāma pirmā esmu mežā, rīts vai vakars,
Zaļā teātrī, kad veras lapu priekšskars.
Esmu aktrise, man balss ir skanīga un skaļa,
Gādāt vien par bērņiem nav man vaļas.
Uzveļu šo pienākumu grūto citiem,
Zinu, līdzinieces sliktas man ir pulksteņos.
Es gan atpūtīšos dienvidos, kad šeit snigs un puteņos.

STĀRKĪS

Svēts man spārnu vēziens platais,
Tālu redzams mājoklis mans ērts.
Ārdīt vējiem spīviem nav to vērts,
Ratu ritens pamatos tam celts.
Ķeru čūskas, vārdes, vabulīšus,
Izsenis mans lidojums nav velts.
Stāsta, es ļaudīm nesot mazulīšus.

ZĪLĪTE

Ziemā vēji kad kupenas vels,
Īkšķos, snīpjos sals neganti dzels.
Logos kad ledus puķes uzziedēs,
Īss piesitiens rūtī tad atskanēs,
Tauku piciņu, sēkliņas sīkas jums lūgšu,
Es par mazumiņu pateicīga būšu.

GRIEZE

Ganībās zaļās, kur govīs un aitas klīst,
Rudzu laukos, kur vējā vārņas virmo un skan,
Iesaucos skaļi, un knābī man rasa līst.
Es eju un eju, un gaita tik viegla man,
Zeme man mīļa, es ietu, kaut lidot man liktu.

Es pacelšos spārnos vien tad, lai jūrai pāri tiktu.

SĪLIS

Sēd viņš uz ozola varenā pleca.
Īlenass knābis šķeļ zīles un loba.
Laukmales bērzā tam slēptuve laba.
Ilgi viņš strādās, krājumus gādās un vāks
Sev pašam un vāverēm, ciemos kas nāks.

«EZERLEJU» MĀJU CERIŅKRŪMS

Par «Ezerleju» sniegmātes kamanas trauc.
Dreb vējā krūma zarotie pirksti.
Ledus pātagas sniegpārslu krēpes jauc,
Vēja kumeļiem ledus pakavi dzirkstī.

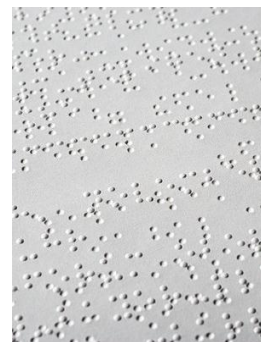
Jau jūmtus mīkstas seģenes klāj.
Zaru rokas sev siltus pirkstaiņus lūdz.
Rau, sētas mietiņi baltām micītēm māj.
Vien kaķītim mazam krūms bēdas sūdz.

Drīz sniega pajūgs un vējzirgi stāj.
Zaros sniegmāte pārslu dzīparus sien
Un ceriņam siltu apmetni klāj.
Balts Minka pa baltu sniedziņu brien.
Zūd sniega pajūgs un vējzirgi tālāk auļo.
Zem krūma nokritis ledus zvārgulīt` s mirdzošs,
Un ceriņa apmetnī tūkstošiem kristālu zvīļo,
Kā sapnis par laiku, kad ceriņš bij` ziedošs.

Kristīne Lapuha, 2007

MUZIKANTS

Šovakar kā vienmēr norietēja saule.
Mājās nāk laimīgs un noguris muzikants —
Viņš spēlējis, dziedājis šodien daudz,
Viņš smaidījis šodien tik silti un daudz.
Iet mājās laimīgs un noguris muzikants.
Šovakar pilsēta pamazām atkal top klusa,
Vien suņu rejas kaut kur no tāluma skan.
Lietus peļķēs vērojot atspulgu savu,
Iet mājās laimīgs un noguris muzikants.
Par ko gan tā iedams viņš klusībā prāto?
Vai domās pārskata dienu aizvadīto?
Vai atceras tālos sapņus, kas viņā mājō?
Man nez kāpēc šķiet noskumis vientuļais
muzikants.
Viņš nemana to, ka es līdzās eju,
Viņš neredz, kā vēroju viņa seju,
Bet es, ejot pa taciņu līdzās, domīga kļūstu.
Ir tik noskumis, laimīgs un noguris muzikants.
Es tagad nedrīkstu viņu uzrunāt,
Es nedrīkstu viņa domu kārtību jaukt,
Bet es eju līdzās un klusītēm noskatos.
Vai viņu kāds mājās gaida un sauc?

Vai viņa dvēsele vakaros nenosalst?
Vai ir vienīgi mūzika viņa glābiņš un balsts?
Lēni lejup krīt sniega pārslas baltas.
Iet mājās laimīgs un noguris muzikants.

DZEJOLIS SKUMJĀ VAKARĀ

Ļaužu pilnas ielas šodien tukšas šķiet
un saules gaisma it kā citu galvas apmirdz.
Kur tādā tukšā dienā sevi likt?
Aiz kā lai savas skumjas paslēpj?
Ja ļaužu acis saule apžilbinātu,
tad viņi neredzētu manas skumjas,
bet mākonis aiz mākoņa jau saulei priekšā stājas
un liekas, ka par manām skumjām smejas.
Bet kāpēc skumt?
Kā man šajā vakarā trūkst?
Es dzirdu smieklus skanīgus no pļāvām tālām.
Kāpēc tā šodien nepriecājos arī es?
Es nezinu, kur mani kājas nes —
es tikai ļaužu straumei līdzī turos,
kā baidīdamās ceļu mājup pazaudēt,
kur atkal reiz mēs tiksimies.
Ak, skumjas, kāpēc šovakar man tik smagi
šķiet jūs nest?
Kāpēc — šis jautājums ir neatbildēts.
Par ko man skumt, ja ticu es un zinu,
ka nāksi tu no aukstām domām glābt.
Un vienmēr taču būs kāds saules stars,
un vienmēr kāds, garām ejot, uzsmaidīs.
Tad kāpēc skumt? Man arī vajag smaidīt.
Kāpēc man skumt? Es taču varu smaidot gaidīt,
es taču varu sapņot, cerēt, iedomāties,
Es taču varu Tev ne mazāk tuva justies.
Kāpēc man skumt, kad ielās smieklī skan un ļaužu čalas?
Kāpēc uz visu skatīties man skumīgi no malas?
Nav laika atskatīties,
dienas tālāk sauc,
ļaužu smaidi un nopēlumi,
ikdienas steiga.
Kaut kam jau atkal nepietiek laika,
kaut kas aiz muguras paliek vēl nepadarīts,
līdz aizmirstas,
paliek putekļos,
ko aiz sevis atstāj ceļš,
nostaigāts daudzu kājām.
nav iespējas atgriezties
un paveikt vēl nepadarīto,
mēģināt vēlreiz sameklēt nesameklēto.
Bet vienmēr ir kāda vieta, kur gribas atgriezties,
vienmēr ir acis, kurās atkal gribas ieskatīties,
un atmiņā neizdzēšams vienmēr paliek kāds
tēls, kāds vārds, ko sacījis kāds atvadoties.
Vai kādreiz vēl radīsies iespēja atgriezties?
Tik ļo ti bail ir pazaudēt, ja zini,
vari vairs nesameklēt,
vari vairs mūžam neieraudzīt,

bet nav arī iespējams zudušo aizmirst.
Un vajā vēl cerība, kas negrib mirt,
cerība atkal ieraudzīt, atgriezties, satikt —
tā nenomirst.
Un, kad pienāks pēdējais dzīves rīts,
kad, to zini jau droši, vairs acis saulrietu
neskatīs,
tad tomēr vēl gribas uz īsu brīdi
satikt, atgriezties, ieraudzīt.
Bet vārdi šie paliek nepasacīti —
šīs ilgas kopā ar cilvēku mirst.
Un paliek vēl kāds uz zemes,
kas nu jau droši zina —
vairs neatgriezīsies, neieraudzīs, nesatiks.

Kad no debesīm nokrita pirmā lietus lāse,
kā matus tā samērcēja?
Kad pirmais strazdu lēns iedziedājās,
kas viņa dziesmu sadzirdēja?
Kad pirmā puķe pļavmalā uzziedēja,
kas to noplūca, kam dāvināja
vai varbūt Jāņu vainagā iepina,
kur tā novīta?
Kad pirmā upe plūda gar ļaužu kājām,
kas no tās dzēra
un jaunai dienai sev spēkus smēlās?
Kas, ceļot sev ķieģeļu mājas, pirmo akmeni cēla?
Kas pēdējais būs?
Kas pieļaus, lai gadsimtiem veidotais grūst?

Šodien es gribu tev sacīt vienkāršus vārdus
par mīlestību.
Šodien es gribu tev maigu glāstu dāvāt
pilnu ar mīlestību.
Šodien es laikam kā vienmēr gribu par daudz
tavu mīlestību.
Vasaras rīti atnāk ar rasu zālē,
vakars ar saules rietu aiztraucas tālē,
bet tu tā kā zibens un negaiss atnāc negaidīts
un paslēpies kā vakars miglā tīts.
Mans ilgu kļiedziens paliek it kā tevis
nemanīts,
bet kas to zina,
varbūt tevī kāda dvēseles stīga manis dēļ trīc,
varbūt tīšām tu paliec kā miglā tīts.
Lai spētu sevi vēl savaldīt.
Man tagad ir izsīkuši rakstīt spēki,
man rokas pagurst,
ilgas manu galvu kā ziedu pie zemes liec.

Šorīt uzziedēja pirmā roze manā dārzā,
tik krāšņa un smaržojoša,
tik maigi koša.
Pirmās putnu dziesmas maigi bērzu zaros
skan,
tik maigas un mīļas,
tik cerību, prieka pilnas.
Pirmie saules stari ir dzimuši šorīt,
un viss šķiet tik skaists.
Pirmie pumpuri maigi izplaukst
kā mani smaidi, kas velīti tev.

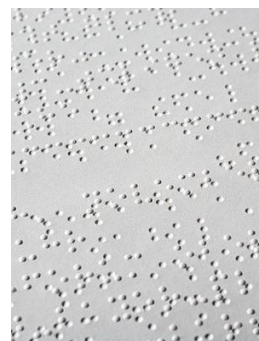
Kā smaidi, ko mostoties vēlētos redzēt,
kā smaidi, kas sirdij tik dārgi.
Šorīt piedzima ilgas pēc tevis,
kad putnu dziesmas man aizskāra ausis.
Šorīt tev jānāk, jānāk klusi kā pavasarim,
kā maigi čalojošam strautam,
kā ezera vilnītim maigam.

Es jūtu — tieši šorīt viss sāksies,
tieši šorīt kļūs debesis gaišas.
Jā, tieši šorīt!
Un asaras nožūst,
Un cerības piedzimst kā nevarīgs putnēns,
kā pumpurs tai zarā, ko nikni purina vējš.
Es ticu, ka šorīt uz pleca es jutīšu roku,
kas cerību ziedu vaļā pavisam vērs.
es ticu, jo vēlos ticēt,
un mīlu, jo vēlos mīlēt.

Ilgvars Hofmanis

KO DEGUNS VĒSTA

Es sajūtu siena smaržu...
Ir sākusies vasara.
Es lūgšu saimniekam pārdot
Man sienu, kur atpūsties.
Es jūtu kafijas smaržu,...
Un mājas mieru tā dveš,
Un teic tā par vidusšķiru,
Kas baltus baloža spārnus jai pleš.
Un ziepju smaržu es sajūtu
skaistu,
Tad atminas ciemos man nāk,
Par laikiem tiem, kad ziepes
nesmaržoja,
Un dzīve pelēcīgā negaršoja.
Daudz vēstis smaržas nes.
Daudz hedonisku prieku.
Tad domāt sāku es —
Kur lai tās domas lieku ?

ATMIŅAS ZEM LIEPĀM

Klusi šalko liepas vēl,
Lapas rudens salnā kvēl.
Atkal stāvu es zem tām,
Ļaujtos tālām atmiņām.

Piedz.

Pat, ja nebūsim vairs mēs,
Kas caur dzīvi dziesmu nes,
Arī tad vēl liepas šalks
Un pēc pavasara alks.

Vēl tavs vārds kā atbalss skan,
Tas tik dārgs ir sirdij man.
Deg un izdeg sapnis kāds,
Paliks mūžīgi tavs vārds.

Tālē dzērvju kāsis slīd,
Lapas man pie kājām krīt,
Un es, svešu alku dzīts,
Domās traucos putniem līdz.

KAD JASMĪNI ZIED

Atkal pusnakts, ilgas sadedz zvaigznes,
Nolaidies pār zemi miers tik kluss.
Diena galā, ļaudis noguruši
Miegā plūc jau sapņu pūpolus

Piedz.

Atkal tevi gaidu es, draugs,
Manā dārzā jasmīni plaukst.
Zvaigznes kad mirdz, mīlas tvīkst sirds,
Steidzies, jo drīz ausīs rīts!

Nāksi tu pa rasas klāto taku,
Nāksi tu kā dzidri austošs rīts,
Nāksi, nesot neizteiktus vārdus,
Nesot sirdī īstu mīlu līdz!

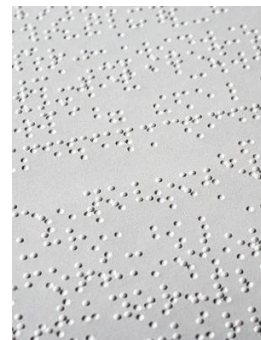
CERIŅU VALSIS

Sētai pāri liecas smaržīgs ceriņzars.
Mani apbērt tiecas baltiem ziediem dārzs.

Piedz.

Ja šo burvju varu
Dārzs man spētu dot,
Lauztu vienu zaru —
Mīlai dāvinot!

Sapņaini san bites laimes pārpilnas,
Mīlu pauž bez mitas, ziediem pieglaužas.

NEIZTEIKTIE VĀRDI

Jau aiz loga cerīni slīgst ziedos,
Sirds vēl nebeidz sauli sevī krāt...
Iznāc laukā kaut uz īsu brīdi
Vēl ar mani mazliet parunāt!

Varbūt veltīgi man kaut ko cerēt?
Varbūt veltīgi man kaut ko teikt?
Varbūt mīļi paspiest tavu roku
Un kā svešniekam tālāk steig?

Var jau būt, ka tā bij' mīla,
Kura atnāk šodien, aiziet rīt...
Nezinu un nemāku tev sacīt,
Tikai matos balti ziedi krīt.

ŠŪPLA DZIESMA

Dusi, bērniņ, dusi sapņu palagos.
Miedziņš atbrauks klusi pērļu ratiņos.
Pusnakts zvaigžņu mirga debess tāles klās,
Miedziņš mēness zirgā tevi sveicinās.

Dusi, bērniņ, dusi, miedziņš neatstās,
Kamēr putni klusi tevi modinās.
Aijā, aijā, aijā — istabā viss kluss,
Arī vēja māte koku zaros dus.

Braila raksta zīmju sistēma (63 zīmes)

2.1. tabula

Zīmju kārta:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. rinda:										
2. rinda:										
3. rinda:										
4. rinda:										
5. rinda:										
6. rinda:										
7. rinda:										

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
u	v	w	x	y	z				

1. att. Latīņu Braila burtu punktu kombinācijas, kas ir Braila sistēmas pamatā.

Sešpunkts

Arābu ciparu atbilstība latīņu un kirilicas burtiem

2.2. tabula

Braila sistēmas zīmes:										
Cipari:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Latīņu burti:	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
Kirilicas (krievu) burti:	а	б	ц	д	е	ф	г	х	и	ж

Piemērs: 5 , 83 , 2007 .

Latviešu Braila raksta alfabēts

3.1. tabula

Redzīgo rakstā	Braila rakstā	Redzīgo rakstā	Braila rakstā
A		L	
Ā		Ļ	
B		M	
C		N	
Č		Ņ	
D		O	
E		P	
Ē		R	
F		S	
G		Š	
Ģ		T	
H		U	
I		Ū	
Ī		V	
J		Z	
K		Ž	
Ķ			

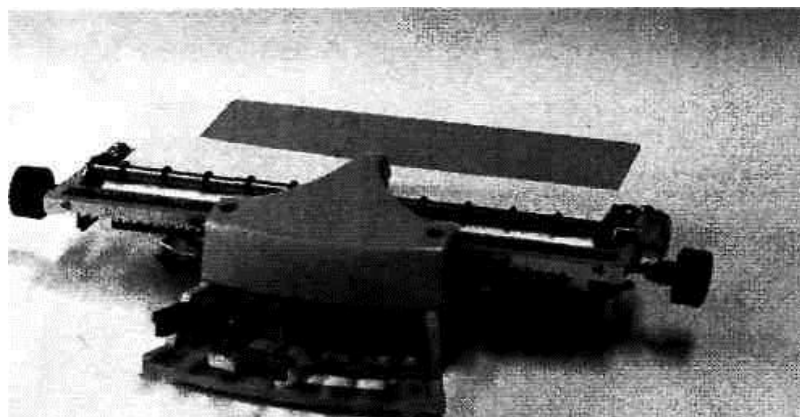
Braila raksta rakstāmpiederumi

1. att. Braila rakstāmtāfele

2. att. Rakstāmtāfeles piezīmēm, grifeles

3 .att. Braila raksta rakstāmmašīna « Erika», 21. gs.

Braila rakstā izdotās grāmatas

1. att. Grāmata «Latvijas Neredzīgo bibliotēka – 40. Vakar, šodien, rīt...». Rīga, 2002.
Izdevumi redzīgo rakstā un Braila rakstā

2. att. LNerB Braila nodaļā izdotās grāmatas

Braila raksta tehnoloģijas agrāk un mūsdienās

1. att. Iespiedmašina, 20. gs

2. att. Braila printeris Index Braille 4x4

3. att. Darbs ar Braila rindu

4. att. Lasāmmašina Poet Compact

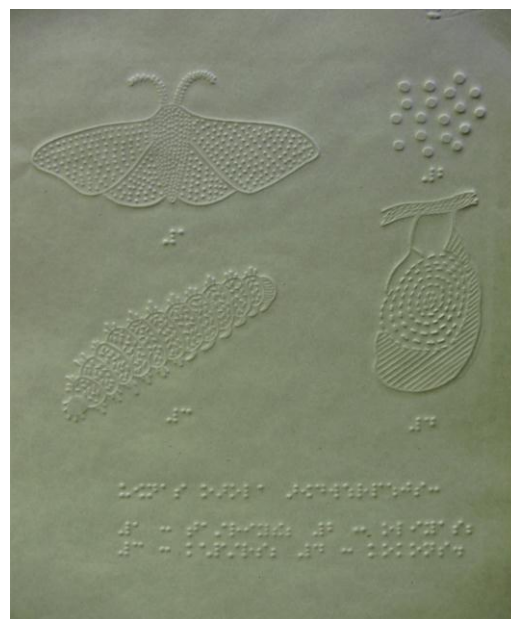

5. att. Braila rinda

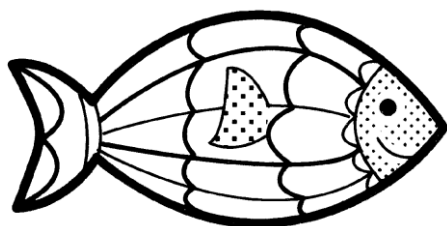

6. att. Portatīvais Braila displeis Power Braille

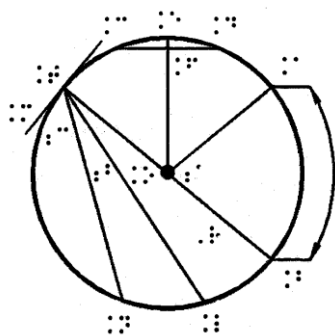
Zīmējumi Braila raksta grāmatās

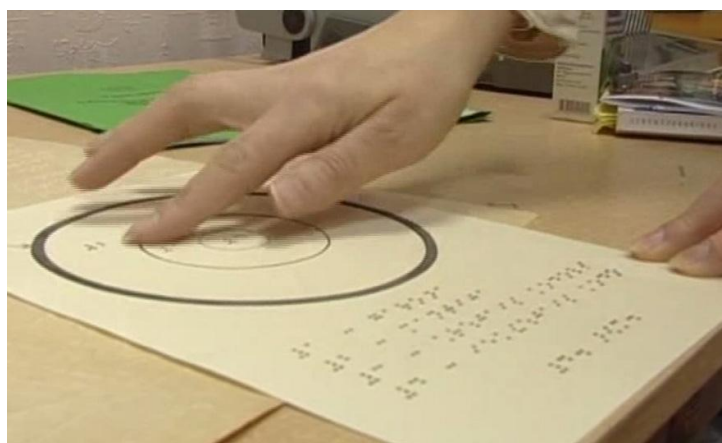
1. att. Zīmējumi uz kartona mācību grāmatās (cinkogrāfija), 20. gs.

2. att. Zīmējumi uz mikrokapšu papīra, 21. gs.

3. att. Ģeometrijas shēma

4

4. att. Zemes uzbūves shēmas pētīšana

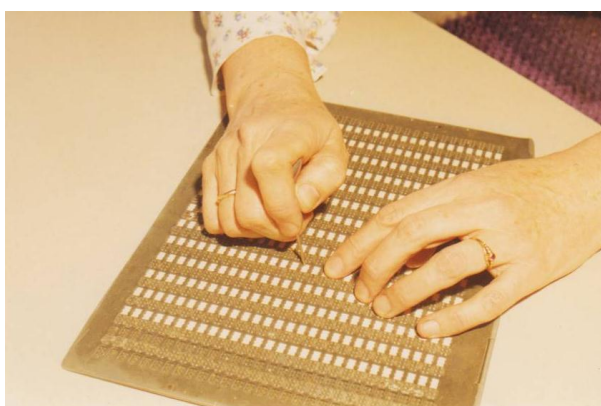
Lasīšana un rakstīšana Braila rakstā

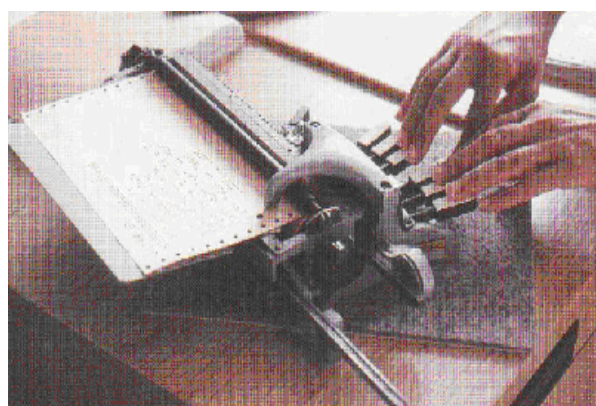
1.att. Brailā raksta grāmatas lasīšana ar rokām

2. att. Braila raksta lasīšana ar lūpām

3. att. Rakstīšana ar tāfeli un grifeli

4. att. Rakstīšana ar rakstāmmašīnu

5. att. Brailā raksta lasīšana ar Braila rindu

Braila raksta jaunās tehnoloģijas

1. att. Plaukstdators «BrailleNote PK».

2. att Mobilais neredzīgajiem ar skārienjutīgu virsmu

3. att. Braila e-grāmata

**LNERB BRN darbinieku tikšanās ar Āgenskalna sākumskolas skolēniem
2012. februārī**

1. att. BRN darbinieku stāstījums par Braila rakstu

2. att. Sava vārda rakstīšana Braila rakstā ar tāfeli un grifeli

3. att. Sava vārda rakstīšana ar rakstāmmašīnu

4.att. Pieskāriens Braila burtam

Braila raksts uz medikamentu iepakojuma

1. att. Medikamenta *Decatulen* marķējums

2. att. Medikamenta *Plavix* marķējums

DOKUMENTĀRĀ LAPA

Maģistra darbs „NEREDZĪGO RUNAS UN RAKSTU VALODAS ĪPATNĪBAS”

izstrādāts LU Humanitāro zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un maģistra darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Sarmīte Gromska (paraksts, datums)

Rekomendēju maģistra darbu aizstāvēšanai.

Vadītāja: asoc. profesore Ilze Lokmane (paraksts, datums)

Recenzente: lektore Inta Urbanoviča (paraksts, datums)

Recenzente: lektore Līga Vogina (paraksts, datums)

Darbs iesniegts Latvistikas un baltistikas nodaļā . . .2012.

Lietvede: (paraksts)

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījumu komisijas sēdē ____ .06.2012., protokola _____, vērtējums – _____.

Komisijas sekretārs: lektors p.i. Pauls Daija (paraksts)